

KARL MARX

BİYOĞRAFİK ANILAR

WILHELM LIEBKNECHT

Çeviren: ALPER BİRDAL

Karl Marx: Biyografik Anılar

Yazılama Yayınevi: 195

Dünyaya Pencere: 47

Karl Marx: Biyografik Anılar

Wilhelm Liebknecht

İngilizceden Çeviren: Alper Birdal

Kapak Tasarımı: Levent Karaoğlu

Sayfa Düzeni: B.Barış Koç

ISBN: 978-605-2222-19-5

Birinci Baskı: Ekim 2018

© Yazılama Yayınevi

Baskı: Mutlu Basım Yayın - Bahri Mutlu

Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi

C Blok No: 256 Topkapı - İSTANBUL

Tel: 0212 577 72 08

Sertifika no: 18569

Yazılama Yayınevi Hizmetleri Ltd. Şti.

Serasker Cad. Osmercık Sokak

Betül Han 9/13 Kadıköy - İstanbul

0 216 338 52 59

Sertifika no: 12411

iletisim@yazilama.com

www.yazilama.com

Karl Marx: Biyografik Anılar

Wilhelm Liebknecht

Çeviren:
Alper Birdal

Wilhelm Liebknecht: (29 Mart 1826 – 7 Ağustos 1900). Liebknecht, 19. yüzyılın önemli Alman sosyalist önderlerinden ve Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin kurucularındandı. Önderliği döneminde Parti, küçük bir siyasi çevre olmaktan, Almanya'nın en büyük siyasi partisi olmaya evrildi.

Giessen'de doğan Liebknecht, Giessen, Berlin ve Marburg'da filoloji, teoloji ve felsefe eğitimi aldı. Radikal öğrenci hareketine katılması nedeniyle yönetim karşısında zor durumda kalınca, ABD'ye gitmeye karar verdi. Ancak, İsviçre'deki bir okuldan öğretmenlik teklifi alınca Zürih'e gitti. Bu ülkedeki iç savaşı Mannheimer Abendzeitung gazetesi için anlatarak gazeteciliğe adım attı.

1848'de Paris'te devrim başladığında buraya gitti. Almanya'da da devrim başlatmak amacıyla oluşturulan lejyona katıldı. Baden'de tutuklandı, bir süre cezaevinde kaldı. Badische Volswehr üyesi olarak, cumhuriyetçilerin verdiği savaşta yer aldı. Yenilginin ardından İsviçre'ye gitti ve Cenevre İşçi Birliği'nin önde gelen üyelerinden biri oldu. Burada Friedrich Engels ile tanıştı.

Siyasi faaliyetleri nedeniyle İsviçre'den sınır dışı edildi ve 1850 ile 1862 yılları arasında yaşayacağı Londra'ya gitti. Burada Komünist Birlik üyesi oldu. Karl Marx ile, Marx'ın ölümünde dek sürecek olan bir dostluk geliştirdi. 1862'de Almanya'da af ilan edilmesinin ardından ülkesine döndü. Ferdinand Lasalle'ın kurduğu Genel Alman İşçi Birliği'ne üye oldu.

Berlin'den Leipzig'e sürüldü ve burada tanıştığı August Bebel ile 1867'de Sakson Halk Partisi'ni, 1869'da Eisenach'ta Almanya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni kurdu. Bu dönemde ulusal meclise seçildi ve Bismarck'ın politikalarına muhalefet etti. Aynı zamanda parti gazetesi Der Volksstaat'ın (Halkın Devleti) editörlüğünü yürüttü.

1870'te Fransa-Prusya savaşının başlamasıyla birlikte, savaşa karşı çıktı; her iki ülkenin işçilerinin birleşerek egemen sınıfları alaşağı etmesi gerektiğini savundu. Bebel ile birlikte tutuklandı ve ihanetle suçlandı. 1872'de ikisi de iki yıl hapse mahkûm edildi.

Özgürlüğüne kavuştuktan sonra 1875'te Gotha'da, partisi ile Lasalle'ın önderliğindeki Genel Alman İşçileri Birliği'nin birleşerek Almanya Sosyalist İşçi Partisi'nin kurulmasına önyak oldu. Parti yayını Vorwärts'in yayımcılığını üstlendi ve Marksizm'in parti programına içkin hale gelmesi gerektiğini savundu.

1878 ile 1890 arasında yasa dışı ilan edilen parti, Almanya Sosyal Demokrat Partisi adını benimseyerek 1890 seçimlerinde yüzde 20 düzeyinde oy aldı. Meclis üyesi olarak aktif siyasete devam eden Liebknecht, Berlin yakınlarındaki Charlottenburg'da yaşamını yitirdi. Cenazesine 50 bin kişi katıldı.

İÇİNDEKİLER

Yazarın Önsözü	7
Karl Marx: 5 Mayıs 1818'den 14 Mart 1883'e	13
Anılar	37

Yazarın Önsözü

“Daha iyi, iyinin düşmanıdır” beylik bir sözdür, ama her beylik söz gibi bu da bir ölçüde doğruluk payına sahiptir; elinizdeki bu kısa kitabı işte bu doğrunun gölgesine sığınarak yazdım. Benden belki yüz defa Marx ve Marx’la olan kişisel ilişkilerim hakkında yazmam istenmiş, bense her defasında bu isteği geri çevirmişimdir. Ve bu talebi, nasıl desem, saygıyla karışık bir korku, daha doğrusu Marx’a yönelik büyük ihtiramımdan ötürü reddetmişimdir. Asalet bunu gerektirir. Ve konu Marx olunca sorumluluk da büyük. Ona hakkını teslim edebilir miydim? Böyle bir yeteneğe sahip miydim? Üstelik yerine getirmek zorunda olduğum işlerin sürekli artan baskısı altında acele etmeye, yüzeysel çalışmalar yapmaya mahkûm durumdaydım. Ve konusu Marx olan yüzeysel bir met-hiye yazmak çok büyük bir saygısızlık olurdu.

Ancak bunu yapmam yönündeki baskı giderek arttı; tereddüdüm, çabucak kaleme alınmış bir taslağın ille de yüzeysel bir met-hiye olmayacağı, Marx’a ilişkin başka hiç kimsenin söyleyemeyeceklerini söyleyebileceğim, Marx’ı işçilerimize, partimize daha da yakınlaştıracak her şeyin değerli olduğu ve tek başıma eksikli bir kitap yazmamla söyleyebileceklerimi kaleme almamam arasında bir tercih yapılacaksa, her ne kadar bu ehveni şer de olsa, seçimin kesinlikle ilkinden yana olması gerektiği argümanlarıyla karşı çıktı.

Ve nihayet ben de bunu kabul etmek durumunda kaldım. Bu zaman zarfında, Marx’a ve ailesine Londra’daki sürgün yıllarından başlayıp 1860’lara kadar en az benim olduğum kadar yakın olan

tek kişi, Engels, öldü. 1850 yazından Almanya'ya dönme hasretiyle yanıp tutuştuğum 1862'nin başına kadar geçen yılların neredeyse her gününü Marx'ın evinde geçirdim; onun ailesinin bir parçası oldum. Elbette benim dışımda da orada ağırlanan pek çok kişi vardı. Zira Marx'ın evi – Maitland Park Sokağı'ndaki kır evine taşınmadan önceki, Dean Sokağı, Soho Meydanı'ndaki mütevazı dairesi – haliyle birçok bohem, kaçağın ve mültecinin, küçük, büyük ve de devasa mahlukatın sürekli girip çıktığı bir güvercinlik gibiydi. Dahası burası, yerleşik tüm yoldaşların doğal toplanma mekânıydı. Yerleşik bir ikamete sahip olmanın hayli nadir rastlanan bir durum olduğu doğru. Londra'da geçimi güvenceye almak son derece zordu ve açlık, yoksul kaçağın sorununu kökünden çözüp ona hiç değilse Londra'daki bir mezarlıkta ikametgâh sağlamadığında, kaçakların çoğunu kira ya da Amerika'ya göçmek zorunda bırakıyordu. Bu badireleri ben de atlattım ve sadık Lessner ve daha az gelebilse de yine en az onun kadar sadık Lochner haricinde, tüm bu zaman zarfında – taslakta daha sonra anlatılacağı gibi kısa bir ara dışında – aileden biri gibi Mohr'un¹ (Zenci) – Marx'ın lakabı – kapısının eşiğini aşındıranlardan biri de bendim. Bu şartlar altında insan başkalarından daha çok şey görüp öğrenmeden edemiyor.

Bilim insanı, *Rheinische Zeitung*'un (Ren Gazetesi) editörü, *Deutsch-Französischen Jahrbücher*'in (Alman-Fransız Yıllıkları) kurucularından biri, *Komünist Manifesto*'nun yazarlarından biri, *Kapital*'in yaratıcısı Marx – bu Marx halka aittir; tüm dünyanın gözü önündedir; sorgulayan gözlerden en ufak bir kırışığı bile gizlemeksizin, en zorlu eleştirilerin hedef tahtasına yerleşmiştir – hakkında yazmaya kalkışmak benim adıma pervasız bir düşüncesizlik olurdu; zira bu, gündelik, hatta saatlik işlerden çalabildiğim birkaç dakika içinde yapılabilecek bir iş değildi. Böyle bir iş, bilimsel bir keskinlik gerektirir ve ben bunun için gereken zamanı nereden bulabilirim ki? Aslında bir defasında bilim hayatının mücadele hayatıyla birleştirilebileceğini söyleme cüretini – neredeyse deliliğini diyecektim – göstermiş ve uzun erimli

¹ Kömür karası saçları, sakalı ve bıyığı nedeniyle Marx'a bu lakap takılmıştı – ç.n.

planlar yapmıştım, ancak kısa sürede aynı anda bu iki efendiye ya da metrese hizmet edemeyeceğimizi öğrendim; çünkü siyaset, yakınlarında kendisinden başka bir tanrı olmasına katlanamayan müsamahasız bir metrestir. Ya birini ya da ötekini seçmek zorundaydım; böylece bu pervasız projeler de puslu bir hayal gibi dağılıp gitti. Ve bu, kuşkusuz hayatım boyunca yapmak zorunda kaldığım en zor seçim oldu! Bugün bile pişmanlık duyduğum anlar oluyor.

Marx'ın da seçim yapması gerekmişti. Komünün çöküşünden sonraydı ve Marx'ın var ettiği Uluslararası İşçi Derneği gücünü öylesine harcamasını gerektirmişti ki bunun ceremesini bilimsel çalışmaları çekti. Uluslararası İşçi Derneği'nin önderliğini yürütmeye devam edecek olsa ana çalışmasını, hayatının eserini mükemmelleştirmesi imkânsız olacaktı. Bir karar vermek zorundaydı ve eski biçimiyle misyonunu tamamlamış olan ve henüz şimdi olduğu gibi daha büyük, daha geniş, tüm dünyayı saran bir misyon üstlenemeyecek durumdaki Uluslararası İşçi Derneği'nin liderliğinden çekildi. Uluslararası İşçi Derneği'nin lağvedilmesi korkakça bir geri çekilme görüntüsü vereceği ve dönemin şartları nedeniyle görkemli eylemlere kalkışmak konusunda her türlü fırsattan yoksun bulunan dernek değersiz, küçük entrikaların odağına dönüşme riskiyle karşı karşıya olduğundan 1872'de düzenlenen Lahey Kongresi'nde derneğin, bu yüce amacın kirletilmesine neden olacak böylesi değersiz pratiklerin ortaya çıkma tehlikesinin bulunmadığı Amerika Birleşik Devletleri'ne taşınması kararı alındı. Aslında Dr. Eisenbart'ın bu önerisi – o sırada Bebel'le birlikte Hubertusburg'da cezaevinde bulunuyorduk – beni tatmin etmemişti, ancak daha sonra bu kararın Marx açısından bir zorunluluk olduğuna ve başında Marx olmadan Uluslararası İşçi Derneği'nin Avrupa'da kalmaya devam edemeyeceğine ikna oldum.

O halde biyografik öykü haricinde bu taslakta bilim insanı Marx'la siyasetçi Marx'ı ele almamalı ya da bu konuda en çok geçerken birkaç söz etmeliyim. Bilim insanı veya siyasetçi Marx, herkesin gayet iyi bildiği bir resim; ben, tanıdığım Marx'ın insanlığını anlatmaya çalışmalıyım.

Ve bunu eksikli, parça parça, tutarsız bir biçimde ve aceleyle yapabilecek olmama rağmen hiç yapmamaktan daha iyi olacağına inanıyorum. Bu da bana, ne kadar çabalarsam çabalayayım

gerçekleştiremeyeceğim daha iyi bir şeyi yapmamış olma düşüncesinden kurtulma ve verebileceğimi verme cesareti kazandırıyor. Bu yeterince iyi olmasa bile, anılarımda saklı olan Marx'ın bütünlüklü bir resminin çizilmesine yönelik bu ufak katkıyı kendime saklamaktansa verebileceğimi vermeyi tercih ederim.

Dahası bu aynı zamanda yerine getirmem gereken bir görev, öyle değil mi?

Marx, bu yüzyılda Darwin haricinde eşine rastlanmamış bir bilim insanı, büyük bir âlim olarak, gerçekten hak ettiği bir şöhrete sahip. Başlıca eserleri, anlaşılabilmesi için eğitilmiş bir akla sahip olmayı gerektiren bir tarzda yazılmıştır ki günümüzün emekçi yığınları böyle bir zihne sahip değildir; olamazlar da... Dolayısıyla Marx, özellikle de kitlelerle doğrudan teması pek fazla olmadığından, kişisel olarak kendisini halktan ayıran daha yukarıdaki bir konumda durur. Marx'ın tüm ömrünü kurtuluşuna vakfettiği ve devrimci mücadelelerinde kendilerine yardımcı olacak silahları sunduğu bütün ülkelerin proleterleri onu yalnızca bir bilim insanı, *Komünist Manifesto*'nun yazarı ve Uluslararası İşçi Derneği'nin kurucusu olarak tanır; özel hayatı, bir insan olarak Marx'ın kendisi hakkındaysa neredeyse hiçbir şey bilmez. Marx'ın düşmanlarıysa bugüne değin bir insan olarak Marx hakkında pek çok şey söylemiş, ortak bir modele dayanan çalışmalarında onu kalpsiz, içten pazarlıklı, sıradan insanlara tepeden bakan, sırça köşkünden insanlığı ve dünyayı hor görerek bakarken insanları kendi hırslarını gerçekleştirmek için yalnızca birer basamak olarak gören bir adam olarak resmetmiştir.

Oysa o bundan ne kadar farklı bir adamdı! Ve onu olduğu gibi, dostlarıyla, ailesiyle, eşi ve çocuklarıyla birlikteyken olduğu haliyle, müthiş bir akla sahip geniş gönlü bir adam; yüreği, insan olan ve insani özellikler taşıyan her şey için çarpan bir adam olarak resmetmek kesinlikle hem adil bir davranış hem de yararlı bir iştir. Ben, eve döner dönmez idolü Johnson'ın her sözünü ve hareketini not eden Boswell değilim. Hiçbir zaman idollerim olmadı. Neyse ki bu büyük adamla çok erken bir tarihte ve çok samimi bir tanışıklığım oldu ve böylece idollere ve insan tanrılara olan inancım çok erken bir tarihte yıkılıp gitti; hayatım boyunca tanıdığım

insanlar arasında üzerimde en büyük etkiyi bırakan kişi olmasına karşın Marx da benim için hiçbir zaman bir idol olmadı.

Ancak etkileşimle yüklü bir dönemde ve derin, kalıcı izlenimlere en açık olduğumuz bir yaşta onunla ilişki içinde oldum; kelimenin hem dar hem de geniş anlamıyla onun öğrencisiydim; arkadaş ve sırdaşı oldum, İngiltere'den döndükten sonra bile onunla ve ailesiyle olan yakın münasebetim sürdü ve ruhuma kazıdığı resim öylesine berrak ve taze ki bunları kâğıda aktarırken ancak bu tasvirin ve canlılığın fazlaca yitip gitmemesini umabilirim. Ve insanı hasret ve sevgi (yürek) hatip yapar sözü bir anlatıcı için de doğruysa başarılı olmam gerekir. Doğru, bir de o kutsal "asaletin gereği" var. Peki ya bunu nasıl sağlayacağız!

Ama artık tereddüde yer yok. Başkasının daha iyisini yapabileceğine, belki kendimin de daha iyisini becerebileceğine ilişkin kaygılar artık tepemde uçuşup durmasın. Defolup gidin! Hadi iş başına!

W. Liebknecht
Mart 1896 sonu

Karl Marx: 5 Mayıs 1818'den 14 Mart 1883'e

5 Mayıs 1818'de Almanya'nın en eski kenti Treves'te, Roma uygarlığından kalma abideler arasında ve Renanya'daki Ortaçağ'dan kalma pislikten arındıran Fransız Devrimi'nin daha yakın geçmişte bıraktığı izlerin ortasında, Yahudi bir aile bir oğul sahibi oldu: Karl Marx. Renanya'nın Prusya tarafından işgal edilmesinin üzerinden henüz dört yıl geçmişti ve "Kutsal İttifak'ın" hizmetindeki yeni efendiler hızla kâfir-Fransız etkisini Hıristiyan-Alman ruhuyla değiştirmeye koyulmuşlardı. Pagan Fransızlar, Almanya'nın Renanya bölgesindeki tüm insanların eşit haklara sahip olduğunu ilan etmiş ve Yahudileri bin yıllık zulüm ve baskının lanetinden kurtararak onları birer yurttaş ve insan haline getirmişti. "Kutsal İttifak'ın" Hıristiyan-Alman ruhuysa kâfir-Fransız eşitlikçi ruhu mahkûm etmiş ve bu eski lanetin restore edilmesini talep etmişti.

Oğlanın doğumundan kısa bir süre sonra Yahudilere vaftiz olmak ya da her türlü resmi konum ve faaliyetten dışlanmak haricinde bir seçenek bırakmayan bir ferman yayımlandı.

Tanınmış bir Yahudi avukat ve yerel mahkemede noter olan Marx'ın babası kaçınılmaz olana boyun eğerek ailesiyle birlikte Hıristiyanlık inancını benimsedi.

Yirmi yıl sonra, oğlan büyüüp yetişkin bir adam olduğunda yazdığı Yahudi sorunu hakkında broşürde bu şiddet eylemine ilişkin ilk yanıtını verecekti. Ve tüm hayatı bir yanıt ve bir intikam olacaktı.

"Marx'ın babası," diye yazıyor Marx'ın kızı, "çok yetenekli

bir adamdı ve din, bilim ve sanat hakkında on sekizinci yüzyıl Fransa'sının fikirlerini benimsemişti; annesiye on yedinci yüzyılda Hollanda'ya yerleşen Macar Yahudilerinin soyundan geliyordu. En eski dostları, sonradan karısı olan Jenny ve Edgar von Westphalen'di. Marx'ın romantik ekole duyduğu ilk aşkın ilham kaynağı, bu dostlarının yarı İskoç olan babalarıydı ve kendi babası ona Voltaire ve Racine okurken, Westphalen de Homeros ve Shakespeare okuyordu. Ve bu iki isim her zaman en sevdiği yazarlar olarak kaldı. Okul arkadaşlarının hem sevdiği hem de korktuğu Marx – seviyorlardı çünkü her zaman çocukça şakalar yapmaya hazırdı ve korkuyorlardı çünkü keskin, alaycı şiirler yazıyor ve düşmanlarını maskaraya çeviriyordu – geleneksel bir öğrenim gördükten sonra, babasını memnun etmek için hukuk, kendisi içinse tarih ve felsefe öğrenimi almak üzere önce Bonn'da, sonra da Berlin'de üniversiteye girdi.”

1842'de Bonn Üniversitesi'nde felsefe hocası olmayı planlıyordu, ancak Berlin'de geçirdiği günlerden arkadaşı olan ve Bonn Üniversitesi'nde öğretim görevliliği yaparken üst kademedeki yöneticilerle yaşadığı sorunlardan bir türlü kurtulamayan Bruno Bauer bunu yapmamasını salık verdi ve Bruno Bauer aynı yıl cebri önlemlerle karşı karşıya kalınca, bu plan doğal olarak suya düştü. Bu arada genç Marx'ın önünde daha verimli bir alan, bir pratik eylem alanı açılmıştı. Muhafif ve kuşkusuz özgürlükçü duyguların belirlediği bu dönemde Ren burjuvazisi, Camphausen'ler ve Hansemann'lar, olağanüstü yeteneğini fark ettikleri 24 yaşındaki bu genç adamla irtibat kurmaya çalışıyordu. 1842 sonbaharında, başına onu geçirdikleri bir gazete, *Rheinische Zeitung*, kurdular.

Yayın yönetmenliği, o zamanlar Almanya'da halen moda olan sansürle sürekli mücadele etmek anlamına geliyordu. “Ancak,” diye yazıyor Engels, “sansür *Rheinische Zeitung*'a vız geliyordu.” Marx'ın insanların gönlünü kazanmak ve onları yönlendirmek konusundaki muazzam yeteneği daha o zaman sınavdan geçmişti. Sansürcüler, Berlin'dekileri rahatsız eden birçok metnin yayımlanmasına izin vererek fırça üzerine fırça yediler. Sansürcü üstüne sansürcü değişimi yapıldıktan sonra, en sonunda bu tehlikeli gazete çifte sansüre, sansürcünün denetiminin yanı sıra yerel yönetim başkanının sansürüne tabi tutuldu. Ancak bu bile

işe yaramamıştı. Zira fikirleri kelebekleri yakalar gibi yakalamak mümkün değil. Ve sonunda diyecek sözü kalmayan hükümet, kaba kuvvete başvurarak Mart 1843'te *Rheinische Zeitung*'u kapattı.

Bundan kısa bir süre önce çocukluk arkadaşı, geleceğin gerici Prusyalı bakanı von Westphalen'in kardeşi, Cizvit papaz ve Hıristiyan sosyal demagog Florencourt'un baldızı Jenny von Westphalen'le evlenmiş olan Marx soluğu, *Deutsch-Französischen Jahrbücher*'i yayımlamak üzere Arnold Ruge'yle bir araya geldiği Paris'te aldı. Yayımladığı bu yıllıklarda Hegel'in hukuk felsefesi ve Yahudi sorunu hakkında uzun birer makale de yer almıştı. Her iki makale de, aslında saflaştırılmış teolojiden başka bir şey olmayan felsefe cennetinden çıkıp gerçeklerin sağlam zeminine ve sosyalizme açılan bir yol bulduğunu gösteriyordu. Artık Hegelci felsefeyle işi bitmişti. Ve bundan böyle Marx'ın gelişimi ve faaliyetleri dosdoğru, artık onun öğretisi olarak bildiğimiz ve klasik, en mükemmel ifadesini *Kapital*'de bulan şeye doğru ilerliyordu.

Deutsch-Französische Jahrbücher kısa bir süre hayatta kalabildi; bugün kopyalarına ulaşmak neredeyse imkânsız. Dolayısıyla buradan, ateşli genç dimağların aşağıdaki mektubunu aktarmak yersiz olmaz (M, Marx; R, Ruge anlamına geliyor):

"M'nin R'ye, D.'ye giden treckshuit'te² yazdığı mektup; Mart 1843:

"Şimdi Hollanda'ya yolculuk yapıyorum. Yerel gazetelerden ve Fransız gazetelerinden görebildiğim kadarıyla Almanya boğazına kadar bataklığa gömülmüş durumda ve giderek de batıyor. Seni temin ederim ki Hollanda'da bile, insanın ulusal gururun ta kendisini hissetmesine karşın, insan yine de ulusal bir utanç duymadan edemiyor. En düşkün Hollandalı bile en büyük Almanın yanında izan sahibi bir yurttaş gibi kalır. Ya yabancıların Prusya hükümeti hakkındaki görüşlerine ne demeli! Artık bu sistemin ve onun ilkel doğasının hiç kimseyi kandıramadığı konusunda muazzam bir fikir birliği var. O halde yeni düşünce ekolü az da olsa bir şeyler başarmış demektir. Liberalizmin göz alıcı örtüsü indirilmiş

² Hollanda'da kanallarda kullanılan bir tekne türü.

ve despotizmin bu en iğrenç türü bütün dünyanın gözü önünde tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmış.

“Bu, tepetaklak da olsa, aynı zamanda bir aydınlanma. Bize en azından yurtseverliğimizin içinin ne denli boş olduğunu, yönetimimizin doğasını gösteren ve utançtan yerin dibine girmemiz gerektiğini öğreten bir hakikat. Gülümseyerek bana ‘bu ne işe yarar ki?’ diye soracaksın. ‘Utançla devrim başlamaz.’ Sana yanıtım şu: Utancın kendisi bir devrim; bu, Fransız Devrimi’nin 1813’te kendisini yenen Alman yurtseverliğine karşı kazandığı bir zafer. Utanç, içe dönük bir tür öfke. Ve bütün bir ulusun gerçekten kendisinden utanması bir aslanın sıçramak için çömelmesine benzer. Almanya’da henüz utancın bile var olmadığını kabul ediyorum; tam tersine bu sefiller hâlâ yurtsever. Ama bu yeni şövalyelerin saçma sapan sistemi onları yurtseverliklerinden etmeyecekse hangi sistem edebilir ki? Sahneye koyduğumuz bu despotizm komedisi, bir zamanlar Stuartların ve Bourbonların sahneye koyduğu trajedi kadar tehlikeli. Ve uzun bir süre boyunca dahi bu komedinin gerçekten ne anlama geldiği anlaşılmasa bile bu yine de bir devrim olacak. Devlet, soytarılığa dönüştürülemez kadar ciddi bir şey. Aptallarla dolu bir geminin uzun bir süre rüzgârla sürüklenmesi mümkün olabilir belki, ama gemi yine de, sırf aptallar ona bir türlü inanmadığı için, kaderine doğru sürüklenecektir. Bu kader, eli kulağındaki devrimdir.”

Bu, güncel savaşlarda çarpışmak için can atan ve büyük bir şevkle geleceğe bakan Marx’ın öfkelerini ve gerginliğini ortaya koyan bir mektup. Daha o zaman yaklaşmakta olan devrimin esintisini yüzünde hissedebiliyordu.

Onun tarzının bir örneği olması açısından Yahudi sorunu hakkındaki denemesinin sonuç kısmını aktarmama izin verin:

“Hıristiyanlık Yahudiliğin yüce fikri, Yahudilik Hıristiyanlığın kaba uygulamasıdır; ancak bu uygulama ancak tam bir din olarak Hıristiyanlık teorik açıdan İnsanın kendisine ve Doğaya yabancılaşmasını sağladıktan sonra genel bir hal alabilmiştir.

“Yahudilik ancak o zaman ilk kez genel bir egemenlik kullarabilmiş ve mülksüzleştirilmiş İnsanı ve Doğayı emre amade, alınıp satılabilir nesnelere; bencil isteklere, mübadeleye köleliğin kurbanlarına dönüştürebilmiştir.

“Mülksüzleştiririnin pratiği emre amade kılmaktır. Dinin sakatladığı İnsanın varlığını nesnel kılmanın, onu yabancı, fantastik bir şeye dönüştürmekten daha iyi bir yolunu bilmemesi gibi, bencil isteklerin egemenliği altındaki İnsan da kendisini ancak pratik olarak, pratik nesnelere üreterek, hem ürünlerini hem de faaliyetini yabancı bir varlığın egemenliğine terk ederek ve onlara yabancı bir varlığın, paranın, anlamını bahşederek kendisini ifade edebilir.

“Hıristiyanlığın selametçi bencilliği pratikteki ifadesini bulurken doğal olarak Yahudi'nin bedensel bencilliğine, göksel hasret maddi hasrete, öznelcilik benciliğe dönüşür. Yahudi'nin azmini diniyle değil, dininin beşeri amacıyla, pratik ihtiyaçla, bencillikle açıklarız.

“Uygar toplumda Yahudi'nin gerçek varoluşu genel olarak somutlaştığından, dünyevi hale geldiğinden, uygar toplum Yahudi'yi, aslında yalnızca pratik ihtiyacın ideal bir şekilde anlaşılmasından başka bir şey olmayan dinsel varoluşunun gerçek olmadığına ikna edemez. O halde Tevrat'ın ilk beş kitabının ya da Talmud'un haricinde modern toplumda da modern Yahudi'nin hakiki doğasını soyut bir varlık olarak değil, son derece ampirik bir varlık olarak, yalnızca Yahudi'nin sınırlandırılması olarak değil, Yahudi toplumunun da sınırlandırılması olarak buluruz.

“Toplum, Yahudiliğin ampirik karakterini, mübadeleyi ve mübadelenin ön şartlarını, ortadan kaldırmayı başarır başarmaz Yahudi'den söz edilemez, çünkü onun bilinci bir nesneden mahrum kalır; çünkü Yahudiliğin öznel temeli, pratik ihtiyaç, insanileşmiş olur; çünkü bireyin duyumsal varoluşuyla ırkın türsel varoluşu ortadan kalkmış olur.

“Yahudi'nin toplumsal özgürleşmesi, toplumun Yahudi'den özgürleşmesidir.”

Okurun, Marx'ın bu denemede halen kullanmakta olduğu Hegelci ekolün diline mümkün olduğunca alışması gerekiyor. Ancak akıl yürütme süreci gayet açık. Marx, Yahudi sorununu ekonomik bir sorun olarak, kapitalizme ait bir sorun olarak ele almaktadır. Yahudilerin gördüğü zulüm – o zamanlar antisemitizm adlandırılması henüz popülerlik kazanmamıştı – basitçe Hıristiyanların, Yahudilerin ticaretine yönelik rekabetçi hasedinin yansımasıydı ve toplum bu ticaret ruhundan, yani modern dille söyleyecek olursak “kapitalizmden” kurtulmadıkça, insanlığın ve ulusların geri kalanı gibi Yahudiler de özgürleşemeyecekti.

Uluslararası İşçi Derneği'nin *Komünist Manifesto*'sunun dayandığı düşünceyi daha burada görebiliyoruz.

Marx, Deutsch-Französische Jahrbücher'le ilişkileri devam ederken kendisinden iki yaş küçük olan, İngiltere'de geçirdiği zaman boyunca daha güçlü bir materyalist anlayış geliştiren ve Hegelcilikten adamakıllı kurtulan Engels'le tanıştı. Birbirlerini hayranlık uyandıracak bir şekilde tamamlamışlardı ve bunu kavradıkları için de tüm farklılıklarına rağmen bir birliktelik kurdular: dostlukta ve çalışmada – siyasi ve bilimsel çalışmada – kurulan, eşine rastlanmamış ve bir an için bile gevşemeyen, hatta kesintiye bile uğramayan bir birliktelikti bu; ikisinin de sahip oldukları muazzam gücü kattıkları ve ikisini de geliştiren, güçlendiren ve eksiksiz hayata geçirdikleri bir birliktelik.

Deutsch-Französische Jahrbücher'in yayın hayatının sonlanmasından sonra Marx ve Engels, Vorwärts'ta (İleri) Heine, Ewerbeck ve diğerleriyle birlikte çalıştılar. Yeni başladıkları birlikteliğin ilk ifadesi, birlikte yazdıkları Kutsal Aile oldu. Bu muhteşem broşür – ne yazık ki baskısı tamamen tükenmiş bulunuyor – “Bruno Bauer ve yandaşlarına” hücum ediyordu ve Engels'in ifadesiyle “dönemin Alman felsefi idealizminin aldığı en son biçimlerden birinin alaycı bir eleştirisiydi”.

Paris'te büyük ölçüde (ne gariptir ki Almanya'da, sanki siyasal iktisatta ulusal olan herhangi bir şey varmış gibi, ulusal ekonomi denilen) siyasal iktisat ve Fransız Devrimi çalışmalarıyla meşgul

olan Marx, aynı zamanda sürekli olarak kalemiyle Prusya hükümetine karşı savaş veriyordu. Prusya hükümeti intikamını, o zamanlar “yurttaş kralın” her şeyi yapmaya muktedir bakanı olan Guizot’nun Marx’ı Fransa’dan sınır dışı etmesini sağlayarak aldı.

Marx artık, bir işçi kulübünün kurulmasına yardımcı olduğu ve Deutsche-Brüsseler Zeitung’a zaman zaman yaptığı katkıların yanı sıra çalışmalarına devam ettiği Brüksel’e gitmişti. 1846’da düzenlenen serbest ticaret yanlıları kongresinde, Fransızca bir broşür olarak yayımlanan bir konuşma yapmış ve Proudhon’un Sefaletin Felsefesi’ne (La Philosophie de la Misère) karşı, her ne kadar aslen Fransızca yazılmış olsa da, partimizin yazınından tanıdığımız Marx’ın daha o zamandan bütünüyle görülebildiği Felsefenin Sefaleti (Misère de la Philosophie) kitabını yazmıştı.

Marx ve arkadaşları Brüksel’de, Paris’te ilişki kurdukları liderlerle birlikte Komünist Birliğe katıldılar. Devrimin yalnızca işçilerden kaynaklanabileceği Marx için açık hale gelmişti. *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* başlıklı denemesinde yalnızca proletaryanın sınıf egemenliğini kırabileceğini, çünkü proletaryanın herhangi bir sınıf içermediğini, dolayısıyla da bastırabileceği herhangi bir şey olmadığını ilan etmişti. Ancak Almanya’nın iktisadi koşulları henüz yeterince gelişmiş değildi. Orada hazır durumda bir proletarya bulunmuyordu. “Almanya’da,” diye yazmıştı Marx, “proletarya eli kulağındaki sanayi hamlesi üzerinden oluşmak üzere; zira, her ne kadar doğal yoksulluğun ve Hıristiyan Alman serfliğinin de yavaş yavaş onun saflarına katılacağı aşikâr olsa da proletaryayı doğal olarak ortaya çıkan yoksulluk değil yapay bir şekilde yaratılan yoksulluk, mekanik bir şekilde toplumun ağırlığı altında ezilen insan kitlesi değil toplumun şiddetli bir şekilde çözülmesinin yarattığı insan kitlesi oluşturur.”

Bu, *Kapital*’deki temel anlayışın embriyon haliydi.

Komünist Birlik, 1836’da Paris’teki Alman kaçaklarca kurulmuştu. Elbette “Birliğin içinde” olan Engels, “Marx’ın katılmasına kadar az çok gizli bir topluluk olarak kalan Birlik, artık kendisini komünizm propagandası yapan, yalnızca şartların zorunlu kıldığı ölçüde gizli olan basit bir örgüte, Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin ilk teşkilatına dönüştürmüştü” diye yazıyor. “Birlik, önde gelen üyelerini kapsadığı Alman işçi kulüplerinin bulunduğu

her yerde vardı; İngiltere, Belçika, Fransa ve İsviçre'de bulunan neredeyse bütün Alman kulüplerinin ve Almanya'daki birçok kulübün önde gelen üyeleri Birliğe bağlıydı ve Birliğin büyüyen Alman işçi hareketinde oynadığı rol hayli önemliydi. Birliğimiz aynı zamanda emek hareketinin uluslararası niteliğini vurgulayan ve hem İngiliz, Belçikalı, Macar ve Polonyalı işçileri üyeliğe kabul ederek hem de onları özellikle Londra'da yapılan uluslararası işçi toplantılarına çağırarak bunu pratiğe döken ilk örgütlenme oldu.”

Marx'ın kendisi de Komünist Birliğin karakteri hakkında hem *Komünistlerin Yargılanması Hakkında İfşaat*'ta hem de *Herr Vogt*'ta pek çok şey söylemiştir.

1848 öncesinde yabancı ülkelerde bulunan Alman işçi kulüpleri, o zamanlar söylendiği şekliyle, gerçek anlamda sosyalizm ya da komünizm okulları olmuştu.

“Birliğin dönüşümü,” diye devam ediyor Engels, “1847'de düzenlenen, ikincisinde Marx ve Engels tarafından yazılacak bir manifestoyla parti ilkelerinin derlenmesi ve yayımlanması kararının alındığı iki kongreyle sağlandı.”

İlk kez 1848'de, Şubat Devrimi'nden kısa bir süre önce yayımlanan ve o zamandan bu yana tüm Avrupa dillerine çevrilen *Komünist Parti Manifestosu*'nun kökeni buydu.

Komünist Manifesto'yu tartışmayacağım. Bu eser, modern işçi hareketinin köşe taşıdır. Nasıl *Kapital* daha sonra onun ders kitabı olduysa, *Komünist Manifesto* da modern işçi sınıfı hareketinin programıdır.

Manifesto, Marx ve Engels'in eseridir. Hangisi neresini yazdı sorusu kadar anlamsız bir soru olamaz! *Manifesto* aynı kalıptan çıkmış; Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*'da olduğu gibi, hayatları boyunca verdikleri tüm eserlerde, yaptıkları tüm planlarda birbirinden ayırıştırılması olanaksız tek bir ruh olarak kalmıştır ve insanoğlu yeryüzünde yaşamaya devam ettiği sürece eserleri ve yarattıklarıyla insanlık açısından tek bir bütün teşkil etmeye devam edeceklerdir.

Ve proletarya açısından bir düşünce ve eylem kılavuzu, öğretisi ve taktiklerin temel ilkelerini sunan bu *Manifesto*'nun ortaya çıkmasının sağladığı itibar öylesine büyüktür ki, ikiye bile bölünse ona sahip olanlardan her biri yine de devasa bir pay elde etmiş olur.

Marx ve Engels başka hiçbir şey yaratmamış, hemen arifesinde peygambervari tasavvuruyla dünyayı kasıp kavuran *Manifesto*'yu ortaya çıkarttıkları devrim tarafından yok edilmiş bile olsalardı, yine de ölümsüzlük mertebesine erişirlerdi.

Manifesto Şubat 1848 başında yayımlandı; 22 Şubat'taysa devrimin on sekiz yıldır hareketsiz olan volkanı bir kez daha patladı; 24 Şubat'ta Temmuz hanedanı, Bastille Meydanı'ndaki Temmuz Sütunu önünde yakıldı ve Temmuz Sütunu kısa bir süre için de olsa bir kez daha Özgürlük Sütunu haline geldi.³

Devrim kapıyı çalmış ve Avrupa'da kol gezmeye başlamıştı. Brüksel'de de şiddetli eylemlere yol açtı. Daha önce Prusya hükümetinin Marx denilen sakıncalı şahsiyete daha fazla ika-met izni vermemesi konusundaki isteklerini geri çeviren Belçika hükümeti, Marx'ı tutuklatarak sınır dışı etti. Marx, radikal *Reforme* dergisinin başyazarı ve geçici hükümet üyesi olan dostu Flocon'un 25 Şubat'taki daveti üzerine aceleyle Paris'e gitti. Paris'te çabucak yönünü buldu ve elinden geldiğince olaylarda rol aldı, ancak Herwegh'in ortamı germe çabalarına karşı çıktı. Bununla birlikte Marx, Paris'te uzun süre kalmak istemiyordu. Almanya'dan gelen haberler onu karşı konulmaz bir şekilde bu ülkeye çekiyordu. Artık devrimci faaliyetlerinin alanı buradaydı. Mart ayında *Rheinische Zeitung*'u yeniden çıkarma ve beş yıllık bir aradan sonra, beş yıl önce gerçekleşeceğini hayal ettiği, bugünse artık gerçekleşmekte olan devrime yönelik çalışmalarını sürdürme planıyla Köln'e geri döndü. Böylece Neue *Rheinische Zeitung* çıktı. Engels'in yanı sıra Marx'ın adını *Kapital*'e yazdığı "kazamat* kurdu" Wilhelm Wolf, Paris'ten Fransız ruhu getiren "kızıl kurt" Ferdinand Wolf, "Berlin'in Sırları"nın yazarı Ernst Dronke, ince esprilerle yüklü duyarlı şiirler yazan Ferdinand Freiligrath ve Georg Weerth de gazetenin yayın kurulundaydı. Almanya'da böyle bir yayın kuruluna sahip başka bir gazete çıkmadı. Almanya'ya ilişkin program daha sonra Engels tarafından

³ Roma İmparatoru Trajan'ın heykelinin bulunduğu Vendome Sütunu. Bu, Birinci Napoleon'un vahşi emperyalizmini simgeleyen bir anıttı ve 12 Nisan'da Komün liderleri tarafından yıkılmasına karar verildi.

* Bombalardan korunmak için yerin altına kazılmış siper.

şöyle özetlenecekti: “Tek bir cumhuriyet ve Polonya'nın iadesi de dahil Rusya'yla savaş.”

“Neue Rheinische Zeitung,” diye yazıyor Engels, “1848 Paris'inin isyancılarını sonuna kadar desteklemesinin de gösterdiği üzere dönemin demokrat hareketi içerisinde proletaryanın bakış açısını savunan tek gazeteydi ki bu özelliği hemen hemen bütün hissedarlarının gazetesine mesafe koymasına neden oldu. Kreuz-Zeitung (Haç Gazetesi) beyhude bir şekilde Neue Rheinische Zeitung'un memleketin kralı ve yönetiminden polisine varıncaya kadar, üstelik polisin 8000 adamının bulunduğu bir Prusya kalesinden, kutsal olan her şeye 'müthiş bir küstahlıkla' saldırdığından söz ediyordu. Birdenbire gericileşen Renli liberallerden oluşan cahil sürüsü gazetesine şiddetli bir kin güdüyor; Köln'de hüküm süren sıkıyönetim beyhude bir şekilde 1848 sonbaharında gazeteyi uzun bir süre için yasaklamaya kalkışıyor; Frankfurt'taki İmparatorluk Adalet Bakanlığı beyhude bir şekilde hukuki soruşturma başlatması için makaleleri savcılığa bildiriyordu. Gazete sakin bir şekilde ve yalnızca komuta merkezinin görüşlerini yansıtacak şekilde hazırlanıp basılıyordu; hükümetin gazetesine uyguladığı şiddet ve burjuvazinin saldırıları arttıkça gazetenin tirajı ve itibarı da arttı. Neue Rheinische Zeitung, Kasım 1848'de gerçekleşen Prusya darbesinden sonra halkı vergileri ödememeye ve güce güçle karşılık vermeye çağırıyordu. Gazete 1849 baharında hem bu nedenle hem de bazı başka makaleler nedeniyle mahkeme önüne çıkartıldığında, tüm suçlamalardan beraatına karar verildi. En sonunda hükümet, Dresden ve Renanya'da Mayıs 1849 devrimlerinin bastırılmasının ve Baden ve Palatina'da çok sayıda askerin toplanıp seferber edilmesiyle Prusya saldırısının başlamasının ardından kendisini Neue Rheinische Zeitung'u zor kullanarak bastırarak kadar güçlü hissedebildi.”

Neue Rheinische Zeitung'un ilk sayısı 1 Haziran 1848'de, son sayısı 19 Mayıs 1849'da yayımlandı. Kırmızı kâğıda basılan son, “kızıl sayının” manşetinde, en etkili şiirlerinden bazılarını Neue Rheinische Zeitung'da yayımlayan Freiligrath'ın şu şiiri vardı:

*Kein offner Hieb in offner Schlacht -
Es fällen die Nücken und Tücken,
Es fällt mich die schleichende Niedertracht
Der schmutzigen Westkalmücken.
(Yıkılmadım dürüst bir kavgada-
Öyle ya da böyle yediğim bir silleye,
Yıkıldım gecenin karanlığına sığınan
Alçaklığın darbesiyle.)*

Devrim Haziran 1848'den, ürkmüş durumdaki burjuvaziye proletaryanın artık savaşacak yaşa geldiğini gösteren Paris'teki Haziran çarpışmasından itibaren inişe geçmişti.

9 Kasım 1848'de Avusturya sıkıyönetiminin kurşunlarıyla bedeni paramparça olan Robert Blum Viyana'daki Brigittenau'da can vermiş, aynı gün, aşağı yukarı aynı saatlerde Wrangel, Berlin'e girmiş ve olağanüstü hal ilan etmişti. Ancak devrimin ateşi 1849 baharında, Prusya kralı ve diğer prenslerin kraliyet anayasasını kabul etmemeleri üzerine bir kez daha parlayacaktı. Devrim son bir kez silaha sarılmakla Berlin ve Viyana'da zafere ulaşan gerici-lik tarafından yavaş yavaş ezilmek arasında bir tercih yapmak zorundaydı. Bir süre için kalemin devri kapanmış, artık kılıçları çekmenin zamanı gelmişti.

Herhangi bir yanılığa kapılmamış ve bunun boş bir çaba olduğunun farkında olsa da "anayasa kampanyasında" rol alan Engels, Baden ve Palatina'ya, Marx ise radikal orta sınıfın, kızıl renk karşısında ödü patlamış bulunan ve diplomasi yürütme şansı yakalamak için can atan burjuvaziye karşı "büyük eyleme" hazırlandığı Paris'e gitmişti.

Bu eylem de başarıya ulaşmadı. Radikal orta sınıf, emekçiler olmadan hiçbir şey değildi; emekçilerin gülüyse ya Haziran 1848'de solmuş ya da "kuru giyotinde"⁴ tutsak düşmüştü. 13 Haziran 1849 radikal orta sınıfın acizliğini ortaya koyacaktı. Başarısız "eylemin" başkahramanı Ledru Rollin, eski meslektaşı Louis Blanc'ın bir yıl önce, Haziran çarpışmasından sonra yaptığı gibi Londra'ya

4 Fransa'nın Güney Amerika'daki Guyana'da bulunan mahkûm kolonisi, Cayenne.

kaçmak zorunda kalmıştı. Ve hükümet Marx'ın Paris'te ya da ateşe dayanıklı olduğu düşünülen Bretonya dışında Fransa'nın başka herhangi bir yerinde kalmasını yasakladı. Marx, teşekkür ederek Bretonya önerisini reddetti ve Londra'ya gitti.

Ve yedi yıl boyunca oradan oraya sürüklendikten sonra burada kaldı. Bunun ötesini ise ne kendisi seçmiş ne de arzu etmişti.

Burada, metropolde (ana kent), dünyanın ve "ticaretin" merkezi olan Londra'da – dünya ticaretinin ve dünyanın siyasi ve iktisadi hayhuyunun başka hiçbir yerde yapılamayacak şekilde gözlemlenebileceği bu gözetleme kulesinde – Marx, aradığı ve ihtiyaç duyduğu şeyi, çalışmasının ham maddesini buldu. *Kapital* yalnızca Londra'da yaratılabilirdi.

Marx ve arkadaşları Londra'da Şubat ve Mart devrimlerini küllerinden yeniden doğurmaya çalışmak gibi aptalca girişimlerden uzak durdular. Marx'ın *Louis Bonaparte'in On Sekiz Brumaire*'i'ni Dante'nin "müthiş üç mısralı şiirleri" gibi ölümsüz bir utanç anıtı olarak adına diktiği 2 Aralık 1852 darbesi, devrimci bir uyanışa yönelik son umutları da ortadan kaldırmıştı. "Komünist Birlik" bir süre daha varlığını sürdürdü, ancak Köln'de 12 Kasım 1852'de sanıkların mahkûm edilmesiyle sonuçlanan ve Londra üzerinden Almanya'da propaganda yapmanın beyhudeliğini ortaya koyan komünistlerin yargılanmasından sonra Birlik dağıldı. Bu yargılamalar hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenler Marx'ın yazdığı ve yeni bir basımı yapılan *1853 Köln Komünist Yargılamaları Hakkında İfşaat*'i okuyabilir.

Neue Rheinische Zeitung'un yayını (Hamburg üzerinden) Londra'dan – düzenli çıkmayan – bir dergi biçiminde sürdürmeye yönelik çaba da (1850) kısa bir süre içinde olumsuz şartların kurbanı oldu.

Komünist Birliğin dağılmasından sonra Marx tüm zamanını bilimsel araştırmalara ve gazeteciliğe vakfetti. Yetenekli bir Doğu kâşifi ve Doğu sorunu ve Rus siyaseti araştırmacısı olan David Urquhart'la tanışmış, gazete makaleleri ve broşürleriyle Urquhart'a Orta ve Batı Avrupa'nın, özellikle de Lord Palmerston'un utanç verici ahmaklıklarını ve şaibeli bağlantılarını teşhir etmesinde yardımcı olmuştu. *New York Tribune* için yazdığı siyasi koşullar ve iktisadi meseleler hakkındaki son derece parlak

pek çok makaleyle gazetenin düzenli katkıcılarında biri haline geldi; bu makaleler güncel bir değere sahip olmaları ve siyasal iktisat yazınının örneklerini sunmaları nedeniyle Almanca olarak da basılması gereken çok değerli bir malzeme teşkil etmektedir.

1859'da Marx'ın değer kuramını ilk kez ortaya koyduğu *Ekonomi Politigin Eleştirisi* yayımlandı.

1859 İtalyan Savaşı, Marx'ı bir kez daha siyasetin içine çekti. İyi bir para karşılığında kodamanların diktatörlüğünü idare eden Bonaparte, uluslararası burjuvazinin idolüne dönüşmüştü. Alman orta sınıfı, kısa bir süre sonra Bonaparte'ın daha beceriksiz taklitçisi Bismarck'a ve şimdilerde de Crispi'ye olduğu gibi ona da bilhassa abayı yakmıştı. Bonaparte sallantıdaki tahtını kurtarmak üzere İtalya'nın kurtuluşu adına Avusturya'ya savaş ilan ettiğinde darbeci imparator bir anda demokratik fikirlerin savunucusu haline geliverdi ve o dönemde Avusturya hilafına "Büyük Prusya" planını çoktan yapmış bulunan Prusya hükümeti de liberal burjuvazinin Bonaparte'a olan düşkünlüğünü kullanmaya ve tehlikeli sularda avlanmaya çalıştı. Londra'da kurulan, Marx ve arkadaşlarının da katkıda bulunduğu bir gazete, *The People*, bu sahte "iktidardan düşürme girişimlerine" karşı bayrak açarak Fransız İmparatorluğu'nun niteliğini ve emellerini amansızca teşhir etti.

Bu vesileyle "devrimin" diğer kahramanları gibi Napoleon ve onun "kızıl prensi" Plonplon'un demokratik sarayında kendine yer edinmeyi başaran eski Alman kraliyet naibi Karl Vogt'a da bir nebze sert davranılmış, böylece Vogt'tan zehir zemberek bir yanıt gelmişti. Marx'ın klasik broşürü *Herr Vogt'un kaynağı* işte bu küfürlü makaleydi; bu broşür, yürüttüğü polemiğin dışında hem çağdaş tarih hem de dünya tarihi öğrencileri açısından gerçek bir hazinedir.

Elbette liberal burjuvazi de Marx ve "çetesini" taciz etmek konusunda leş kargaları gibi Bay Vogt'a katıldı; ancak Fransız İmparatorluğu 1870'te Sedan'da çöktüğünde Tuilerie'lerin kasası – yetmiş sekiz yıl önce zavallı XVI. Louis'nin ölüm fermanının içinden çıktığı kilitli dolap gibi – açıldı ve aralarında 1859 Ağustosunda, yani pek kıymetli hizmetler verdiği savaştan hemen sonra, "Vogt"a verilen 50.000 Frank'ın makbuzunun da olduğu belgeler ortalığa saçılınca, yurtseverlerimizin ve profesyonel akil adamlarımızın çürümüş dünyasının kokusu da çıkıverdi.

Bu arada bir dizi uygar ülkede şartlar bağımsız bir emek hareketinin ortaya çıkması için elverişli hale gelmişti. İngiltere'de Chartizm ortadan kalkmış ve orta sınıf ilkelerine dayanan Sendikacılık ve orta sınıf partilerine verilen destek artık ilerici işçileri tatmin etmemeye başlamıştı. Haziran savaşının kanlı günlerini dar görüşlü profesyonel örgütlenmenin ve yontulmamış tüketici ve üretici kulüplerinin iç karartıcı günlerinin izlediği Fransa'da eski devrimci heyecan yeniden uyanmaya başlamıştı. Ve Almanya'da Marx'ın öğrencisi Lasalle tarafından uyumlu bir topluma ilişkin ahmakça düşlerinden uyandırılan işçiler, sınıf örgütlenmesinin gerekliliğini kavramaya ve bağımsız bir siyasi parti kurmaya yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Marx artık farklı ülkelerin işçi hareketlerinden oluşan, enternasyonal anlayışa vurgu yapan ve ortak, birleşik mücadeleyi mümkün kılan bir teşkilatın kurulabileceği anın geldiğine inanıyordu.

28 Nisan 1863'te Londra'da, bir kez daha Prusya'nın yardımıyla Rusya tarafından ezilen Polonya'ya ilişkin bir destek toplantısı düzenlendi. Farklı ülkelere işçilerin temsilcileri toplantıya davet edilmiş ve bir uluslararası işçi derneği örgütlenmesine karar verilmişti. Uluslararası İşçi Derneği adı ilk kez burada kullanıldı. Üç ay sonra, 22 Temmuz'da, Londra'da Polonya'ya ilişkin, özellikle Fransız işçilerin katıldığı ikinci bir destek toplantısı düzenlendi. Toplumsal sorunla ilgili ayrıntılı bir tartışma yürütüldü ve Uluslararası İşçi Derneği'nin örgütlenmesine yönelik karar yenilendi. Bu fikir 1864 baharında – ve yine Nisan'da – Paris'ten gelen işçilerden oluşan bir heyetin Alman, Polonyalı, İngiliz ve Amerikalı delegelerle birlikte Uluslararası İşçi Derneği'ni kurmak amacıyla uluslararası delegelerin katılacağı bir toplantının çağrısını yapma ve buna yönelik hazırlık çalışmalarını yürütmek üzere Marx'a yetki verme kararını aldığı konferansta daha somut bir hal aldı.

Uluslararası İşçi Derneği beş ay sonra, 28 Eylül 1864'te, Londra'daki St. James Salonu'nda düzenlenen unutulmaz bir toplantıyla kuruldu. Bir mücadele örgütü olmaktan ziyade Avrupa'da var olan koşullar altında mümkün olduğu ölçüde, işçi sınıfının kuruluşuna yönelik her türlü çabayla ilişkili bir merkez olması hedeflenen yeni örgütün kuruluş konferansının açılış konuşmasını, programını ve tüzüğünü Marx yazdı. Uluslararası İşçi Derneği,

bir bakıma on altı yıl önce *Komünist Manifesto*'nun tüm işçilere yaptığı “tüm ülkelerin işçileri birleşin!” çağrısının pratik olarak gerçekleşmesiydi.

Uluslararası gericilik, Uluslararası İşçi Derneği'ni bir komplocu yuvası olarak nitelese de komploculuktan daha uzak bir siyasal örgütlenme bulmak neredeyse imkânsızdır. Uluslararası İşçi Derneği tüm emek hareketi gibi bir “komplo”; el değmemiş doğa gibi, insanlık tarihi gibi herkesin gözü önünde olan, gün ışığındaki bir komplo...

Marx Londra'daki sürgününün başlangıcında, dünyayı “enerjik irade güçleriyle” ve kişisel fedakârlıklarıyla dönüştürebileceklerini düşünen devrim kışkırtıcılarıyla verdiği mücadelelerin aynısını Uluslararası İşçi Derneği kurulduktan sonra da vermek durumunda kaldı. Willich ve şürekâsı, (Nietzsche Almancasında üstinsan – Übermenschlichkeit – diye adlandırılan) burjuva aşırı bireyciliğin gardırobundan devşirilmiş, sınırları zayıf sivilleri dehşete düşüren ancak Uluslararası İşçi Derneği'nin yeni üyeleri açısından geri bir muhakeme tarzının kafa karışıklığından başka bir şeyi temsil etmeyen sahte bir kılık içinde, Bakunin ve şürekâsı biçiminde yeniden ortaya çıkmıştı.

Ancak bu daha sonraki dönemlere ait bir hikâyeye.

1867'de *Kapital*'in ilk cildi yayımlandı: Siyasal İktisadın Eleştirisi.

Tüm büyük olaylar gibi bu olayın da önemi bir bütün olarak hemen kavranmamıştı. Partideki yoldaşlar haricinde bu eserin değerini derhal kavrayıp teslim edenlerin sayısı hayli azdı. Ancak bu sayı karşı konulmaz bir biçimde arttı ve böylece günümüzde Marx'ın *Kapital*'i sosyal ve siyasal bilimlerde, Darwin'in çalışmalarının doğa bilimleri tarihinde ulaştığı gibi hâkim bir konuma ulaştı. Ve bugün dünyadaki tüm ülkelerin düşünen proleterleri, *Kapital*'in proleterya tarafından kullanıldığında onun özgürleşmesini sağlayacak “zihinsel silahlarla” dolu bir cephanelik olduğunu bilmektedir.

Marx yalnızca bir cildi tamamlayabildi. Yalnızca bir... Fabldaki aslan bir kedi tarafından kandırılıp bir düzine değil de tek bir yavru doğurduğunda gururla şöyle demişti: “Tek bir tane ama yine de bir aslan”.

Marx öldüğünde sonraki ciltler henüz tamamlanmış değildi. Sonraki ciltler mümkün olduğunca, Marx'ın ikinci benliği ve güvenilir vasisi Engels tarafından yayına hazırlandı.

Kapital'in basılmasından üç yıl sonra, 1870'te Bismarck'ın kan ve demir siyaseti ve Almanya'nın "ulusal" parçalanmasının kaçınılmaz bir sonucu olarak patlak veren Fransız-Alman Savaşı, Fransa'yı emperyal gücünden ederken bu gücü Almanya'ya bahşetti.

Marx durumu, tıpkı bir meteoroloğun hava akımlarını sabit yasalara bağlı olarak değerlendirmesi gibi, siyasi atmosferdeki hareketlerin ve olayların gelişimine ilişkin varsayımlarda bulunmaktan ziyade durumu kavrayarak, dilek ve isteklerle gerçekleri birbirine karıştırmadan, hakiki ve yaşamsal önemdeki hususları fantastik kavrayışların ve hesaplanmış bilinemezliğin oluşturduğu sis perdesinden ayırt eden bir tarih öğrencisinin gözüyle izledi.

Marx, Alman Sosyal Demokrasininin bakış açısını ve duruşunu bütünüyle onayladı ve Sedan'ın ardından hanedan yanlısı şovenizmin maskesi düşüp fetih savaşı ilan edildiğinde Braunschweig'daki parti delegelerine hitaben, röntgen ışınlarının nesnelere en iç kısımlarındaki girintileri bile aydınlatmasında olduğu gibi gelişmelere derinlemesine nüfuz edip onları aydınlatan, ilhak politikasının sonuçlarını, ele alınan sorunun unsurlarının etkilerini gayet iyi kavradığı için en ince ayrıntısına kadar hesaplayabilme becerisiyle insanı hayrete düşüren bir kesinlik ve doğrulukla tahmin eden *Braunschweig Manifestosu*'nu yayımladı.

Bu esnada bu korkunç kardeş kavgası devam ediyor, dostlukları dünya barışı, düşmanlıkları ise sürekli bir savaş tehdidi anlamına gelen bu iki ulus arasında nefret tohumları saçıyordu.

Alman emekçiler gibi savaşı protesto eden ve bununla da yetinmeyip Sedan'dan sonra emperyal egemenliği yıkan Fransız emekçiler de, Almanya'nın savunma savaşı bir fetih savaşına dönüşür dönüşmez, savaşın genel seferberlik ilan edilerek ve ülkenin tüm savaş gücü harekete geçirilerek, devrimci bir tarzda sürdürülmesinden yanaydı. Besili "vatanseverlerin" derhal Almanlara teslim etmek istediği Paris'i onlar, yani "bir anavatanı olmayanlar" savundu. Thiers ve onun "vatansever" meslektaşları tarafından ihanet edilerek kaderine terk edilen cumhuriyeti onlar savundu ve Fransa, tüm işçi sınıfının silahlanmasından korkarak muzaffer

Almanların ayaklarına kapandığında, 18 Mart 1871'de cumhuriyetin kurtuluşu için yine onlar ayağa kalktı.

Komün ortaya çıktığında Uluslararası İşçi Derneği'ne Komünü yönetme değil – zira bu daha en başından itibaren söz konusu bile değildi – onu devam ettirme ya da cumhuriyetin ve işçi sınıfının düşmanlarına karşı umutsuz ancak verilmek zorunda olan bir mücadeleyi sürdürme görevi düştü.

Komün, kendisinden üstün bir güç tarafından bastırıldı ve tüm uygar dünyayı dehşete düşüren Uluslararası İşçi Derneği bütün ülkelerde yasaklandı.

Komünün, verdiği mücadelenin ve ölümünün önemi; Marx'ın hem kendi kanıyla hem de Uluslararası İşçi Derneği'nin kurucusu olması nedeniyle parçası olduğu Komünün kanıyla yazdığı *Fransa'da İç Savaş*'ta anlatılmaktadır.

Komünün çöküşünden sonra Uluslararası İşçi Derneği kendisini bütünüyle farklı bir konumda buldu. Artık pratik eylem alanı kapanmış ve biraz yukarıda sözü edilen sektör farklılıklar ve ütopyacı komplolar kendilerine elverişli bir zemin bulmuştu.

Genel sekreterlik makamındaki Marx'ın üzerine giderek daha fazla sorumluluk ve iş düşüyordu ve *Kapital*'i tamamlamasını her şeyden önce kendisine ve partiye borçlu olan Marx, bir değişiklik yapmak zorundaydı. Bakunin'in küstah anarşizmini yerle bir eden kısa bir eser yazdıktan sonra (*Uluslararası İşçi Derneği'ndeki Sözde Bölünmeler*) dernek merkezinin New York'a taşınmasını önerdi ve 1873'te Lahey'de yapılan kongrede bu doğrultuda bir karar alındı.

Çeşitli şekillerde eleştirilen bu kararlar ilgili ne düşünülürse düşünülün, Marx bu sayede bir kez daha kendisini tam anlamıyla bilimsel çalışmalarına verme ve *Kapital*'i ana hatlarıyla tamamlayacak ölçüde – ikinci cildin neredeyse tamamını, üçüncü cildinse bazı önemli bölümlerini bitirecek kadar – ilerletme fırsatı buldu.

Elindeki işler ne kadar birikirse biriksin Marx, başta Almanya olmak üzere tüm ülkelerdeki işçi hareketini yakından takip etmeye devam etti. Halle ve Erfurt'ta (1890 ve 1891) düzenlenen parti toplantılarının tutanakları, yoldaşlara bir kez daha Marx'ın

Gotha'da düzenlenen birlik kongresine (1875) yönelik yazdığı program taslağı hakkındaki mektubunu hatırlatıyordu. Partinin çıkarları, birlik ihtimalini ortadan kaldırmasından endişe edilmesi nedeniyle Marx'ın önerilerinin hemen kabul edilmesine izin vermese de bu öneriler, sosyalizm karşıtı yasaların kaldırılmasından sonra parti programının revize edilmesine dönük çalışmalarda tam anlamıyla kabul görmüş ve yeni program (Erfurt Programı) üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştu.

Aşırı çalışmanın getirdiği hastalık Marx'ın aslen çok güçlü olan bünyesini sarsmış ve yetmişlerde onu Carlsbad ve Fransa'nın güneyine gitmek zorunda bırakmıştı. Ailenin başına gelen talih-sizlikler onu kahretmişti. Ölüm, hasadını biçiyordu. 2 Aralık 1881'de gençliğinin oyun arkadaşı, can yoldaşı, dostu, rehberi, mücadele arkadaşı Jenny öldü. Bu darbe Marx'ı canevinden vurmuştu. Jenny'yle birlikte o da ölmüştü. Onu tanıyan bizler de bunu hissetmiştik.

Cezayir'e ve güney Fransa'ya yaptığı seyahat gücünü toplamasını sağlamadı. 1882 yazında onu yeniden gördüğümde dehşete düşmüştüm. Şikâyetçi değildi; en ölümcül darbeler sınırları öldürür, acıya değil yalnızca ölüme neden olur. Kendisini toparlayamadı. Ve bunun ardından da bitirici vuruş geldi: en sevdiği kızı, kendisinin imgesi, Longuet'nin eşi küçük Jenny kısa bir hastalığın ardından aniden öldü. Marx, haberi aldığı anda kaygı verici ölçüde sakin davrandı. 1882-83 kışında, aslında çok da kötü seyretmeyen zatürre hastalığına yakalanmıştı. Neredeyse iyileşmekte olduğuna inanılıyordu. Boş bir umut işte...

14 Mart'ta koltuğunda otururken, neredeyse hiç mücadele etmeden öldü.

Kızı, Marx'ın hayatına ilişkin yazdığı taslağı Shakespeare'in şu ölümsüz sözleriyle bitiriyor: "Öylesine karmaşık bileşenlerden oluşuyordu ki doğa ayağa kalkıp, tüm dünyaya şöyle diyebilirdi: 'İşte bu bir insandı'."

Antonius'un kendi kılıcıyla canını aldığı Brutus için söylediği bu söz, zihinler ve ruhlar için verdiği mücadelede mağlup olmayan Marx için daha da doğru: "İşte bu bir insandı".

Ve Engels bana şunları yazmıştı:

Londra, 14 Mart 1883

Sevgili Liebknecht,

Elimdeki tek adres olan Bayan B'ye çektiğim telgraf, Avrupa'nın sosyalist devrimci partisinin ne korkunç bir kayıp yaşadığıyla ilgili seni bilgilendirmiş olacak. Daha geçen cuma günü doktor, ki Londra'nın en iyi doktorlarından biri, iyi beslenmeyle gücünü korumasını sağladığımız takdirde onu eskiden olduğu kadar sağlıklı kılma ihtimalinin hiç de az olmadığını söylemişti. Ve o zamandan beri daha iştahlı bir şekilde yemek yemeye başlamıştı. Bu öğleden sonra saat ikide aniden evi gözyaşlarına boğulmuş bir halde buldum, çünkü müthiş zayıf düşmüştü. Marx yarı uyur vaziyetteyken Lenchen beni yukarı çağırdı; yukarı çıktığımdaysa artık tamamen uykuya dalmıştı, ama ebedi bir uykuya... Yüzyılımızın ikinci yarısının en büyük aklı artık düşünmeyi bıraktı. Doktorun tavsiyesini almadan kendimde ölümünün gerçek nedeniyle ilgili bir beyanda bulunma hakkını görmüyorum ve vakanın bütünü öylesine karmaşık ki hekimler tarafından açıklanması bile sayfalar sürer. Ama artık bu hiçbir şeyi değiştirmez. Son altı haftada çok kaygılandım ve yalnızca bana kalırsa eşinin, ardından da çok kritik bir anda Jenny'nin ölümünün son krizin ortaya çıkmasında önemli bir payı olduğunu söyleyebilirim.

Bu akşam onu yatağına uzanmış, yüzü ölümden kaskatı olmuş bir halde görmüş olmama rağmen bu dâhinin güçlü düşünceleriyle tüm dünyanın proleter hareketini beslemeyi bırakacağı fikrini aklım bir türlü almıyor. Bizler her neyse onun sayesinde olduk ve günümüzde hareket her neyse bu onun teorik ve pratik çalışmaları vasıtasıyla oldu; o olmadan kafa karışıklığının bataklığına saplanıp kalırdık.

Sevgilerimle,

F. Engels

Marx'ın bilimsel açıdan önemini belirlemeye çalışmak bu çalışmanın kapsamının dışında kalıyor. Burada siyasal-iktisadi öğretisinin temel çerçevesini ortaya koymak niyetinde de değilim. Bu, tüm yoldaşların bildiği ve erişebileceği yayınlarda yapıldı. Yalnız bir hususla ilgili, son yıllarda gerek uygun gerekse uygunsuz bir şekilde sık sık bahsedilen “materyalist tarih anlayışı” denilen şey hakkında kısa bir açıklama yapmak istiyorum.

Engels'in belirttiği gibi Marx tarafından “keşfedilmemiş” olsa da ilk kez onun tarafından açık bir şekilde tanımlanan ve sistemli bir şekilde uygulanan materyalist tarih anlayışı hakkında Engels şunları yazıyor:

Bilim tarihinde Marx'ın adının ilişkilendirildiği en önemli keşiflerden ilki, onun dünya tarihi anlayışıdır. Ondan önceki tarih anlayışı, tarihsel değişimlerin aslen insanların fikirlerindeki değişimlerden kaynaklandığı ve tüm tarihsel değişimler içinde siyasi olanların en önemlileri olduğu, bütün tarihi bunların belirlediği düşüncesiydi. Ancak bu fikirlerin insanlar tarafından ne zaman üretildiği ve siyasi değişimlerin devingen nedenlerinin ne olduğu konusunu hiç kimse sorgulamamıştı. Yalnızca yakın geçmişin Fransız ekolünde ve kısmen de bazı İngiliz tarihçiler arasında en azından Ortaçağ'dan beri Avrupa tarihinde gelişmekte olan burjuvaziyle feodal soyluluğun sosyal ve siyasal hâkimiyet için verdikleri mücadelenin itici bir güç olduğu kanaati kendisine bir yer buldu. Marx ise bugüne kadarki bütün tarihin sınıf mücadelesinin bir tarihi olduğunu, sayısız karmaşık siyasi mücadelenin sadece toplumdaki farklı sınıflar tarafından sosyal ve siyasal üstünlük sağlamak, eskinin hâkimiyetini korumak ya da yükselen sınıfların egemenliğini kurmak üzere verildiğini gösterdi.

Peki bu sınıflar ne vasıtayla yükseliyor ve var oluyorlar? Belirli bir dönemin toplumunun geçim araçlarını üretme ve mübadele etme biçimlerini tayin eden maddi ve fiziksel koşulların baskısı üzerinden... Ortaçağ'ın feodal egemenliği,

kendine yeterli ve neredeyse hiçbir mübadele ilişkisi içermeyen, hemen hemen bütün temel ihtiyaçlarını kendisi üreten ve savaşkan soyluluktan dış düşmanlara karşı koruma ve ulusal ya da en azından siyasal tutarlılık temin eden küçük tarım topluluklarının yönetilmesine dayanıyordu. Kentler ve onlarla birlikte beceriye dayalı sanayi kollarıyla, önce iç pazarla kısıtlı olsa da sonraları giderek uluslararası bir ölçeğe ulaşan ticaret ortaya çıktığında, kentlerdeki yurttaşlık unsuru gelişti ve soylulukla mücadele ederek daha Ortaçağ'da bile feodal düzen içerisinde benzer şekilde ayrıcalıklı bir sınıf olarak kendine bir yer edindi. Ancak on beşinci yüzyıl ortalarında Avrupa dışında yeni toprakların keşfiyle burjuvazi, yürüttüğü ticaret açısından çok daha geniş topraklara, dolayısıyla da sanayi için yeni bir itkiye kavuştu; en önemli sanayi dallarında vasıflı emeğin yerini, kendisi de başta buharlı motor olmak üzere geçen yüzyılın keşiflerinin olanaklı kıldığı büyük ölçekli endüstriyel örgütlenme üzerinden aynı kadere maruz kalan fabrika üretimi benzeri imalat aldı. Bu sektörler ticarete, kol emeğini daha geri durumdaki ülkelere kaydırarak ve daha ileri ülkelerde yeni iletişim araçlarını, buharlı motorları, demiryollarını, elektrikli telgrafları yaratarak tepki verdi. Böylece uzun bir süre boyunca, halen soyluluğun ve onun himaye ettiği monarşinin elinde bulunan siyasi iktidardan dışlanmış olarak kalmasına rağmen burjuvazi giderek daha büyük bir toplumsal zenginliği ve gücü elinde topladı. Ancak belirli bir aşamada – büyük devrimden sonra Fransa'da – burjuvazi, iktidarı da fethetti ve proletarya ve küçük köylülüğe karşı egemen sınıf haline geldi. Buradan bakıldığında tüm tarihsel etkileşimler, meslekten tarihçilerimizin ne yazık ki tamamıyla yoksun oldukları toplumun çağdaş iktisadi durumuna dair yeterli bilgi üzerinden gayet kolay bir şekilde açıklanmakta ve belirli bir tarihsel dönemin anlayışları ve fikirleri, o dönemde var olan iktisadi koşullarla ve bu iktisadi unsurlara dayanan toplumsal ve siyasal şartlarla en basit şekliyle izah edilmektedir. Böylece tarih ilk defa gerçek temeline kavuşturulmuş oluyordu; şimdiye değin tamamıyla ihmal edilmiş olan apaçık bir gerçek, insanların egemenlik

için mücadele etmeden ve kendilerini siyasete, dine, felsefeye vs. vakfetmeden evvel, en başta bir şeyler yiyip içmek, barınacak bir yere ve giyecek kıyafetlere sahip olmak, dolayısıyla da çalışmak zorunda olduğu gerçeği; bu apaçık gerçek en sonunda tarihsel bir kabul gördü.

Engels, tekrar tekrar alıntı yaptığım Marx biyografisi taslağında böyle yazıyor. Sınıf mücadeleleri sözü onun tarafından en geniş anlamda, var olan üretim koşulları temelinde ortaya çıkan çıkar mücadeleleri anlamında kullanılmaktadır. Bu mücadelelerin göçebe bir toplumda bir avcı toplumuna kıyasla, bir tarım toplumunda sanayi toplumuna kıyasla farklı bir biçim alması, Alman İmparatorluğu'nun Dahomey zencilerinden oluşan bir ulus tarafından kurulamayacağı kadar aşikâr, başka herhangi bir açıklamaya gerek bırakmayan bir gerçektir. Alman İmparatorluğu – örneklerinizi size en yakın olan ortamdan seçmeniz her zaman iyi bir şeydir – materyalist tarih anlayışının doğruluğunun mükemmel bir örneğidir. İmparatorluk düşüncesini alkışlayan ve bugüne değin Bismarck'ın kan ve demir siyasetinde en parlak diplomatik aklın özünü gören Alman burjuvazisi elli yıl önce baştan aşağı liberal ve demokratsı; militarizmden nefret ediyor, polis devletiyle alay ediyor, kısacası bugün hürmet ettiği ya da en azından zorunlu gördüğü her şeye o zaman karşı çıkıyordu.

Bu değişimin açıklaması nedir?

Alman burjuvazisi kapitalistleşmiştir.

Küçük ölçekli sanayi üretimi hâkim olduğu sürece feodal-bürokratik devletin baskısına ve ufak çaplı şiddetine maruz kalan burjuva unsurun yönetime karşı çıkmakta ve siyasi iktidara göz dikmekte çıkarı bulunuyordu; bu nedenle de “demokratsı”.

Burjuvazi kapitalistleştikten beri, yani büyük ölçekli üretimin hâkim hale gelmesinden ve bir yandan doruk noktasına ulaşan sınıf karşıtlığının proletaryayı sosyalizm bayrağı altında sınıf mücadelesi vermek zorunda bırakmasından, diğer yandan da küçük ölçekli üretimin rekabet tarafından yerle bir edilmesinden bu yana burjuvazinin proleterleşmek durumunda kalmayan kısmının kendisi, egemenliğinin ve hayatta kalmasının temel konusu mevcut yönetim araçlarını kendi hizmetinde kullanmak ve devleti

kontrolü altında tutan, daha geri bir medeniyete ait ruhban sınıfı, feodal soyluluk gibi unsurlarla ittifak kurmak olan bir egemen sınıfa dönüştü. Böylece Alman burjuvazisi, yalnızca küçük ölçekli yerel üretimin büyük ölçekli kapitalist üretime dönüşmesiyle, gözlerimizin önünde Bismarckçı ve emperyalist oldu.

Yine bu dönüşüm, sanayinin, kültürün ve siyasetin geçmişte gösterdiği tüm ilerlemeler gibi insan doğasına içkin olan varoluş koşullarımızı sürekli geliştirme çabasının doğal bir sonucu. Ve daha elverişli yaşam şartları gelişmiş araçlar, artmış emek üretkenliği anlamına geliyor.

O halde beşeri uygarlık, emek araçlarının bir eseri ve ürünü.

“İnsanlık tarihinin insanlığın kullandığı araçların tarihi olduğu” doğrudur; kullandığı araçların ve bu araçlara dayanan üretim biçimlerinin tarihi...

Anılar

Marx'la nasıl tanıştığımı bir yıldan biraz daha fazla bir süre önce Fuch'un *Volksfeuilleton*'u için yazdığım kısa bir taslakta, "Kötü bir çeyrek saat"te anlatmıştım. Orada şunları yazmıştım:

Marx'ın o zamanlar altı ve yedi yaşlarında olan en büyük iki kızıyla olan arkadaşlığım, "özgür İsviçre"deki bir hapis-haneden zorla Fransa üzerinden gönderildiğim Londra'ya geldikten birkaç gün sonra başladı. Marx ailesiyle Komünist İşçi Eğitim Kulübü'nün, Greenwich mi yoksa Hampton Court mu olduğunu şimdi hatırlayamadığım, Londra yakınlarında bir yerde düzenlediği bir yaz pikniğinde tanıştım. İlk kez gördüğüm "Baba Marx" gözlerini bana dikerek ve kafamı en ince ayrıntısına kadar inceleyerek – inatla "ahlaki tutumumdan" kuşku ettiği için beni frenolojik çalışmalarının en gözde kurbanı haline getiren dostum Gustav Struve nedeniyle bu muameleye alışkındım – beni derhal sıkı bir sorguya çekmeye başladı. Neyse ki kömür karası yeleleri olan bu aslan kafanın bakışları üzerimde gezinmeye devam etse de sınavı geçmeyi başardım; sınav giderek canlı, neşeli bir soh-bete dönüştü ve kısa bir süre sonra kendimizi Bayan Marx, gençliğinden beri sadık yardımcısı Lenchen ve çocuklarıyla da tanıştığım – en neşelilerden birinin Marx olduğu – bir cümbüşün içinde bulduk. Zamanım daha bol olduğunda Marx'ın ailesinden daha fazla söz edeceğim; bu hem ödemek zorunda olduğum bir şükran borcu hem de Marx'a ve çevresine dair resmin tamamlanmasına katkıda bulunabilecek

olanlardan ellerinden geleni yapmalarını talep etme hakkına sahip yoldaşlarıma karşı bir görev. Şimdilik şunu söyleyebilirim; o günden itibaren sürekli Marx'ın evindeydim ve o zamanlar, ben komşu Church Sokağı'nda, onlarsa Oxford Sokağı boyunca uzanan bir avlu olan Dean Sokağında yaşarken, Marx'larla geçmeyen tek bir günüm bile olmadı. Muhtemelen kendisi kadar eşi de benim kişisel gelişimimde büyük bir etkiye sahip oldu. Annem ben üç yaşımıdayken öldü ve zor denebilecek şartlarda büyüdüm. Kadınlarla samimi bir ilişki içinde olmaya alışkın değildim. Ve burada karşımda, Thames kıyılarına sürüklenmiş hiç arkadaşı olmayan bu özgürlük savaşçısıyla biraz kardeşçe, biraz da anaç bir biçimde ilgilenen güzel, asil düşünceli, neşeli bir kadın vardı. Marx ailesiyle olan ilişkimin kesinlikle sürgünlüğün sefaletine katlanabilmemi sağladığına inanıyorum.

Marx'la ilk uzun sohbetimiz, Komünist İşçi Eğitim Kulübü'nün bahsettiğim pikniğindeki buluşmamızdan bir gün sonra gerçekleşti. Burada elbette tatmin edici bir görüş alışverişinde bulunma şansımız yoktu; bu nedenle Marx beni ertesi gün için, Engels'le de buluşma şansına sahip olacağım kulüp odasına davet etmişti. Sözleştiğimiz saatten biraz erken orada oldum; Marx henüz gelmemişti, ancak bazı eski tanıdıklara rastlamış canlı bir sohbe dalmışken geldi ve beni sıcak bir şekilde selamlayıp sırtımı sıvazladıktan sonra, daha rahat konuşabileceğimiz Engels'in alt kattaki özel salonuna davet etti. Özel salonun ne olduğunu bilmiyordum ve esas sınavın asıl şimdi başladığını seziyordum ama Marx'a güvenerek peşinden gittim. Önceki gün de üzerimde sıcak bir etki bırakan Marx'ın insana güven veren bir yönü vardı. Koluma girdi ve beni özel salona, yani kendisine şimdiden bir sürahi siyah bira söylemiş olan Engels'in beni hemen neşeli esprilerle karşıladığı ev sahibinin – yoksa ev sahibesi miydi? – özel odasına götürdü. Hemen hayat dolu garsonumuz Amy'ye (ya da mülteciler olarak, ses benzerliğinden ötürü, ona taktığımız Almanca adıyla Emma'ya) siparişlerimizi verdik (daha sonra Emma'yla daha yakından tanıştım, Becker müfrezesinden yoldaşlarımdan biriyle

evlendi); çabucak yiyecek, içecek “bir şeyler” ismarladık – biz kaçaklar açısından mide sorunu çok önemli bir role sahipti – ve çabucak bira geldi, koltuklarımıza yerleştik; ben masanın bir tarafına oturdum, Marx ve Engels ise karşıma geçti. Devasa maun masa, parıldayan kalaylı bira sürahileri, üstü köpüklü siyah bira, yanındaki mezelerle birlikte gelmesini beklediğimiz gerçek İngiliz bifteği, insanı pipo tütürmeye davet eden uzun toprak pipolarla bu oda gerçekten konforluydu ve Boz’un İngiltere hakkındaki resimlerinin canlı bir örneği gibiydi. Ama bütün bunlar bir sınav içindi. Pekâlâ, gelsin bakalım. Sohbet giderek daha akıcı bir hal aldı. Kısa bir süre içinde sorgucularımın benimle ilgili bilgi toplamış olduklarını anladım. Hecker’in *Volksfreund*’u için 1848 yazında Muttentz’de Haziran çarpışması hakkında, yeni bir tarihsel dönemin başlangıcı olan trajedinin taze izlenimlerine dayanarak yazdığım uzun kompozisyon Marx ve Engels tarafından okunmuş ve ilgilerini çekmemi sağlamıştı. Engels’le önceki yıl Cenevre’de görüşmeden önce ikisiyle de kişisel bir ilişkim olmamıştı. Marx’ı yalnızca Paris vakayinamelerindeki makalelerinden ve Felsefenin Sefaleti’nden, Engels’i ise *İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu*’ndan tanıyordum. *Komünist Manifesto*’yu ise 1846’dan beri komünist olan ben, elbette kitabı daha önce duymuş ve içeriğini biliyor olmama rağmen, ancak Engels’le anayasa kampanyasından sonraki görüşmemizden kısa bir süre önce edinebilmişim; *Neue Rheinische Zeitung*’u ise nadiren görmüştüm. Gazetenin on bir aylık yayın hayatı boyunca ya yurtdışındaydım, ya hapisteydim ya da freikorps’un⁵ kaotik yaşam mücadelesinin içindeydim.

Sorgucularımın ikisi de kaba bir “Demokrasi” fikrinden ve “Güney Almanlara özgü duygusal kafa karışıklığından” mustarip olup olmadığımdan kuşkulanıyordu. İnsanlar ve nesnelere hakkındaki dile getirdiğim pek çok yargıya keskin bir eleştiriyle karşılanmıştı. Buna karşın kendimi bu şüpheden kurtarmayı başardım. Baden’de yurttaş “Demokrasisiyle” nasıl bir ilişkim olduğunu,

5 18. yüzyılla 20. yüzyıl başları arasında var olan, genellikle yerel gönüllülerden, devşirmelerden ve mahkûmlardan oluşturulan askeri birlikler. 1848 devrimleri sırasında öğrencilerin oluşturduğu freikorps’ların önemli bir rolü olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında Spartakist ayaklanmasını bastırma için kullanılan paramiliter birlikler olarak örgütlenmişlerdir. – ç.n.

ikinci kargaşadan (“Struve fiyaskosu”) sonra Brentano’nun şiddetli bir tartışmanın ardından, komünizme olan inancımı inkâr etmeyi kabul etmediğim için beni vatan hainliği ve başka suçlarla itham edildiğim mahkemede jüri önünde savunmayı nasıl reddettiğini, aynı Brentano’nun iki ay sonra isyanın tam ortasında beni kendisine karşı bir saldırı planlamakla suçlayarak Rastatt’ın kazamatlarına nasıl yolladığını ve daha sonra bu nedenle dostu Hecker tarafından beni askeri mahkemenin alacağı hızlı bir kararla kurşuna dizdirmediği için nasıl sert bir şekilde eleştirildiğini aktarmam yeterli oldu.

Bir bütün olarak bakıldığında sorgu olumsuz bir seyir izlemedi ve sohbet yavaş yavaş daha geniş bir kapsama doğru kayd. Bir süre sonra doğa bilimleriyle ilgili konuşurken Marx, devrimi boğduğunu zannederken doğa bilimlerinin yeni bir devrim hazırlamakta olduğundan kuşkulanmayan muzaffer Avrupa gericiliğiyle dalga geçti. Son yüzyılda dünyayı bir devrimle dönüştüren Kral Buhar tahtından inmiş, yerini çok daha büyük bir devrimci, elektrik kıvılcımını almıştı. Bunları anlatırken heyecanla dolan Marx bana, son birkaç gündür Regent Caddesi’nde elektrik motoruyla çalışan bir trenin çizimlerinin sergilendiğini aktardı. “Artık sorun çözüldü; sonuçların tarifi imkânsız. İktisadi devrimi siyasi devrim izlemek zorunda, çünkü siyasi devrim yalnızca ilkinin bir ifadesi.” Marx’ın bilim ve mekanikteki bu ilerlemeyi tartışma şekli, dünyayı, özellikle de daha sonra materyalist tarih anlayışı diye adlandırılan kısmını kavrayış biçimi öylesine berraktı ki o zamana kadar sahip olduğum bazı şüpheler, karın bahar güneşiyle erimesi gibi yok olup gitti. O akşam eve dönmedim; ertesi sabahın geç saatlerine kadar konuştuk, güldük, içtik; yatağa gittiğimde güneş çoktan doğmuştu. Ve yatakta uzun süre kalmadım. Uyuyamamıştım. Kafam duyduklarımınla öylesine meşguldü ki, zihnimde dolaşıp duran düşünceler beni tekrar sokağa çıkmaya zorladı. Uygar toplumun modeli olan kadim Truvalıların ölümüne kör bir neşeye İlios’a doğru sürdükleri ve hiç şüphesiz mahvına neden olacak Truva atının bu modern biçimini görmek üzere aceleyle Regent Caddesi’ne gittim. *Essetal haemar* – kutsal İlios’un düşeceği gün gelecek.

Modelin sergilendiği vitrinin önünde büyük bir kalabalık vardı. Orada bir lokomotif ve tren olduğundan emin olmak için ite

kaka kendime yol açtım ve neşeyle dönüp duran lokomotifini ve treni gördüm.

1850 Haziran'ının başıydı. Bugünse 1896 Nisan başı. Tam kırk beş buçuk yıl geçmiş ve halen elektrik motoruyla çalışan bir lokomotif kullanılmış değil. Elektrikle çalışan birkaç tramvay ve benzeri aletin olması çok Şey ifade ediyor gibi görünse bile bir bütün olarak fazla bir anlam taşıyor. Ve devrim niteliğindeki tüm icatlara karşın yıldırımın bütünüyle ehlileştirilmesi, insan emeğinin boyunduruğu altına alınabilmesi ve Kral Buharı tahtından etmesi daha çok zaman alacak. Devrimler el çabukluğuyla yapılamıyor. Yalnızca siyasette duygusal gösteriler, mucizelere bel bağlayan taşralı inancı tarafından devrim diye adlandırılıyor. Ve devrim kehanetinde bulunan her kim olursa olsun daima bunun zamanı konusunda yanılıyor.

Her ne kadar Marx keskin gözleriyle geleceğe bakan ve sıradan insanlara kıyasla çok daha fazla Şey gören bir peygamber olsa da hiçbir zaman bir kâhin olmadı ve Kinkel, Ledru Rollin ve diğer devrim yapıcı beyler halklarına tipik edalarıyla, "Yarın başlayacak" dediklerinde hiç kimse onlarla Marx'ın alay ettiği kadar acımasızca alay etmedi.

Yalnızca "endüstriyel krizler" konusunda Őeytana uyarak kehanette bulunma gafletine düşmüş ve sonuç olarak müthiş öfkelenmesine neden olan güçlü bir küçümsemeye maruz kalmıştır. Buna karşın esas hususla ilgili olarak yine de haklı çıkmıştır. Hakkında kehanette bulunduğu endüstriyel krizler, söylendiği zamanda olmasa da, eninde sonunda gerçekleşmiştir. Ve daha uzun aralıklarla gerçekleşmesinin nedenleri Marx tarafından bilimsel bir ustalıkla ortaya konulmuştur.

Yeri gelmişken bu konuyla ilgili olarak, Freiligrath'ın Weidemeyer'e yazdığı devrim peygamberlerine karşı ünlü dörtlüğün, ortaya atılan görüşlere duyarlı bir kulağı olan ve bunları genellikle hemen defterine kaydeden "Neue Rheinische Zeitung'un Tyrtaios'uyla" birlikte oturduğumuz bir akşam gerçekten de Marx'tan ilham aldığını belirteyim.

Uygar toplumun muazzam gücünü ve müthiş direncini Marx'tan daha iyi kavrayan yoktur. Ve İngiltere böylesi bir aydınlanmanın gerçekleşeceği en doğru yerdi. Burada insan toplumu en saf haliyle

– hakikaten klasik anlamda da denilebilir – ve somut olarak henüz aşılmamış biçimleri bir kenara bırakmaksızın, geçmiş yüzyıllara ve toplumsal biçimlere ait tüm döküntülerin hakkıyla dışarı atılmasıyla gelişmişti.

Sözüm ona diplomat Bay von Bennigsen yakınlarda Alman Reichstag’ında ordunun uygar toplumun en güçlü dayanağı olduğuna ilişkin özlü sözü gündeme getirdi. Bu adam İngiltere’de olsaydı ya da İngiltere’deki şartlara ilişkin en ufak bir ipucuna sahip olsaydı, kışladan fırlama böylesine bir kelime oyununu gündeme getirmeye cüret edemezdi. İngiltere’nin ordusu yoktur ve oradaki toplumun temelleri, militarizmin “rocher de bronze”unun (kaidesinin) yanında kurtlanmış, dökülmekte olan bir hurda gibi kalacağı güçlü bir malzemeye ve yapıya sahiptir. Aksine bu “rocher de bronze”, Ortaçağ’dan kalma mutlakıyetçi yağmacılığıyla insan toplumunun boynuna bağlanmış bir yük, o olmadığı takdirde daha uzun süre suyun üzerinde kalıp yüzme gücünü kendinde bulabilecek olan toplumu dibe doğru çeken bir ağırlıktır. Prens Bismarck gibi kurtuluş için Dr. Eisenbart’a bakan ve onun askerini, polisini ve “si duo faciunt idem non est idem”⁶ hukukçularını son çare olarak gören Alman burjuvazisinin tedirginliği, Alman toplumunun artık kendisine inancının olmadığıнын en açık göstergesidir. Ve çaresizlik içinde kendisini gayya kuyusunun dibine doğru çeken ağırlığı artırırken aynı anlamsız çabalarla son kurtuluş olasılığını da ortadan kaldırıp felaketini hızlandırmakta olan boğulan bir adama benzemektedir.

Marx’la nasıl tanıştığımı aktardıktan sonra onunla nasıl tanışmadığımı, yani devrimin demir süpürgesi beni ona hayli yakın bir yere doğru savururken nasıl olup da onunla tanışma fırsatını kaçırdığımı da aktarmama müsaade edin.

Şubat 1848’de, Şubat fırtınasının hemen sonrasında Marx’la buluşmayı kıl payıyla kaçırdım. Oysa birbirimizden haberdar olmaksızın birbirimize yalnızca birkaç yüz adım mesafedeydik. Paris’teki sokak çatışmalarını duyar duymaz aceleyle

⁶ İki kişi aynı şeyi yapıyorsa bu aynı şey değildir. Sınıf kanunlarının ilkesi budur.

İsviçre'den – Zürih'ten – Paris'e doğru yola koyulmuş, Julius Fröbel'in tavsiyesiyle derhal Herwegh'in yanına gitmişim. “Demir tarlakuşu” bir Alman birliği teçhiz etmekle meşguldü ve cumhuriyeti Fransa'dan Almanya'ya taşıma düşüncesi benim 22 yaşındaki aklıma hem pek güzel hem de gayet yapılabilir geldiğinden bu maceraya kolayca ikna olmuşum. Ben bu bataklıkta sürünürken, görünenin ötesine bakabilen daha ihtiyatlı bir adam bu zırvalığı önlemeye çalışmakla meşguldü. Çünkü devrimi diğer ülkelere taşımak için “yabancı birlikler” örgütlenme planının Fransız burjuva cumhuriyetçilerinden kaynaklandığını ve bu “hareketin”, hem can sıkıcı unsurlardan kurtulmak hem de bu ağır ticari kriz döneminde daha da derinden hissedilen yabancı emekçilerin rekabetini sona erdirmek gibi iki niyete bağlı olarak suni bir şekilde başlatıldığını kavramıştı. Bu heyecan fırtınasının içindeyken varlığından haberdar olmadığım bu diğer adam Marx'tı. Ve bundan haberim olsaydı, Herwegh yine de bizi birbirimizden uzak tutmak için elinden geleni yapardı. Her neyse, Marx'la tanışmadım; tanışmış olsaydım hiç kuşkusuz beni kendi peşinden sürüklerdi. Güney Almanya'ya değil, muhtemelen Prusya'nın Renanya bölgesine, belki de Neue *Rheinische Zeitung*'un ofisine giderdim. Ama böyle olmadı. Ve iki yıl sonraki karşılaşmamıza kadar da tanışmadık.

Ve yine o zaman Paris'te karşılaşmadığım, daha sonrasında da tanışmadığım bir başka adam daha vardı. Onunla Paris'te olduğunu bilmeme rağmen buluşmamıştım. Heinrich Heine'yi kastediyorum. Heine'nin şiirlerine hayrandım ancak iki gerçek, Louis Phillipe'ten emekli maaşı alıyor olması ve *Augsburger Allgemeine Zeitung*'a katkıda bulunuyor olması gerçeği, benim halen devrimci romantizmin renkli gözlükleriyle dünyaya bakan gözümde öylesine büyük suçlardı ki “gericiliğin uşağını” ziyaret etmemeye karar vermişim. Sonraki yıllarda bundan ötürü ne kadar da pişman olacaktım! Ne yazık ki bu onunla tanışmak için elime geçen son fırsattı. Kaderin cilvesine bakın ki sonraki yıllarda kendim *Augsburger Allgemeine Zeitung*'un muhabiri oldum.

Eğitime ve diğer konulara ilişkin notlar: Öğretmen olarak Marx

Marx, yanındakilerden emin olmaya ve onlarla bir güven bađı kurmaya çalıřırdı. Gustav Struve gibi ateřli bir frenoloji dűřkűnű deđildi ancak frenolojiye kısmen de olsa inancı vardı ve onunla – zaten bahsetmiř olduđum – ilk görűřmemizde beni yalnızca sorularıyla deđil parmaklarıyla da yoklamıř, parmaklarını bir uzman gibi kafatasımın üzerinde gezdirmiřti. Daha sonra olađan inceleme için partinin her zamanki frenolođu⁷, Koműnist Birliđin kuruluşuna katkıda bulunan, *Koműnist Manifesto*'nun sunulduđu ve onu usulű dairesinde tartıřıp kabul eden unutulmaz heyette yer alan sevgili ressam Karl Pfänder'le bir görűřme ayarlamıřtı. *Koműnist Manifesto*'nun kabulűyle ilgili komik bir olay yařanmıřı. Koműnist İřçi Eđitim Kulűbű'nűn “eskilerinden” biri, Marx'ın – muhtemelen bir zamanlar Schiller'in “Haydutlar”ı okuduđu gibi – bűyűk bir tutkuyla okuduđu *Manifesto*'dan öylesine heyecanlanmıřtı ki, orada bulunan diđer herkes gibi kendinden geçerek avazı çıktıđı kadar “Bravo” diye bađırmıř, alkıř tutmuřtu; ancak dűřünceli tavrı, karanlıkta kalan bir noktanın zihnini meřgul ettiđini gösteriyordu. Ayrılırken Pfänder'i bir kenara çekip, “Bu muhteřemdi, ama anlamadıđım bir kelime var; Marx, *Achblättler* (sekiz yapraklı bitki) derken ne kastetti?” “*Achblättler, Achblättler* – Yonca gibi dűrt yapraklı bitkileri duymuřtum, ama *Achblättler* de ne olađ ki?” Pfänder'in kafası karıřmıřtı. En sonunda meselenin sırrı anlařıldı. Gençliđinde Marx'ın hafif bir peltekliđi vardı ve o zamanlar katıksız bir Ren řivesiyle konuřuyordu; yařlı Cabet'cinin sihirli bir forműl olduđunu dűřűndűđu gizemli *Achblättler* ise basit ve dűrűst Arbeiter'den (iřçi) bařka bir řey deđildi. Marx'ın o zamandan itibaren Ren řivesini deđiřtirmek için abalamasına neden olan bu yanlıř anlamayı pek çok kez anlatıp gűlműşűzdűr.

Neyse, kafatasım Karl Pfänder tarafından resmi olarak incelendi ve yűcelerin en yűcesi Koműnist Birliđe katılmama engel olacak

7 Frenoloji, 18. yűzyılın sonlarında geliřtirilen ve 19. yűzyılda rađbet gören bir tıp anlayıřı idi. İnsan kafatasının ölçűműne odaklanan bu anlayıř, kiřinin kafasının řeklinden onun karakterinin belirlenebileceđini iddia ediyordu. 19. yűzyılın sonlarında popűlerliđini yitirdi. - e.n.

herhangi bir şey bulunmadı. Ama incelemelerin arkası kesilmedi. Biz “genç dostlarına” kıyasla yetişkinliğe beş-altı yıl önce adım atmanın avantajına sahip olduğunun bilincindeki Mohr, bizi, özellikle de beni, test etmek için her fırsatı değerlendirdi. Ve hem okuduklarının muazzam bir kapsama sahip olması hem de olağanüstü hafızası sayesinde bu durumu bizim için bir hayli nahoş hale getirebiliyordu. “Küçük bir öğrenciyi” buzun üzerinde yürümeye kıışkırttıktan sonra üniversitelerimizin ve akademik kültürümüzün yetersizliğini kişi üzerinde göstermek onu nasıl da neşelendirirdi!

Ancak Marx sistematik olarak eğitim de verirdi. Biri kelimenin daha dar, diğeriye geniş anlamıyla onun öğretmenim olduğunu söyleyebilirim. Ve insanın bilginin her alanında onu izlemesi gerekirdi. Siyasal iktisadı anmama gerek yok. Papa'nın sarayında Papa'dan söz etmeye lüzum var mı? Komünist Kulüp'teki siyasal iktisat derslerinden daha sonra bahsedeceğim. Marx, antik ve modern diller konusunda da aynı ölçüde yetkindi. Bir filolog olmama rağmen önüme Aristoteles'ten ya da Eshilos'tan kolayca içinden çıkamadığım parçaları koymak Marx'a çocukça bir keyif verirdi. Bir gün İspanyolca bilmediğim için beni fena halde haşlamıştı. Hemen bir kitap yığınının arasından Don Kişot'u çekip aldı ve hiç vakit yitirmeksizin bana ders vermeye başladı. Dietz'in *Roman Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*'nden gramer ve etimolojinin temel çerçevesini öğrenmiştim ve böylece Mohr'un mükemmel kılavuzluğu ve tökezlediğim ya da duraksadığım zaman verdiği ölçülü destek sayesinde sıkıntısız bir şekilde yol aldık. Başka durumlarda hayli sabırsız olan Mohr, öğretirken son derece sabırlıydı. Derslerimiz yalnızca bir ziyaretçinin gelişiyle son bulurdu. Ve beni her gün sınavdan geçirirdi; yeterliliğimi ispatlayana kadar Don Kişot'tan veya başka bir İspanyolca kitaptan çeviri yapmak zorundaydım.

Marx, antik dillerden çok modern diller için geçerli olmakla beraber, mükemmel bir filologdu. Grimm'in Alman gramerini en ince ayrıntısına kadar bilirdi ve Grimm kardeşlerin Almanca sözlüğü konusunda, yayımlandığı kadarıyla, bir filolog olan benden daha bilgiliydi. Telaffuzda bazı zorluklar yaşasa da İngilizce ve Fransızcada bir İngiliz ya da Fransız gibi yazardı. *New York Tribune*'de yayımlanan makaleleri klasik İngilizceyle,

Proudhon'un *Philosophie de la Misère*'ine karşı yazdığı *Misère de la Philosophie* ise klasik Fransızcayla yazılmıştı. Baskı öncesinde onun için el yazmasını gözden geçiren bir Fransız arkadaşı, düzeltecek çok az şey bulabilmişti.

Dillerin ruhuna aşına olan ve kökenleri, gelişimi ve organizmalarıyla ilgilenen Marx, dil öğrenmek konusunda zorluk çekmiyordu. Londra'da halen Rusça öğreniyordu ve Kırım Savaşı sırasında, sonrasında her nedense vazgeçmesine karşın, Arapça ve Türkçe öğrenmeye niyet etmişti. Bir dilde ilerlemek isteyen herkes gibi esas olarak okumaya önem veriyordu. İyi bir hafızaya sahip herkes, ki Marx'ın hiç zayıflamayan, nadir rastlanacak denli güçlü bir hafızası vardı, çok okuyarak kolaylıkla sözcük ve deyişlerden oluşan bir dağarcığa kavuşabilir. Sözcük ve deyişlerin pratikteki kullanımını ise daha sonra kolayca öğrenilir.

1850-1851 yıllarında Marx, siyasal iktisat hakkında dersler verdi. Buna istemeye istemeye razı olmuştu, ancak dar bir arkadaş çevresine birkaç özel dersin notunu okuduktan sonra bize teslim oldu ve daha geniş bir izleyici kitlesi önünde ders vermeyi kabul etti. Katılma şansına sahip olan herkes açısından eşine az rastlanabilecek türde bir ziyafet olan bu derste Marx, kendi sisteminin tüm ana hatlarını *Kapital*'de sunulduğu haliyle geliştirmişti. Komünist Birlik ya da Komünist İşçiler Eğitim Kulübü'nün o zamanlar halen Great Windmill Sokağında bulunan kalabalık salonunda, yani bir buçuk yıl önce *Komünist Manifesto*'nun kabul edildiği salonun ta kendisinde Marx, anlattıklarını popüler kılmak konusundaki muazzam yeteneğini sergiledi. Bilimin kabalaştırılmasından, yani saflığının bozulup sığlaştırılmasından ve ruhsuzlaştırılmasından, ondan daha çok nefret eden birini bulamazdınız; öte yandan kendini bu denli açık bir şekilde ifade etme becerisi taşıyan birini de bulmanız imkânsızdı. Anlatımda berraklık muhakemedeki berraklığın meyvesidir; berrak bir düşünceyse berrak bir biçimi gerekli kılar.

Marx, metodolojik bir şekilde ilerliyordu. Mümkünse en kısa şekliyle bir önermeyi ortaya koyuyor, ardından bu önermeye ilişkin daha uzun bir açıklama getirmeye çalışırken işçilerin anlamakta zorlanabileceği her türlü ifadeyi kullanmaktan kaçınmaya

büyük özen gösteriyordu. Daha sonra da dinleyicilerinden kendisine soru sormalarını rica ediyordu. Soru soran olmazsa onları sınavdan geçirmeye başlıyordu ve bunu öylesine büyük bir pedagojik beceriyle yapıyordu ki hiçbir kusur, hiçbir yanlış anlama dikkatinden kaçmıyordu. Marx'ın daha önce Brüksel'deki işçi kulübünde de siyasal iktisat dersleri verdiğini, onun mahareti karşısındaki şaşkınlığımı dile getirmem üzerine öğrendim. Her ne olursa olsun, iyi bir öğretmenin vasıflarına sahipti. Derslerinde tahtayı da kullanıyor, aralarında *Kapital*'in girişinden bildiklerimizin de bulunduğu formülleri tahtaya yazıyordu.

Derslerin yalnızca altı ay kadar, hatta daha kısa sürmesi ne talih-sizlik! Komünist Birliğe Marx'a uymayan bazı unsurlar katılmıştı. Kaçak akını durduktan sonra Birlik daralmış ve bir anlamda sektör bir nitelik kazanmıştı; eski Weitlingci ve Cabetciler tumturaklı tarzlarına geri dönmüş ve böylesine dar bir eylem çerçevesinin tatmin etmediği, eskiden kalma örümcek ağlarını süpürmekten daha iyi işleri olan Marx, Komünist Birlikten uzaklaşmıştı. Kendi adıma onu izlememiş, Londra'daki Alman işçi örgütlenmesiyle teması korumayı görev bilmişim. 1847-1848'den beri Zürih'teki Alman İşçi Kulübünün üyesiydim ve kulübe çok az faydam dokunmuş olmasına karşın – ancak bir üçkâğıtçı sahip olduğundan fazlasını verebilir – kulübün büyük yararını görmüştüm. Bu nedenle Londra'daki Komünist Birliği, İşçi Eğitim Kulübü ışığında değerlendirmiştim; bana göre onun hak ettiği isim buydu. Yalnızca işçilerle temasımı sürdürerek öğrenebileceğim daha çok şey olduğunu hissediyordum ve daha geniş bir hareket ve eylem alanına sahip olmaktan fazlasıyla memnun kalacak olmama karşın bunun yokluğunda daha dar olanla yetiniyordum. Ve bundan hiçbir zaman pişman olmadım.

Siyasi farklılıkların bana engel olduğu bir yıllık bir kesinti haricinde Londra'dan ayrıldığım güne kadar Komünist Birliğin düzenli bir üyesi olarak kaldım; Almanca, İngilizce, Fransızca ve diğer başlıklarda dersler verdim. Kulüp, Marx'la bir münakaşa yaşamama bile neden olmuştu. Marx'a ne kadar değer versem ve onu ne kadar çok sevsem de ona yanılmazlık atfetmiyordum ve tartışmada kendimi hatalı bulmadığım takdirde bir başkasının fikriyle hareket etmeyi kabul etmiyordum.

Marx ise, kuşkusuz komünist kavrayışın sınırları içerisinde, görüp görebileceğiniz en hoşgörülü insandı. Zaman zaman kendisine karşı çıkılmasına öfkelense de itirazlara katlanabilir, hatta daha sonrasında esaslı bir yanıt almaktan memnun dahi olurdu. Ancak etrafımın Marx'ın kendisinden daha "Marksist" olan – ki Marx, "Marksist" olarak adlandırılmak istemez ve "Marksistlerle" doyasıya alay ederdi – kişilerin komplolarıyla kuşatıldığı günün birinde kendimi Londra'daki Komünist Birlik içerisindeki eylemlerim dolayısıyla ilkelerimize ihanet etmekle, taktiksel ve teorik açıdan Komünist Birliğin ortodoksisi hilafına, ortodoks olmayan bir karşı denge kurma çabasıyla Weitlingci ve diğer sekte görüşlere taviz vermekle ve saf komünist öğretiyi pratik, özellikle de Marx'la işçiler arasında "aracı" rolü oynamaya çalışarak doğru yoldan sapmakla suçlandığım bir konumda buldum.

Kendimizi sert bir tartışmanın içinde bulduk. Marx, "aracılık işine" şiddetle karşı çıktı; işçilere söyleyecek bir şeyi varsa bunu pekâlâ kendisi söyleyebilirdi. Ben de bunu reddetmiyordum elbette; ancak kendimde, partiye bana en uygun görünen şekilde hizmet etme hakkını görüyor ve bir işçi partisinin işçilerin üzerinde bir yerde konumlandırılan teorik bir sırça köşkte inzivaya çekilmesinin delice bir taktik olduğunu ilan ediyordum; işçiler olmadan işçi sınıfı partisi de olmazdı ve işçileri, oldukları gibi partiye almak zorundaydık. Anlayacağınız bu, daha sonra da tekrarlanan bir tartışma oldu. Kişisel kışkırtmalar sonucunda bu önemsiz mesele bir tartışmaya dönüştü ve ben azınlıkta kaldım. Bu da gücenmeme neden oldu ve birkaç ay boyunca Marx'ın evine gitmekten kaçındım. Ancak bir gün sokakta çocuklarıyla karşılaştım; bu kadar uzun süre uzak kaldığım için beni azarladılar ve annelerinin bana çok kızgın olduğunu söylediler; bunun üzerine onlarla birlikte eve gittim ve her zamanki gibi karşılandım; başlangıçtaki ciddi görünüşü kendisine yaklaştığım anda eriyip giden Marx'ın kendisi de gülerken elimi sıktı. Ve bir daha bu tartışmadan hiç bahsedilmedi.

Marx'la pek çok kez münakaşa etmişimdir, ancak sadece iki kez kavga ettik. İlki buydu. İkincisi yaklaşık yirmi yıl sonra ve ne tuhaftır ki yine aynı konuda gerçekleşti. 1874 yılıydı: Lassallecılarla "alını açıklar" arasında birlik sağlanmasına dönük hasret, her

iki tarafta da aynı ölçüde hissediliyordu ve siyasi koşullar birliği zorunlu kılıyordu. Fakat halen hesaba katılması gereken bazı önyargılar vardı ve çerçevesini bizim çizdiğimiz birlik programında bazı tavizler vermeye mecburduk. Yurtdışından bu koşulları, Almanya'da olan bizler kadar iyi değerlendirmesi mümkün olmayan Marx, bu tavizlerden haberdar değildi ve benimle uzun uzun fikir alışverişinde bulunduktan sonra, birkaç yıl önce hakkında çok şey söylenen o ünlü mektup yazıldı. Marx bana karşı uzun zamandır kızgındı, ancak Almanya'daki hareketin çıkarları adına başka bir seçeneğim yoktu. Mesele belirli bir ilkenin feda edilmesi olsaydı Marx kesinlikle haklı olurdu; ancak konu, partiye büyük taktik avantajlar sağlamak amacıyla yalnızca geçici bazı tavizler verilmesiydi. Ve ilkeler adına tavizde bulunuluyorsa buna bir takım ilkelerin feda edilmesi denilemezdi. Elde edilen sonuç ve başarılar, bu anlamda yanlış bir hesap yapmamış olduğumu en açık şekilde gösterdi. Birleşen partiler ilkeler deklarasyonunu öylesine hızlı ve sorunsuz bir şekilde hayata geçirdi ki o dönem yürürlüğe giren "olağanüstü hal" program sorununu geri plana itmemiş olsa, daha 1870'lerin sonunda kayda değer bir muhalefetle karşılaşmaksızın programın netleştirilmesiyle yola devam edebilirdik. Ancak bunu 1890'ların başına ertelemek durumunda kaldık.

Marx da en sonunda bunu kabul etti. Almanya'da partili hareketin ilerleyişinden çok etkilenmişti ve ölümünden kısa bir süre önce bana, "Alman işçilerle gurur duyuyorum, uluslararası işçi hareketine önderlik ettikleri konusunda hiçbir kuşku yok" demişti. Benzer şekilde Engels de, birlik programına karşı çıkışını daha uzun süre sürdürmüş olmasına karşın, meramını dile getirmiştir.

Marx hiçbir zaman iyi bir hatip olmadı; bu onun doğasında yoktu. Söylendiği kadarıyla Uluslararası İşçi Derneği'nin Lahey'de yapılan son kongresinde çok iyi konuşmuş. O zamanlar ben Bebel'le birlikte Hubertusburg "kalesindeydim". Marx'ı konuşma yaparken hiç dinlemedim; zaten birlikte olduğumuz dönemde konuşma yapma fırsatı da olmamıştı.

Marx'ın bir "üslubunun" olmadığı ya da varsa bile çok kötü bir üslubunun olduğu öne sürülmektedir. Bu iddia, üslubun ne demek olduğu hakkında hiçbir fikri olmayan, Marx'ın dehasının bilimin

doruklarından insanın sefaletinin ve alçaklığının derinliklerine uzanan yolculuğunu takip etme kabiliyeti olmayanlarca – Marx’ı hiç anlamamış olan ve anlama kapasitesi de bulunmayan, cıvıllı sözlere düşkün laf ebelerince – ortaya atılmıştır. Buffon’un şu sözleri herhangi bir insan için geçerli olduysa o kişi Marx’tır: Üslup kişinin kendisidir; Marx’ın üslubu Marx’ın kendisidir. Marx, doğruluktan başka bir mezhep bilmeyecek kadar doğrucu; canı gönülden benimsenmiş, el üstünde tutulan önermelerin doğru olmadığına ikna olduğunda onları terk etmek konusunda bir an bile duraksamayan, gerçek benliğini yazdıklarında ortaya koymadan edemeyen bir adamdır. İkiyüzlülük yapamayan, “mış gibi” veya poz yapma kabiliyeti olmayan Marx, yaşamında olduğu gibi yazdıklarında da her zaman kendisi olmuştur. Doğru, böylesine farklı bir yapıya sahip, böylesine kucaklayıcı, çok biçimli bir insan açısından üslup pek de tek biçimli, hatta dengeli veya daha sıradan, daha az kucaklayıcı kişilerinki gibi basit olamaz. *Kapital*’deki Marx, On Sekiz Brumaire’deki Marx ve *Herr Vogt*’taki Marx üç ayrı kişidir ve bütün farklılıklarına rağmen bu üç Marx yine de tek bir bütündür; bu, kendisini farklı meselelerde farklı şekillerde ifade eden ve yine de aynı kişi olmayı başaran büyük bir şahsiyetin bütünlüğüdür. Kuşkusuz *Kapital*’in üslubunu anlamak zordur, ancak ele aldığı konunun kavranmasının kolay olduğu söylenebilir mi? Üslup yalnızca kişinin kendisi değildir, o aynı zamanda konudur ve buna göre uyarlanmak zorundadır. “Bilime giden rahat bir yol yoktur”; herkes, en iyi kılavuzların eşliğindeyken bile, kendisini zorlayıp tırmanmak zorundadır. *Kapital*’in zor, çapraşık veya hantal tarzından şikâyet etmek yalnızca kişinin kendi düşünce tembelliğini ya da muhakeme becerisinden yoksunluğunu ortaya koyar.

On Sekiz Brumaire anlaşılmaz mıdır? Hedefi tam on ikiden vuran ve eti delip geçen ok anlaşılmaz mıdır? Sağlam bir kol tarafından savrulup düşmanın tam kalbine saplanan mızrak anlaşılmaz mıdır? Brumaire’in sözcükleri işte böyle oklar, böyle mızraklardır; bu yaftalayan, öldüren bir üsluptur. Nefret, tiksinti, özgürlüğe duyulan katıksız aşk parlak, yakıcı, yüceltici sözcüklerde herhangi bir şekilde ifade bulduysa bu, Tacitus’un tahrik olmuş ciddiyetinin Juvenal’in ölümcül alaycılığıyla ve Dante’nin kutsal öfkesiyle

birleştigi On Sekiz Brumaire'de gerçekleşmiştir. Burada üslup Romalıların elindeki şey, yani stylus'tur: hem yazmak hem de bıçaklamak için kullanılan keskin uçlu çelik bir kalem. Buradaki üslup, tam kalbi hedef almak üzere kullanılan bir hançerdir.

Ya *Herr Vogt*'taki kahkahalarla güldüren o mizah; Falstaff'ını ve onunla birlikte hiciv cephaneliğini doldurmak için kullandığı bitmek tükenmek bilmez bir maden bulan Shakespeare'i hatırlatan o neşe...

Marx'ın üslubunu tartışarak daha fazla zaman kaybetmeyelim. Marx'ın üslubu yalnızca Marx'ındır. Olabilecek en küçük alana olabilecek en geniş içeriği sığdırmaya çalıştığı için suçlanmıştır; ama bu yalnızca Marx'tır.

Marx saf, doğru ifadeye büyük bir değer atfetmiştir. Ve büyük ustalarını neredeyse her gün okuduğu Goethe'de, Lessing'de, Shakespeare'de, Dante'de, Cervantes'te bulmuştur. Dilde saflık ve kesinlik konusunda titiz bir sorumluluk duygusuna sahiptir. Londra'da geçirdiğim dönemin başlarında, bir defasında bir makalemde "*die stattgehabte Vesammlung*" (toplantı yapıldı) dediğim için bana ciddi bir ders verdiğini anımsıyorum. Gündelik dil kullandığımı söyleyerek durumu kurtarmaya çalıştım, ama Marx birden, "İnsanın Almancayı bile öğrenemediği o sefil Alman kolejleri, o sefil Alman üniversiteleri," vesaire diye patladı. Elimden geldiğince kendimi savundum, klasik yazarlardan örnekler aktardım, ancak bir daha "*stattgehabten*" veya "*stattgefundenen*" in varlığından hiç bahsetmedim ve başkalarını da bu sözcükleri kullanmamaya razı ettim. Öte yandan geçişsiz geçmiş zaman sıfat fiiliyle ilgili bu savaşta "gelernten Schuster"i (meslekten kunduracı), Marx'a pek de doğru gelmeyen "gelehrten Schuster" (bilgili kunduracı) yardımıyla kurtardım.

Marx katı bir şekilde dilde sadelik yanlıydı. Çoğu zaman doğru ifadeyi bulmak için her türlü zahmete katlanır, uzun uzun uğraşır. Yüzeysel yabancı kelimelerden nefret ederdi ve sık sık konunun zorunlu kılmadığı yerlerde yabancı sözcükler kullansa da bunda, başta İngiltere olmak üzere, yabancı ülkelerde uzun süre geçirmiş olmasının payı ve son derece önemli bir başka gerekçe, Almancayla İngilizce arasındaki, hatalı yer değiştirmelerin kolayca yapılmasına neden olan yakınlık hesaba katılmalı. Örneğin Marx

Kapital'de, kökeninin "bir araya sıkışmak, düzensiz bir şekilde birbirine karışmak" olması haricinde bizdeki "*hudeln*"le (yaltaklanma düzeyinde övmek) hiçbir ortaklığı olmayan İngilizce "*huddle together*"ı düşünerek "*zusammengehudelten Menschen*"den (birbirlerine sokulmuş insanlar) söz etmektedir. Her şey bir yana, hayatının üçte ikisini yabancı ülkelerde geçirmiş olmasına rağmen Alman dilinin geliştirilmesi konusunda büyük övgüyü hak eden ve Almancanın en seçkin üstatları ve yaratıcıları arasında yer alan Marx'ta sözcüklerin son derece orijinal, gerçek anlamda Almanca biçimlerinin ve kullanılışlarının muazzam bir zenginliğini buluruz.

Marx, zaman zaman ukalalık derecesine varacak ölçüde dilde sadelik yanlısıydı. Ve bana inatla yapışıp kalan ya da benim de ona inatla yapışıp kaldığım Yukarı Hesse lehçem, sayısız sansüre uğramama neden olmuştu. Bu çatışmalarda Marx'ın en az benim kadar saygı duyduğu bir müttefikim olduğu için şanslıydım. Resmen Hesse denilen yerde doğmamış olsa da Hesse'li hemşerim, Frankfurtlu Wolfgang Goethe'yi kastediyorum. *Hunten, unten, drunten* (alt, altında), *hoben, oben, droben* (üst, üstünde), *haussen, aussen, draussen* (dış, dışında), *hüben, üben, drüben* (ötesinde, orada) gibi biçimleri kullanıyordum. Bu her zaman "*hunten, hoben, haussen*"e karşı güçlü bir antipati duyan Marx'ın tepkisini çekiyordu; ancak bunları uygun bulmasa da en nihayetinde Goethe'nin otoritesini hoş görebileceğine karar vermişti. Bu tür önemsiz mevzuları anlatarak Marx'ın biz "gençlerle" ilişkisinde kendisini nasıl bir öğretmen konumunda hissettiğini göstermeye çalışıyorum.

Bu durum kendisini doğal olarak başka şekillerde de dışa vuruyordu. Marx bizden çok şey talep ediyordu. Bilgimizde bir kusur olduğunu gördüğü anda hemen bunun giderilmesini isterdi; gerekli tavsiyeyi de kendisi verirdi. Onunla yalnız kaldığınızda düzenli olarak sınava tabi tutulurdunuz. Ve bu sınavlar şaka değildi. Marx'ın gözünü boyayamazdınız. Ve hiçbir şeyin yararı olmadığını anladığında dostluğunu sonlandırırды. Onun tarafından disipline edilmek bizim için bir onurdu. Onunla zaman geçirip de bir şeyler öğrenmediğim tek bir an bile olmamıştır. Ve varoluş için, en yalın anlamda fiziksel olarak hayatta kalmak için ya da açlıktan kurtulmak için diyelim, ki Londra'da yıllar boyu açlık çekmek

durumunda kaldık, verdiğim zor mücadelede dibe vurmadıysam; bir parça ekmek ve birkaç patates için verilen bu umutsuz mücadelede helak olup gitmediysen bunu Marx'a ve ailesine borçluyum.

Marx'a duyduğum yakınlıktan ötürü Londra'da geçirdiğim dönem öncesinde edindiğim bazı dostlar ve yoldaşlar tarafından sık sık alaya alınırdım. Freikorps'un en aktif Baden'li üyelerinden birinin, birkaç yıl önce Milwaukee'de kendisinin kurduğu radikal demokrat bir gazetenin editörlüğünü yapmaktayken ölen Sinsheim'lı Bauer'in yazdığı bir mektubuysa yakınlarda gördüm. Bauer, Londra'da kısa bir süre kaldıktan sonra olanağı olan çoğu kaçağın yaptığı gibi ABD'ye gitmiş, kısa bir süre sonra da gazetecilik mesleğinde kendisine uygun bir yer edinmişti. Londra'da sürgünün en berbat dönemlerinden birini geçirirken, benden mutlaka kendisine katılmamı istemişti. Yazdığı birkaç mektupta kayda değer bir editör maaşı önererek beni yanına davet etmişti. Ve kemi-recek kuru peksimetim bile yokken bana teklif ettiği haftalık 50 dolar hayli cazip bir yemdi. Ama ben direndim; savaş alanından gerektiğinden daha fazla uzaklaşmak istemiyordum ve büyük denizin öte yakasına her kim "geçerse" geçsin, bin vakadan 999'unda Avrupa açısından kaybedilmiş oluyordu.

Bauer son olarak en güçlü kozunu oynadı: kendime karşı duyduğum sevgiyi okşadı. Halen belgelerim arasında sakladığım bir mektupta şunları yazıyordu: "Öyleyse burada özgür bir adamsın; kendi kendine bir şeyler başarabilirsin. Peki ya orada? Bir oyuncak, yük katırı olarak kullanılan bir eşek ve eninde sonunda alaya alınacak birisin. O ilahi âleminde nasıl idare ediyorsun? Tepende her şeyi gören, her şeyi bilen Dalai Lama'n, Marx, tahtına kurulmuş oturuyor. Arkasından büyük, kocaman bir boşluk geliyor. Ondan sonra da Engels... Ve yeniden büyük, kocaman bir boşluk. Sonra da Wolf... Ve bir kez daha büyük, kocaman bir boşluk. Ve belki ondan sonra, 'şu duygusal eşek' Liebknecht." Ne diyelim; ben de benden daha çok şey başarmış insanlardan sonra gelmeye bir itirazım olmadığını, bir şeyler öğrenebileceğim ve aşağı doğru bakmak zorunda kalmak yerine tüm bu "büyük adamlara", yani yukarı doğru bakmamı gerektiren insanlardan oluşan bir toplulukta bulunmayı tercih edeceğimi söyledim.

Ve olduğum yerde kalıp öğrenmeye devam ettim.

Ancak bizim çevremiz dışındaki kaçakların Marx'la ve topluluğumuzla ilgili dile getirdikleri yargı buydu; kendimizi onlardan tamamıyla yalıtılmış olmamız, meraklanmalarına, bu da efsanelerden ve dedikodulardan oluşan bir ağ örmelerine neden oluyor, ancak tüm bunlar bizi pek de endişelendirmiyordu.

Popülerlik

Marx popülerlik konusuna mutlak bir küçümsemeyle yaklaşırdı. Marx'ın Robert Owen'in özellikle övgüyle bahsettiği bir özelliği, fikirlerinden herhangi biri popülerleştğinde onun popülaritesini ortadan kaldıracak yeni bir taleple ortaya çıkmasıydı. Marx, kesinlikle kibirli olmamak kaydıyla, kitlelerin kendisine alkış tutmasına hiçbir değer atfetmezdi. Ona göre kitleler, düşünceleri ve duyguları egemen sınıf tarafından belirlenen beyinsiz bir kalabalıktı. Ve sosyalizm manevi olarak kitlelerin iliklerine kadar işlemediği sürece kalabalıklar, bunun mantıksal bir sonucu olarak, yalnızca herhangi bir partiyle bağı olmayan insanlara veya sosyalizm karşıtlarına alkış tutabilirdi. Sosyalizan fikirlerin kitleler arasında yayılmaya ve "kamuoyu" denilen şeyi etkilemeye başladığı günümüzde bu durum, 40-50 yıl önce olduğu kadar geçerli değil. O zamanlar işçi sınıfı içinde sosyalizm sathına yükselenler ve sosyalistler arasında da Marx'ın ortaya koyduğu bilimsel – *Komünist Manifesto*'daki anlamıyla – anlamda sosyalizm sathına yükselenler yalnızca çok küçük bir azınlıktı. Emekçilerin çoğunluğu, siyasal yaşamın farkına varmış olsalar bile, 1848 hareketinin başlangıcında ve sonundaki gibi duygu yüklü, demokratik dilek ve sözlerin tozu dumanı içinde kalmışlardı. Kitlelerin alkış tutması – popülerlik – Marx açısından yanlış yolda olduğunun bir göstergesiydi; Marx'ın en sevdiği alıntı Dante'nin şu mağrur dizesiydi:

Segui il tuo corso e lascia dir le genti.
(*Sen yürü kendi yolunda, aldırma denilenlere.*)⁸

⁸ Marx'ın *Kapital*'in I. cildine yazdığı önsözün sonunda da kullandığı bu ifade, Dante'nin İlahi Komedya'sından değiştirilerek aktarılmıştır. Orijinali, "Peşimden gel, aldırma denilenlere" şeklindedir (Âraf, V:13, çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yayıncılık, s. 315) – ç.n.

Kapital'in önsözünün de son cümlesi olan bu dizeyi öyle çok alıntılardı ki... Hiç kimse darbelerden, iğnelemelerden, sivrisinek ya da böcek sokmalarından ari değildir ve kendi yolunda yürüyen Marx sık sık pek çok farklı yönden saldırıya maruz kalmış, geçim sıkıntısı çekmiş, gecenin sessizliğinde özgürlük mücadelesinin cephanesini hazırladığı emekçi yığınlarca yanlış anlaşılmış, hat-ta sığ laf ebelerinin, zeki hainlerin ya da açık düşmanların peşine takılan emekçi kitleler tarafından aşağılayıcı bir şekilde reddedil-miştir; yoksul, gerçek anlamda proleter çalışmalarının yalnızlı-ğında öylesine sık Floransalının sözleriyle cesaretini toplamış, bu sözler sayesinde kendinde güç bulmuştur ki...

Marx, asla hedefinden saptırılamazdı. Çevresindeki gürültüye ve hayallere uyup çekingence etrafına ve geriye baktığı için zafe-ri ve zaferin getireceği ödülü kaybeden *1001 Gece Masalları*'nın prensinden farklı olarak o her zaman, gözlerini dosdoğru ileriye, şanlı hedefine dikerek kendi yolunda yürümüştür. "Denilenlere al-dırmamış" ve dünya yerinden oynasa bile kendi yolunda ilerleme-ye devam etmiştir. Ve de zafer kazanmıştır. Yine de evet, zaferin ödülüne ulaşamamıştır.

Herkesi alt eden ölüm kapısını çalmadan önce serptiği tohum-ların muhteşem gelişimini, hasat edilecek olgunluğa erişmesini görebilmiştir. Evet, o zafer kazanmıştır; bizse zaferin ödülüne ulaştık.

Popüleriteden tiksinen Marx, popülerite fahişeliğine muazzam bir öfke duyardı. Tatlı dilli hatipler onun için boş laflara düşkün, nefret edilesi, elem verici kişilerdi. Bu konuda çok acımasızdı. Onun dilinde "laf ebesi" en sert kınamaydı ve bir kişiyi bir kez "laf ebesi" diye adlandırdıysa onu ebediyen göz ardı ederdi. Her fırsatta biz "gençleri" mantıklı düşünmeye ve düşüncelerini sarih bir şekilde ifade etmeye çağırır ve bizi çalışmaya zorlardı.

Yaklaşık olarak bu dönemlerde British Museum'un muhteşem okuma odası, bitip tükenmek bilmeyen kitaplardan oluşan hazine-siyle birlikte inşa edilmiş ve zamanın bir kısmını her gün burada geçiren Marx bizi de bu odaya sürüklemişti. Öğrenmek, öğrenmek için! Sık sık hayli yüksek bir sesle bize hatırlatmaktan geri durma-dığı bu kesin buyruk, aynı zamanda onun dur durak bilmeksizin çalışan zihninin önümüze koyduğu örnekte de ifadesini bulurdu.

Diğer kaçaklar dünyayı altüst etmeye yönelik planlar kurup kendilerini günden güne “yarın başlayacak” afyonuyla zehirlerken, biz “kükürt kokulu çete”, biz “eşkiyalar”, biz “ayaktakımı”, British Museum’da oturur, kendimizi eğitmeye ve geleceğin savaşları için cephanemizi hazırlamaya gayret ederdik.

Bazen yiyecek bir lokma ekmeğimiz bile olmazdı, ama bu bizi müzeye gitmekten alıkoymazdı. Orada en azından evlerimizde, tabi eğer başımızı sokacak bir “çatıya” sahipsek, bulunmayan rahat koltuklar ve kışın insanı keyiflendiren bir sıcaklık vardı.

Marx katı bir öğretmendi; bizi sadece öğrenmeye teşvik etmez, öğrenip öğrenmediğimize kendisini ikna etmemizi de isterdi. Bir süre İngiliz sendikalarının tarihi üzerine çalışmıştım; her gün bana ne kadar ilerlediğimi soruyordu ve en sonunda geniş bir izleyici topluluğu önünde uzun bir ders verene kadar da rahat etmedi. O da derse katılmıştı. Beni ne övdü, ne de eleştirileriyle bana hücum etti ve hem birini övmek gibi bir alışkanlığı olmadığından hem de genellikle birine acıdığı zaman onu övdüğünden, Marx’tan övgü almadığım için teselli bulmuştum; bir iddiayla ilgili benimle tartışmaya başladığındaysa bunu dolaylı bir övgü olarak kabul etmiştim.

Bir öğretmen olarak Marx, insanın hevesini kırmadan katı olmayı başarmak gibi nadir rastlanan bir özelliğe sahipti.

Ve Marx’ın bir öğretmen olarak sahip olduğu bir diğer mükemmel özellik de bizi kendimizi eleştirmeye zorlaması ve elde edilenle tatmin olunmasını tasvip etmemesiydi. Kolaycı düşüncelere dalanları acımasız bir şekilde hicvederdi. Ve verdiği eğitim dolayısıyla ona benden daha fazla teşekkür borçlu olan birisi daha yoktur. Gençler anlık başarılar kazandığında ve alkış aldığı anda bayram eder. Ben hiçbir zaman konuşmaktan hoşlanmamışımdır. Bir arkadaş çevresindeyken bile pek konuşkan değilimdir. Konuşma yapma kararı her zaman benim için zorlayıcı olmuştur ve bugün bile, görevim kesin bir biçimde bunu gerektirmediği takdirde, başkalarının konuşmasına izin vermeyi yeğlerim; ancak binlerce kişinin katıldığı, düşünce ve duygularıyla doldurduğum bir toplantıda coşkulu bir alkış almanın adeta insanı hipnotize eden bir gücü olduğunu inkâr edersem yalan söylemiş olurum; gürleyen

bir insan denizinin bu çekici gücünde insanı sarhoş eden muhteşem bir yön var.

Bununla birlikte popülaritenin tehlikelerini hiçbir zaman aklımdan çıkarmadım ve alkışlar ve övgüler karşısında – düşmanlarımızın tacizci dili ve iftiraları karşısında olduğu gibi – sükûnetimi koruyabiliyorsam, bu konuda ustalaşmam için mücadelelerle dolu bir hayat okulundan geçmem gerekmiş olsa bile, bu sanatı Marx'tan öğrendiğim içindir.

Marx açısından siyaset bir inceleme alanıydı. Kahvehane politikacılarından ve meyhane siyasetinden ölümüne nefret ederdi. Gerçekten de bundan daha anlamsız bir şey düşünülebilir mi? Tarih; insan, doğa, insan düşüncesi, insanın tutkuları ve istekleri üzerinde etkili olan tüm güçlerin bir ürünüdür. Ama siyaset, teorik olarak, “Zamanın tezgâhında” işlenen bu milyonlarca, milyarlarca unsurun kavranması; pratik olarak bu kavrayışa dayanan eylemdir. Siyaset aynı zamanda bir bilim, uygulamalı bir bilimdir ve siyaset bilimi ya da siyasetin bilimi, bir bakıma tüm bilimlerin özüdür, çünkü insanın ve doğanın eylem alanının bütünü kapsar ve eylem, bilimin amacıdır. Yine de tüm dangalaklar, tıpkı tüm ahmakların kendilerini iyi bir gazete editörü zannetmesi gibi, kendilerini büyük siyasetçi, hatta büyük devlet adamı zanneder. Yaygın inanışa göre her iki amaç için de herhangi bir şey bilmeye gerek yoktur; Leipzig’li Profesör Sohm’dan⁹ aktaracak olursak, insan onlar için “doğar”.

Marx, birkaç boş sözle meseleleri kendi istedikleri gibi düzenleyen, bulanık dilekleri ve karmakarışık fikirleriyle olguları birbirine karıştıran, içki sofrasında, gazetelerde ya da halk toplantılarında ve parlamentolarda dünyanın kaderini tayin eden boş kafalardan söz ederken nasıl da hiddetlenirdi! Neyse ki dünya onları dikkate almıyor. “Boş kafalarla” zaman zaman çok ünlü, hayli tanınmış bazı “büyük adamlar” da kastediliyordu.

Bu hususta Marx yalnızca eleştiride bulunmamış, standart bir örnek de vermiştir ve özellikle hem Fransa ve Napoleon’un

⁹ Roma hukuku uzmanı ve Hıristiyan sosyalist olan Leipzig Üniversitesi’nden Profesör Rudolph Sohm, 1826’da Reichstag’da kabul edilen Alman Kanunnamesinin ikinci taslağını hazırlayan 22’ler komitesinin üyeleri arasındaydı.

darbesi hakkında yazdıklarında hem de *New York Tribune*'daki mektuplarında tarihin siyasi temsilinin klasik örneklerini ortaya koymuştur.

Burada bir karşılaştırma yapmak durumundayım. Marx'ın *On Sekiz Brumaire*'inde ele aldığı Napoleon darbesi, büyük Fransız romancı ve söz cambazı Victor Hugo tarafından da ünlü bir kitaba konu edilmiştir. İki yayın ve iki adam arasında bundan büyük tezat göremezsiniz! Bir tarafta büyük sözler ve laf ebeliği, diğer tarafta metodolojik olarak düzenlenmiş gerçekler, serinkanlı bir şekilde kafa yoran, hiçbir zaman öfkesi nedeniyle sağduyusunu yitirmeyen bir bilim insanı ve siyasetçi.

Bir tarafta gelip geçici, şaşaalı, içler acısı retorik patlamaları ve gülünç karikatürler, diğer tarafta her kelimesi hedefi bulan birer ok, her cümlesi olguların, çıplak gerçeğin ağırlığıyla yüklü olan; yalınlığıyla insanı mahcup eden, infiale kapılmayan, yalnızca var olanı olduğu şekliyle gösteren bir eser. Victor Hugo'nun *Napoleon le Petit*'sinin (*Küçük Napoleon*) hızlı bir şekilde on baskısı yapılmış olsa da kitap bugün unutulmuş bulunuyor. Marx'ın *On Sekiz Brumaire*'yse binlerce yıl sonra bile hayranlıkla okunacak. Victor Hugo'nun *Küçük Napoleon*'u bir hiciv, Marx'ın *On Sekiz Brumaire*'yse, Thukydides'in *Peloponnesos Savaşının Tarihi* bugün bizim açımızdan ne kadar vazgeçilmezse geleceğin iktisat tarihçileri açısından o kadar vazgeçilmez olacak – ve gelecekte başka bir iktisat tarihi olmayacak – tarihsel bir eser.

Marx – daha önce de belirttiğim gibi – yalnızca İngiltere'de Marx olabilirdi. Bu yüzyılın¹⁰ ortasına kadar Almanya gibi iktisadi açıdan hayli az gelişmiş bir ülkede Marx, *Ekonomi Politikinin Eleştirisi*'ne ulaşamaz ve nasıl ki az gelişmiş Almanya, iktisadi açıdan gelişmiş İngiltere'nin siyasi kurumlarına sahip olamazsa, Marx da kapitalist üretim tarzını bu düzeyde kavrayamazdı. Marx da herkes gibi içinde yaşadığı ortama ve şartlara bağımlıydı ve bu ortam ve şartlar olmaksızın yaptıklarını başarması mümkün olmazdı. Bunu Marx'ın kendisinden daha iyi ortaya koyan olmamıştır.

¹⁰ Liebknecht'in elinizdeki kitabının ilk baskısı 1896'da yapıldı. – Ç.n.

Böylesine bir aklı, onu çevreleyen şartların etkilerine maruz kalırken ve toplumun doğasına giderek daha da derinlemesine nüfuz ederken gözlemlemenin kendisi müthiş bir entelektüel edim; benim gibi genç, deneyimsiz, bilgiye susamış bir delikanlıyı Marx'la tanıştıran ve onun etkisine ve öğretisine tabi kılan talihime ne kadar şükretsem azdır.

Ve her şey hakkında bilgisi olan bu dâhinin – tüm evreni kuşatan, önemli bütün ayrıntılara nüfuz eden, hiçbir şeyi önemsiz ve küçük görmeyip, gözden kaçırmayan bu aklın – evet, her şeyi kapsadığı söylenebilecek başarıları göz önünde bulundurulduğunda eğitim yine her şeyi kapsamak zorundaydı.

Darwin'in araştırmalarının önemini ilk kavrayanlardan biri Marx'tı. 1859'dan, yani Türlerin Kökeni'nin yayımlandığı yıldan (Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* de müstesna bir tesadüf sonucu aynı yıl yayımlanmıştı) önce bile Marx, büyük kentlerin gürültüsünden ve hayhuyundan uzakta, taşradaki huzurlu evinde, dünyanın çalkantılı merkezinde başlatmakta olduğuna benzer bir devrim hazırlamakta olan, yalnızca kaldıracını farklı bir yere koyan Darwin'in çığır açan çalışmalarının önemini kavramış bulunuyordu.

Marx fizik ve kimya başta olmak üzere doğa bilimleri alanında ve tarih konusunda yeni çıkan her şeyi yakından takip eder, her ilerlemeyi soruştururdu ve Moleschott, Liebig ve Huxley'in – halka açık derslerine katılmaya özellikle özen gösterirdik -- isimleri bizim çevremizde en az Ricardo, Adam Smith, McCulloch ve İskoç ve İrlandalı iktisatçılar kadar sık anılan isimlerdi. Ve Darwin araştırmalarından sonuç çıkarıp bunları kamuoyuna açıkladığında aylar boyunca Darwin'den ve elde ettiği bilimsel zaferinin devrim niteliğindeki gücünden başka bir şey konuşmamıştık. "Radikal" düşmanlar Marx'ın kıskançlık nedeniyle Darwin'in değerini hayli isteksiz bir biçimde ve çok kısıtlı bir düzeyde takdir ettiği yalanını yaydıkları için bunu özellikle vurguluyorum.

Marx, konu başkalarının değerini takdir etmek olduğunda görebileceğiniz en cömert ve adil insandı. O, başkalarına imrenmeyecek, onları kıskanmayacak ve kibirli yaklaşmayacak kadar büyük bir adamdı. Yalnızca sahte ve bayağı olan her şeye olduğu gibi, yapay büyüklüğe, yeteneksizlik ve kabalıkla şişirilmiş yapay şöhrete muazzam bir nefretle yaklaşırdı.

Maskeler, insanlar ve fotoğraflar

Marx, tanıdığım büyük, küçük ve ortalama insanlar içinde burunu havada olmayan nadir adamlardan biriydi. Bunun için fazla büyük, fazla güçlü ve belki de fazla gururluydu. Hiçbir zaman yapmacık tavır takınmazdı; her zaman kendisiydi. Bir çocuk gibi maske takamaz, rol yapamazdı. Toplumsal ve siyasal nedenlerle dikkat gösterilmesi gereken durumlar haricinde daima düşünce ve duygularını eksiksiz ve dürüst bir biçimde dile getirir ve dosdoğru ifade ederdi. Kendini tutmasını gerektiren durumlarda çoğu zaman dostlarını eğlendirecek ölçüde çocukça bir beceriksizlik sergilerdi. Diploması kabiliyeti olmamasına rağmen ya da belki de bu yüzden büyük bir siyasetçiydi. En büyük devletler topluluğu, Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'nin hiç diplomatı yokken barbar Rusya en iyi diplomatlara sahip.

Marx'tan daha doğrucu birini bulmak da olanaksızdır; o adeta doğruluğun vücut bulmuş haliydi. Yalnızca ona şöyle bir bakarak ne beklemeniz gerektiğini bilebilirdiniz. Sürekli savaş halindeki "uygar" toplumumuzda elbette insan her zaman doğruları söyleyemez – bu, kendinizi düşmana teslim etmeniz veya toplum dışına itilmeyi davet etmekle eşdeğer olur – ancak doğruyu söylemek her zaman mümkün olmasa da yalan söylemek de zorunlu değildir. Her zaman ne düşündüğümü ve hissettiğimi açığa vuramam ama bu hissetmediğim ve düşünmediğim şeyleri hissettiğimi ve düşündüğümü söylemek zorunda olduğum anlamına gelmez. Bunlardan ilki akliselim, diğeriye sahtekârlıktır. Ve Marx hiçbir zaman bir sahtekâr olmamıştır. O, tıpkı şımarmamış bir çocuk gibi, basitçe bunu yapma becerisine sahip değildi. Ve eşi de çoğunlukla ona "benim koca çocuğum" derdi. Marx'ı, Engels dahil, hiç kimse eşinden daha iyi tanımamış ve anlamamıştı. Gerçekten de bizim sevgili Mohr'umuz, dış görünüşe dikkat edilen ve insanın kendisini dizginlemesi gereken ortamlara girdiğinde – aman tanrım! – küçük bir çocuk gibi olur ve bir çocuk gibi çekingenleşip, kıpkırmızı kesilirdi.

Yapmacık insanlardansa tiksindirirdi. Louis Blanc'la ilk karşılaşmasını bize gülerek anlatışını hiç unutmam. O zaman halen, aslında yalnızca iki odadan ibaret olan, öndeki görüşme salonu

misafir ve çalışma odası olarak, arkadaki odası ise diğer her şey için kullanılan Dean Sokağındaki evde yaşıyorlardı. Louis Blanc'ı Lenchen karşılayıp öndeki odaya almıştı; Marx da bu sırada arka odada çabucak hazırlanmaya çalışıyordu; ancak iki odayı birbirine bağlayan kapı açık unutulduğundan Marx, kapının tıkırtısını duyduktan sonra gülünç bir sahneye tanık olmuştu. Bu büyük tarihçi ve siyasetçi ufacık bir adamcağızdı; sekiz yaşında bir çocuktan daha uzun sayılmazdı ama müthiş gösterişçiydi. Bu proleter evinin salonuna bir süre göz attıktan sonra bir köşede duran son derece ilkel bir aynayı fark ettiğinde hemen önüne geçti ve poz vermeye başladı; cüce denilebilecek endamını elinden geldiğince uzatarak – hayatımda gördüğüm en yüksek topuklu çizmeleri giyerdi – en gösterişli tavrını takınırken aşkla kendisini inceleyip, azmış bir mart kedisi gibi kendi kendisini “selamladı”. Bu komik sahneye tanık olan Bayan Marx kahkaha atmamak için kendisini zor tutmuştu. Marx, hazırlanıp gürültülü bir şekilde boğazını temizleyerek odaya girmek üzere olduğunu duyurarak, bu kürsü ünlüsü züppenin aynadan bir adım geri çekilmesine ve odaya giren ev sahibini asortik bir baş hareketiyle selamlamasına olanak tanımıştı. Oysa caka satarak ve rol yaparak Marx'tan hiçbir şey elde edilemezdi. Ve sonuç olarak, Parisli işçilerin ona taktıkları, Louis Bonaparte'la tezat oluşturan lakabıyla “Küçük Louis”, kısa süre içinde elinden geldiğince doğal davranmaya başlamıştı.

Her insanın oyuncu olduğu söylenir. Oysa bu doğru değil. Ancak uygar olanların çoğunluğunun böyle olduğuna şüphe yok ve ben her zaman insanları oyuncular ve oyuncu olmayanlar diye ayırmışımdır. Büyük çoğunluk ilk kategoriye girer. Boş zamanlarımda sokakta, trende vs. insanları gözleyip gerçek benliklerini ortaya koyanlarla rol yapanlar arasındaki zıtlığı inceleyerek eğlenirim. Rol yapmayanlar o kadar azdır ki... Burada yalnızca eğitilmiş insanlardan bahsediyorum. Eğitilmiş insanlar arasında hemen hemen herkesin bir maskesi vardır. Çoğu insanın aslında birer oyuncu olduğunu görmek için meşakkatli fizyonomi çalışmaları yapmak gerekmez; yalnızca fotoğraflarına bakmanız yeter. Çünkü ışık yalan söylemez. Buna karşın o kadar az fotoğraf gerçeğine benzer ki... Neden? Çünkü fotoğrafı çekilen kişi güzel, iyi, cüretkâr,

ilginç, akıllı, düşünceli ve derinlikli, girişken, mümkün olduğunca güçlü ve elden geldiğince yetenekli görünmeye çalışır. Kısacası rol yapar, ideal maskesini takar. Ve dürüst, doğrucu ışık, onların gerçek benliğini değil maskelerini gün yüzüne çıkarır. Işık aldatmaz. Ama onunla fotoğrafı çekilen insanlar kendi kendilerini ve türdeşlerini aldatır. Ve bunu öylesine iyi yaparlar ki çoğu zaman onları tanıyamazsınız bile.

Öyleyse fotoğrafların incelenmesi son derece öğreticidir ve hem insan hem de fotoğraf aldatıcı olabilese bile, aynı anda hem insan hem de fotoğraf önümüzde dururken aldanmayız.

Marx'ın hiç kötü fotoğrafını görmedim. Hepsi de aslının tıpatıp benzerleridir, çünkü Marx her zaman olduğu gibi görünmüştür. Doğru, fotoğrafların hepsi aynı değerde değildir. Bir kişinin yüzünün karakteristik hatları her zaman aynı ölçüde iyi görünmez; fiziksel veya zihinsel rahatsızlık ya da hastalık, belirli bir duygu veya düşüncenin baskın olması, çehreye garip bir nitelik kazandırabilir. Ama Marx'ın tüm fotoğrafları iyidir.

“Deha çalışkanlıktır”

Birisi böyle demiş; bu bütünüyle olmasa da büyük ölçüde doğru...

Olağanüstü çalışmayan ve olağanüstü miktarda iş yapmayan dâhi yoktur. Bunları yapamayan sözde dâhi, ışıltılı bir sabun köpüğünden ya da aydaki hazineler namına çıkarılmış bir senetten başka bir şey değildir. Oysa nerede ortalamanın üstünde bir gayret ve yapılan iş varsa, orada bir deha vardır. Kendileri ve başkaları tarafından dâhi sanılan, ancak kendilerinin reklamını yapmak konusunda gayretli ve yetenekli olmanın ötesinde gerekli çalışma iradesi bulunmayan aylaklardan başka bir şey olmayan pek çok insan tanıdım. Tanıdığım gerçekten büyük tüm insanlar, özenli ve çok çalışkandı. Marx içinse bu olabilecek en üst düzeyde geçerliydi. Marx, müthiş çalışkandı ve özellikle sürgün yıllarının ilk döneminde gündüzleri çalışması sık sık kesintiye uğradığından gecelere sığınmıştı. Bir toplantı veya oturumdan eve döndüğümüzde, düzenli olarak oturup birkaç saat çalışırdı. Ve bu birkaç saat giderek uzar, en sonunda tüm geceyi çalışarak geçirir, sabahsa uyurdu. Eşi ısrarla onu bundan vazgeçirmeye çalışır, ancak o

gölünç bir şekilde bunun kendi yapısına daha uygun olduğunu savunurdu. Ben de üniversite yıllarımda zor egzersizleri, zihinsel olarak kendimi en aktif hissettiğim zaman dilimi olan akşamın geç saatlerinde veya gece yapmaya alışmıştım; dolayısıyla meseleyi Bayan Marx'ın bakış açısından göremiyordum. Oysa o haklıydı. Ve Marx olağanüstü güçlü bir yapıya sahip olsa da ellilerin sonunda bedensel açıdan her türlü rahatsızlıktan şikâyet etmeye başlamıştı.

Doktor tavsiyesi alınması gerekiyordu. Sonuç, her türlü gece çalışmasını yasaklayan ve daha fazla egzersiz yapmasını isteyen bir emir oldu; bahsedilen fiziksel egzersizlerdi ve böylece uzun yürüyüşler, uzun gezintiler yapması tembihlendi. Bu dönem boyunca sık sık Londra kırsalında, özellikle tepelik kuzey bölgesinde Marx'la birlikte gezintiye çıktım. Kısa sürede toparlandı, zira imrenilecek derecede zorluklara adapte olabilen, çok güçlü bir bedeni vardı. Ancak zamanla tekrar gece çalışma alışkanlığına geri döndüğünde, onu daima zorunluluğun kendisini kaçınılmaz bir şekilde dayattığı ölçüde makul bir hayat tarzını benimsemek zorunda bırakan başka bir kriz geçirene kadar nadiren kendisini iyi hissetti. Krizler daha şiddetli bir hal aldı, karaciğer rahatsızlığı gelişti ve tehlikeli ülserleşmeler ortaya çıktı. Marx, doğal bir hayat, yani bedeninin ya da sağlığının gerekli kıldığı gibi bir hayat sürmüş olsaydı bugün halen sağ olabileceği görüşündeyim ki onu son olarak tedavi eden doktorlar da bu görüşteydi. Artık her şey için çok geç olan son yıllarına kadar Marx, gece çalışmayı bırakmadı ve gündüzleri de gittikçe daha çok çalışmaya başladı. Mümkün olan her fırsatta çalışırdı. Yürüyüşleri sırasında bile defterini yanında taşır ve zaman zaman notlar alırdı. Ve çalışması hiçbir zaman yüzeysel değildi. Çalışmak var, çalışmak var. Marx hep yoğun bir şekilde, hakkıyla çalışırdı. Kızı Eleanor'dan, önemsiz bir dipnot hakkında genel bir görüş edinmek üzere hazırladığı tarihsel bir tablo almıştım. Ancak Marx açısından hiçbir şey üstünkörü olamazdı ve bir süre için kişisel çalışmalarında kullanmak üzere düzenlenmiş bu tablo da sanki yayımlanacakmış gibi büyük bir özen ve dikkatle hazırlanmıştı.

Marx, beni çoğu zaman merak içinde bırakan bir dayanıklılıkla çalışırdı. Yorgunluk nedir bilmezdi. Çalışmayı bırakması için bir çöküntü yaşaması gerekirdi ve o zaman bile rehavete kapılmazdı.

Ürünlerin değerinin temsil ettikleri emek miktarıyla hesaplanması gibi insanların değeri de yaptıkları işe göre hesaplanacak olsaydı Marx, sırf bu bakış açısından bile yalnızca düşünsel anlamda birkaç devin yanında yer alabileceği kadar büyük bir değere sahip olurdu.

Peki, insanlık yapılan bu muazzam miktardaki işe karşılık ne verdi?

Marx, *Kapital* üzerine kırk yıl çalıştı; hem de ne çalışma! Böyle bir çalışmayı yalnızca Marx gibi biri yapabiliirdi. Ve Almanya'da en düşük ücret alan gündelik bir işçi kırk yılda, bu yüzyılın en büyük iki bilimsel ürününden birini veren Marx'ın kazandığından daha fazlasını kazanmıştır dediğimde kesinlikle abartmıyorum. Diğer eserse Darwin'ine aittir.

Bilim bir piyasa değeri değildir. Zaten kapitalist toplumun kendi ölüm fermanı için makul bir bedel ödemesini beklemek mümkün mü?

Bir dost ve öğretmen: Urquhart

Burada Marx'ın evinde ve Marx'la birlikteyken görüştüğüm insanlara ilişkin çok hızlıca bir taslak dahi çıkartmaya çalışsam buna ne zamanım ne de yerim yeter. Siyasi düşmanlık nedeniyle bizden ayrı düşmeyen Almanların ve diğer kaçakların yanı sıra İngiliz işçi sınıfı hareketinin liderleri, Sparta'lı karakter Julian Harney, halkın belagati kuvvetli sözcüsü ve ateşli gazeteci Ernest Jones; Chartizm'in sosyalizm tarafından soğurulan son iki önemli bayraktarı, Chartist devrimin lideri olarak ömür boyu sürgüne mahkûm edilen ve 1850'lerde affedildikten sonra İngiltere'ye dönen, insanın fiziksel gücünün en çarpıcı örneği olan Frost ve sosyalizmin yaşlı babası, bilimsel sosyalizmin açık ara en kapsayıcı, en keskin ve pratik müjdecisi Robert Owen bunlar arasındaydı. Owen'ın sekseninci yaş günü kutlamasında bulunmuştuk ve birçok defa onunla evinde görüşme şansına sahip olmuştum.

Olağanüstü ilginç bir tanıdıksa, Rus diplomasisi ve Türkiye'deki şartlar konusundaki en önemli uzman olan David Urquhart'tı. Urquhart sayesinde – o dönem halen Büyük Almanya'yı savunan en hevesli taraftarları ve çömezleri arasında Lothar Bucher de vardı – Byron'ın yaydığı romantik fikirlerden ve Wilhelm Müller'in

Homeros'un halkı ve Türkiye'nin uygar ülkelerdeki, özellikle de Almanya'daki diğer Hıristiyan ulusları hakkında, her Yunan'ın kahraman, her Türk'ünse yalancı ve zalim olduğunu savunan Elen Şarkıları'nın etkisinden kurtulabilmiştik. Bunun kısmen efsane, kısmen de yalan olduğunu anlamıştık. David Urquhart – ki yıllarca Türkiye'de yaşamış, ülkenin her yerine seyahat etmiş ve İstanbul'daki Britanya Büyükelçiliği'nin bir üyesi olması sayesinde pek çok “devlet adamıyla” ve “suyun başında duran” diplomatla samimi ilişkiler geliştirmişti ve halen de bu ilişkileri sürdürüyordu – “Doğu sorunuyla” ilişkili bütün meseleler hakkında muazzam bilgili, bu konuda birinci dereceden, hatta en üst düzeyde, bir otoriteydi. Halis İskoç zekâsına eşlik eden insanlar ve nesnelere hakkındaki şaşkıncu bilgisi Urquhart'ın ettiği her söze bir ağırlık kazandırıyor. Bu dost canlısı, sebatkâr diplomatik detektif, Rus siyasetinin yamru yumru izlerini, tüm dehlizlerine kadar sürer ve Rusya'nın bilinçli bir maşası olarak gördüğü – bu konuda kesinlikle haksız sayılmazdı – can düşmanı Lord Palmerston'ın her adımını izlerdi. Urquhart hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenler Bucher'in National Zeitung'da yayımlanan onun hakkındaki mektuplarını okuyabilir. Bucher'in İngiltere'de özümsemiği parlamentarizme karşı nefret en başta, yazılarında belki yüz kez Lord Palmerston'ın bir yandan mutlakiyetçi Rusya'nın oyununu oynarken diğer yandan da Avrupa'nın popüler despot düşmanı ve devrimci “ateşi” rolüne soyunmasına parlamenter yozlaşmışlığın neden olduğunu yazan Urquhart'tan kaynaklanmaktadır. Parlamentarizme karşı duyduğu kin, Ruslardan amansızca nefret eden Lothar Bucher açısından yıkıcı sonuçlar doğurmuş ve onu “Ruslardan daha Rus” ve tüm farklılıklarına rağmen bir tür Alman Palmerston olmasına karşın kinik insan sarrafı Bismarck için kolay bir av haline getirmiştir.

Marx, Urquhart'ın yargılarının ve görüşlerinin doğruluğuna inanmış ve özellikle Kırım Savaşı sırasında basında ve broşürlerinde, büyük bir coşkuyla ve kendine özgü keskinliğiyle onları savunmuştu. Urquhart'la ilişkilerimiz ölümüne değin sürdü ve ben de bu sayfalarda, Urquhart'a kişisel şükranlarımı sunmak durumundayım, zira bizim profesyonel diplomatlarımızın yetersizliği ve Rusların fetih ve yolsuzluk siyasetinin yaftalanması konusunda

parti yayınlarında, broşürlerde ve Reichstag'da yapabildiğim tüm katkıları her şeyden önce Urquhart'la olan ilişkiye ve Urquhart'ın yazılarına borçluyum.

Rus diplomasisi değişmedi ve Almanya'yla Fransa arasındaki kardeş kavgasının barbar Rus diplomasisini hakem koltuğuna oturttuğu günümüzde Urquhart'ın yazılarının (Portföy, Rusya'nın İlerlemesi, vs.) ısrarla okunmasını tavsiye edebilirim. "Bismarck'ın şanlı dış politikasının" ateşli savunucuları o zaman bu "şanlı" ve de "milli" politikanın nasıl Rus diplomatları tarafından dikte ettirildiğini ve tüm iplerin onların elinde olduğunu görebilir.

Barthelemy

Londra'ya varışından kısa bir süre sonra, gelişle yalnızca Fransızların değil, hem tüm kaçakların hem de pek muhtemelen "gölgemizin", yani uluslararası polisin fazlasıyla ilgilendiği Parisli bir işçi de Londra'ya ulaşmıştı. Conciergerie'den¹¹ hayranlık uyandıracak bir beceri ve cesaretle kaçışını gazetelerden okuduğumuz bu işçi Barthelemy idi. Ortalamadan biraz daha uzun boylu, güçlü, yapılı, kömür karası siyah kıvrıkcık saçlı, delici bakışlara sahip siyah gözleri, kararlı görüntüsüyle bu adam güney Fransızlarının mükemmel bir örneğiydi. Bu mağrur adamın etrafı efsanelerle örülmüştü. O bir "*galerien*"di (kadırğa gemisi mahkûmu) ve omzunda kalıcı bir damga taşıyordu. 17 yaşında bir "sokak çocuğuyken", 1838 Blanqui-Barbes Ayaklanması sırasında bir polis komiserini öldürmüş ve bu yüzden Bagno'ya¹² gönderilmişti.

Şubat Devrimi'yle çıkan aftan yararlanmış, Paris'e dönmüş, proletaryanın tüm hareket ve mitinglerine katılmış ve Haziran çarpışmasındaki yerini almıştı. Kalan son barikatlardan birinde yakalanmış ve ilk günlerde neyse ki hiç kimse onu tanımamıştı; aksi takdirde hiç şüphesiz, başka pek çokları gibi, bulunduğu

¹¹ Paris'te bulunan, Fransız Devrimi sırasında Devrim Mahkemesinin kurulduğu ve hem mahkeme hem de cezaevi olarak kullanılan saray. – ç.n.

¹² Toulon'da bulunan hapisane. 1748'de XVII. Louis tarafından mahkûmların kürek cezasına çarptırılması için kurdurulmuştur. 1820'den itibaren angarya cezasına çarptırılan mahkûmlar, Paris'ten Toulon'a kadar boyunlarından birbirlerine zincirlenmiş şekilde yürütülerek cezaevine götürülmüştür. Bagno, III. Napoleon döneminde kapatılmıştır. – ç.n.

verde kurşuna dizilirdi. Sıkıyönetim mahkemesine çıkarıldığında ilk öfke patlaması sönümlenmiş ve “kuru giyotine”¹³ mahkûm edilmişti. Cezası – bilmediğim bir nedenle – yeterli bir süre ertelendiğinden Barthelemy Haziran 1850’e hâlâ Conciergerie’de tutuluyordu ve karabiberden başka bir şeyin yetişmediği ve insanların öldüğü topraklara gönderilmesinden hemen önce, tabi ki Londra’ya kaçışını gerçekleştirdi.

Burada bizimle daha yakın bir ilişki kurdu; sık sık Marx’ın evini ziyaret edenler arasındaydı. Bayan Marx ondan hoşlanmamıştı; ona göre esrarengiz birisiydi, delici bakışları ona itici geliyordu. Bense onunla, gerçek anlamda, sık sık kılıç kılıca geldim. Fransız, Oxford Caddesi üzerindeki Rathone Place’te, süvari kılıcı, kılıç, flöre ve tabancayla pratik yapılabilen bir “eskrim salonu” açmıştı. Marx da ara sıra Fransız’la hevesli mücadelelere tutuşuyordu. Bilimde sahip olmadığı şehveti saldırganlıkta telafi etmeye çalışıyordu. Ve sakin olmadığınız takdirde sizi gerçekten ürkütebilirdi. Fransızlar süvari kılıcını sadece kesmek için değil, batırmak için de kullanır ve bu durum başlangıçta bir Alman açısından sıkıntı yaratabilir. Ancak insan kısa sürede buna alışır.

Barthelemy iyi bir eskrimciydi ve sık sık tabancayla atıcılık çalışırdı; dolayısıyla kısa süre içinde mükemmel bir nişancı haline gelmişti. Willich’in çevresine doğru kaydı ve orada Marx’a karşı kin duymaya başladı. Marx bir “haindi”, çünkü komplolara dahil olmuyor ve huzuru bozmuyordu – sonraları bu tür sözleri çok duyduk – ve “hainlerin” öldürülmesi gerekirdi. Onu mantıklı olmaya ikna etmeye çalıştım ama bu çabalarım bir işe yaramadı.

Willich tarikatıyla olan anlaşmazlıklar giderek arttı ve Marx, bir akşam Willich’e meydan okudu. Marx, Prusyalı subay zırvalıklarından hiç hazzetmezdi, ancak genç ve delifışek bir yoldaş olan Schramm onun yerine Willich’e hakaret ederek Willich’i kendi ahlak kurallarına göre kendisine meydan okumak zorunda bıraktı. Düellonun Belçika’da bir sahilde tabancayla yapılması konusunda anlaşmaya varıldı. Schramm, meydan okumadan önce eline hiç tabanca almamıştı; Willich ise yirmi adımdan hedefi hiç kaçırmamıştı. Willich, Barthelemy’yi yardımcı olarak yanında götürdü.

13 4 numaralı dipnota bakınız.

Genç, yiğit Scramm'ımızın hayatı konusunda büyük bir endişe içindeydik. Düello için belirlenen gün gelmişti; artık dakikaları sayıyorduk.

Ertesi gün akşam Marx'ın kapısı çalındığında yalnızca Bayan Marx ve Lenchen evdeydi ve sert bir şekilde selam veren Barthelemy içeri girerek, endişeli bir şekilde sorulan "ne haber?" sorusuna kasvetli bir ses tonuyla yanıt verdi: "*Schramm a une balle dans la tete*" ("Schramm kafasına kurşunu yedi"). Ardından bir kez daha sert bir selam verip evden ayrıldı. Bilincini neredeyse kaybetmiş kadının nasıl bir dehşete düştüğünü hayal etmek zor değil; artık Barthelemy'ye karşı sezgisel antipatisinin onu aldatmadığını biliyordu.

Bir saat sonra üzücü haberi bize ilettiler. Elbette Schramm'ı kaybettiğimizi düşündük. Ertesi gün üzüntüyle onun hakkında konuştuğumuz sırada kapı açıldı ve arkasından yas tuttuğumuz kişi kafası bandajlı bir şekilde neşeyle gülümseyerek içeri girdi ve kafasına isabet eden kurşunun kendisini sersemlettiğini aktardı. Bilincini yeniden kazandığında yardımcısı ve doktoruyla birlikte deniz kenarında yalnızdı. Willich ve Barthelemy, Oostende'den tekrar buharlı gemiye binmiş, gemiye ancak bu şekilde yetişebilmişlerdi. Schamm, bir sonraki gemiyle onları takip etmişti.

Barthelemy'nin sonu trajik oldu. Napoleon'u öldürmek üzere bir plan yaptı. Öldüğünden emin olmak için onu sıradan bir kurşunla değil, kükürde batırılmış domdom kurşunuyla vuracak ve isabet ettiremezse bıçaklayacaktı. Napoleon'un muhakkak ziyaret edeceği Tuileries'de yapılacak bir sonraki baloya bir giriş kartı edindi. Parası ve Fransız modasına uygun olarak kendisiyle birlikte gelmek isteyen bir "hanım arkadaş" da dahil gerekli her şeyi vardı. Gemiye doğru yola çıkmışken – çok yetenekli bir tamirciydi – son "hamisinden" (patronundan) alacağı olduğunu hatırladı. O sırada mahallede olduğundan gidip parayı almak istedi. "Hanım arkadaş" kapıda beklerken o içeri girdi; aniden bir tartışma patlak verdi ve polis, insanların etrafında toplandığı eve çabucak ulaştığında ev sahibi yerde can çekişiyordu. Katil neredeydi? Evin bir de bahçe kapısı vardı. Ve bir süre sonra art arda iki el silah sesi duyuldu; bir polis memuru kanlar içinde yatıyordu, diğeryise yaralı olmasına rağmen yardım gelene kadar Barthelemy'yi orada

tutmayı başarmıştı. Evde olanlar hakkındaki gizem kısa bir süre içinde çözüldü. Barthelemy parasını istemiş, ev sahibi onu ofisine yönlendirmiş, Barthelemy sinirlenmiş, ev sahibi onu dışarı atmakla tehdit etmiş; bunun üzerine daha zayıf konumda olduğunu hisseden Barthelemy'nin "kan" beynine sıçramış, silahını çekip ev sahibini vurmuş; ön tarafta insanlar toplanınca kendisini kurtarmak istemiş, arkadaki duvardan atlayıp yan sokağa geçmek üzere arka kapıdan çıktığı sırada iki polis memuru oraya ulaşmış. Polislerden birini öldürüp diğerini yaralamış (3 Aralık 1854).

Mahkemesi tüm İngiltere'yi heyecana boğan, sansasyonel bir mahkeme oldu. Bu cinayet miydi, taksirle adam öldürme mi? Jüri üyeleri oy birliğiyle bunun taksirle adam öldürme olduğuna karar verdi, çünkü İngiliz hukukuna göre cinayetin önceden planlanması gerekiyordu. Oysa Barthelemy'nin eve girdiğinde ev sahibini öldürmeyi planlamadığı, saldırıya uğradığı ve orantısız bir şekilde de olsa kendisini savunduğu açıktı. Ve diğer iki kişiye ateş edilmesinde de kasıt olmadığı kesindi. Dolayısıyla yalnızca taksirle adam öldürme suçundan uzun süreli, ağırlaştırılmış hapis cezasına çarptırılabilirdi.

Ama Barthelemy idama mahkûm edildi ve asıldı. Peki, bu nasıl mümkün oldu?

Yine Fransız modası gereğince polisle irtibatı olan "hanım arkadaşı", Barthelemy'nin komplosundan haberdar değildi ama duyduğu bazı şeyler vardı ve polisi doğru iz sürmeye yönlendiren bilgiler vermişti.

Öyle bile olsa cinayetle suçlanması herkesi şaşırtmıştı; olanların arka planı hakkında gizlice bilgilendirilen jüri Barthelemy'yi suçlu bulmuş (4 Ocak 1855) ve Barthelemy idam edilmişti (22 Ocak 1855). Bu olay, İngiltere'yle Fransa arasındaki ittifakın balayını yaşadığı 1855'te gerçekleşti. Dönemin Londra gazeteleri, davanın tüm aşamalarını anlatan uzun haberlerle doluydu ve Lothar Bucher de National Zeitung'a yazdığı mektuplar üzerinden davayı ayrıntılı bir şekilde tartışıyordu.

Barthelemy'nin asıldığı Newgate hapisanesini sonradan Almanya'dan bir arkadaşımın birlikte ziyaret ettiğimde asılarak

idam edilenlerin yüzlerinden çıkarılan alçı kalıplar¹⁴ arasında, ip izinin gayet açık bir şekilde görüldüğü Barthelemy'nin yüzünün kalıbına da rastladık. İfadesi çok az değişmişti; yüzü halen aynı sarsılmaz kararlılığa sahipti.

Marx ve Çocuklar

Güçlü ve sağlıklı bir yapıya sahip bütün insanlar gibi Marx da çocuklara yönelik olağanüstü bir yakınlık duyardı. Çocuklarla birlikteyken saatlerce çocuk olabilen sevgi dolu bir baba olmanın ötesinde, yolu bir şekilde onunla kesişen yardıma muhtaç çocuklar başta olmak üzere başka çocukları da sanki bir mıknatıs gibi kendisine çekerdi. Paçavralar giymiş halde evinin kapısının önünde oturan çocukların başını okşamak veya küçücük ellerine birkaç kuruş tutuşturmak için aniden yanımızdan kaybolup yoksul mahallelerde dolaştığı çok olmuştur. Dilencilere güvenmezdi, çünkü Londra'da dilencilik, yalnızca bozuk para toplanmasına karşın hiç de fena getirisi olmayan düzenli bir meslek haline gelmişti. Dolayısıyla başlangıçta, bir şeyler verebilecek durumdaysa vermeyi hiçbir zaman reddetmemesine rağmen erkek veya kadın dilenciler tarafından uzun süre kandırılmamıştı. Hatta sanatkârane bir şekilde uydurma bir hastalık ve sancı pozu yaparak kendisini söğüşleyen bazılarına karşı büyük bir öfke duyuyordu, çünkü insanın iyi niyetinin suistîmal edilmesini bilhassa alçakça bir ahlaksızlık ve yoksuldan çalma olarak görüyordu. Ancak dilenci, Marx'ın yanına ağlayan bir çocukla birlikte yaklaştığı takdirde, alnında açıkça dolandırıcı bile yazsa ondan muhakkak bir şeyler kopartırdı. Marx, çocuğun yalvaran gözlerine bakmaya dayanamazdı.

Fiziksel zayıflık ve çaresizlik de onun acıma duygusunu ve sempatisini anında harekete geçirirdi. Karısını döven bir adam gördüğünde, ki o zamanlar Londra'da kadın dövmek epey moda sayılırdı, hiç düşünmeden onun ölümüne dövülmesini isteyebilirdi.

¹⁴ On dokuzuncu yüzyılda İngiltere'de uygulanan idam cezalarında, infaz gününde idamın gerçekleştirileceği cezaevine siyah bayrak çekiliyor ve idam edilen kişi asıldıktan sonra bir saat boyunca darağacında tutuluyordu. Bazı durumlarda ise kurbanların kafatasları üzerinde deney yapmak üzere kafalarının alçı kalıpları çıkarılıyordu (daha fazla bilgi için bkz. <http://www.capitalpunishmentuk.org/hanging1.html>) – ç.n.

Böyle durumlardaki fevri karakteriyle zaman zaman kendisini ve bizi zor durumda bıraktığı olmuştur. Bir gün Hampstead Caddesi'nde bir otobüsün ön koltuğunda onunla birlikte giderken bir meyhanenin önündeki bir durakta, kalabalığın ortasında bir kadının feryat figan "Cinayet! Cinayet!" diye bağırdığını işitmiştik. Marx, yıldırım hızıyla otobüsten atladı, ben de arkasından... Onu tutmaya çalıştım ama bu havadaki kurşunu yakalamaya çalışmak gibi bir şeydi. Bir anda kendimizi kalabalığın ortasında bulduk ve arkamızdaki insanlar dalga dalga geçişi yeniden kapattı. "Ne oluyor?" Kısa süre içinde ne olduğu anlaşıldı. Sarhoş bir kadın kocasıyla kavgaya tutuşmuştu; kocası onu eve götürmek istemiş, kadın direnmiş ve deli gibi bağırmağa başlamıştı. Yani her şey yolundaydı. Müdahale etmemizi gerektirecek bir durum yoktu; bunu görebiliyorduk. Ama kavga eden çift de bunu görmüş ve bir anda birbirleriyle barışıp, kalabalık etrafımızı giderek daha sıkı bir şekilde sarar ve "allahın belası yabancılara" karşı tehditkâr bir tavır takınırken bize saldırmışlardı. Özellikle kadın muazzam bir öfkeyle Marx'a hücum etmiş ve çabasını bilhassa onun parlak siyah sakalları üzerinde yoğunlaştırmıştı. Fırtınayı yatıştırmaya gayret ettiysem de nafile... İki güçlü polis memuru zamanında oraya ulaşmamış olsa iyi niyetle duruma müdahale etme gayretimizin bedeli bize pahalıya patlayacaktı. Tek bir sıyrık bile almadan oradan kurtulabildiğimiz ve bizi eve götüren başka bir otobüse binebildiğimiz için memnunduk. Marx daha sonra benzer müdahale girişimlerinde biraz daha dikkatli davranacaktı.

Marx'ın zihninin derinliğini ve çocuksu kalbini tam anlamıyla kavramak için bu bilim kahramanını çocuklarıyla birlikteken görmek gerekliydi. Boş zamanlarında ya da yürüyüşlerinde onları yanına alır, onlarla akla hayale sığmayacak, son derece neşeli oyunlar oynar; kısacası çocuklarla birlikteken çocuklaşırdı. Hampstead Çayırı'na gittiğimizde bazen "atçılık" oynardık: Ben kızlardan birini, Marx diğerini omzuna alırdı; ardından hoplayıp zıplar, koşar, birbirimize üstün gelmeye çalışırdık. Kızlar oğlan çocukları kadar hareketli olduklarından arada sırada süvariler kapışır ve yere düşseler bile ağlamadan devam ederlerdi.

Marx açısından çocukların varlığı bir zorunluluktur; kendisini böyle sağaltıp rahatlatıyordu. Ve kendi çocukları büyüdüğünde ya da öldüğünde, torunları onların yerini almıştı. Yetmişlerin başında Komün kaçaklarından Longuet'yle evlenen küçük Jenny, Marx'lara birkaç oğlan armağan etmişti; hepsi de afacan tiplerdi. Özellikle en büyükleri, artık Fransa'da "gönülsüz" bir gönüllü olarak askerlik "hizmeti" verme çağında olan Jean ya da Johnny, tam anlamıyla dedesinin kuzusuydu. Marx, onun hoşuna gidecek her şeyi yapar ve o da bunu bilirdi. Londra'yı ziyaret ettiğim bir gün, anne-babasının her yıl birkaç kez yaptıkları gibi Paris'ten Londra'ya gönderdiği Johnny, Mohr'u otobüse dönüştürmek gibi yaratıcı bir fikre kapılmış; onun omuzlarını otobüsün ön koltuğu olarak kullanmış, Engels'e ve bana ise otobüsü çeken atları canlandırmak düşmüştü. Ve gerektiği gibi arabanın önünde koşulduktan sonra hızlı bir kovalamaca, yani Marx'ın Park Sokağı'ndaki kır evinin küçük bahçesinde hızlı bir koşturmaca başladı. Belki de Engels'in Regent's Park'taki eviydi. Zira Londra'daki evler ve bahçeler birbirlerine tıpatıp benziyor. Kalın bir Londra karası ya da "siyah kar" tabakasıyla, yani çimenin nerede başlayıp çakılın nerede bittiğini söylemeyi olanaksız hale getiren, her yeri saran kurumla kaplı birkaç metre kare çakıl taşı ve çimen; Londra "bahçesi" işte buydu.

Ardından Almanca, Fransızca ve İngilizce nidalarla "Ayağa kalkın!" Devam! Plus vite! (Daha hızlı!) Hurra! Ve Marx, alnından terler boşalana kadar koşturmak zorundaydı; Engels veya ben hızımızı biraz azalttığımız takdirde acımasız şoförümüzün kırbacını yiyorduk: Seni yaramaz at! En avant! (İleri!) Marx artık dayanamayınca kadar böyle devam ettikten sonra Johnny'yle pazarlık etmeye başladık ve sonunda bir ateşkes imzalandı.

Siyasi ve iktisadi tartışmalarda en sert, en alaycı söz ve ifadeleri kullanmaktan çekinmeyen Marx'ın çocukların ve kadınların karşısında kendisini bir İngiliz mürebbiyeyi bile kışkındıracak denli nazik bir biçimde ifade etmesi, çok dokunaklı olduğu gibi çoğu zaman komikti de... Sohbet hararetlendiğinde gerginleşip heyecanlanır, koltuğunda oturamaz, huzuru kaçar ve altı yaşında bir kız çocuğu gibi rengi değişirdi. Biz genç kaçaklar, eğlenmeyi

seven bir topluluktuk ve başka şeylerin yanı sıra bağıra çağıra yakası açılmadık şarkılar söylemeyi severdik; işte böyle bir gün, içimizden sesi hayli iyi olan birisi, ki pek çoğumuzun böyle bir ayrıcalığa sahip olduğunu iddia edemem – siyasetçilerin, özellikle de komünistlerin ve sosyalistlerin müziğin ilham perisiyle gergin bir ilişkisi var gibi görünüyor – hoş ama pek de iffetli sayılamayacak “*Jung, jung Zimmergesell*” (“Genç, genç marangoz çocuk”) şarkısını söylemeye başlamıştı. Bayan Marx evde değildi; aksi takdirde böyle bir şey yapmaya cüret edemezdik ve Lenchen ve çocuklar da ortalıkta görünmüyordu; bu nedenle “kendi başımıza” olduğumuz fikrine kapılmıştık. Başlangıçta şarkıya eşlik eden, daha doğrusu haykıran Marx aniden zıvanadan çıktı ve tam o anda yan odada birilerinin olduğunu düşündüren sesler işittim; kendisi de bu sesi duyan Marx, koltuğunda müthiş bir utanmayla döndükten sonra birden bire ayağa fırladı ve yüzü kıpkırmızı bir halde “Şşşt, kızlar!” diye fısıldadı.

Kızlar o zamanlar “genç, genç marangoz çocuk”un ahlaklarını bozamayacağı kadar küçüklerdi. Biz gülünce Marx, kekeleyerek çocukların yanında böyle şarkılar söylemenin doğru olmayacağını söyledi. Ve bir daha Marx’ın evinde “genç, genç marangoz çocuk” gibi şarkılar söylenmedi.

Bu arada Bayan Marx, bu tür konularda Marx’ın kendisinden de daha hassastı. Böyle bir şey yapmaya cüret ettiğiniz takdirde kelimeler daha ağzınızdan çıkmadan donup kalmanıza neden olan bir bakışı vardı.

Bayan Marx belki de bizim üzerimizde Marx’ın kendisinden daha fazla etkiye sahipti. Yalnızca samimiyeti değil, her şeyi uygunsuz kılan “bu vakar ve azamet”, biraz yabani, hatta biraz kaba denilebilecek dostlar üzerinde müthiş etkiliydi. Bir keresinde “Kızıl Wolff”u – “Kazamat Wolff”la karıştırılmasın – nasıl dehşete düşürdüğünü hatırlıyorum. Parisli terbiyesine sahip ve uzağı hiç göremeyen Kızıl Wolff bir akşam sokakta zarif bir kadın fark edip peşine takılmış. Örtünmüş olan kadın Wolff birkaç kez çevresinden dolanmasına rağmen, cesaretini toplayıp, miyopluğuna karşın kadının yüzünü seçebilecek denli yanına yaklaşıp kadar onu fark etmemiş; ertesi sabah heyecanla bana “Hol’ mich der Deuwel (hay aksi) – bu Bayan Marx’mış” diye anlattı. “Peki, sana ne dedi?”

“En fenası da bu ya, hiçbir şey!” “Peki, sen ne yaptın? Özür diledin mi?” “Hol’ mich der Deuwel, kaçtım.” “Ama özür dilemelisin! O kadar da önemli bir şey değil!”

Ama “Hol’ mich der Deuwel”; itidalli kuşkuculuğuyla nam salmış Kızıl Wolff, ertesi gün nabzını yokladığım Bayan Marx’ın, Don Juan rolü bozulduğunda yüzündeki anlatılamayacak şaşkınlık ve korku dolu ifadeyi hatırlayarak kahkahalara boğulduğunu kendisine anlattığımda altı ay Marx’ların evine adım atamadı.

Bayan Marx, kadınların eğitimle ilgili gücü ve etkisini kavramamı sağlayan ilk kadın oldu. Annem ben çok küçükken öldüğünden onu hayal meyal hatırlıyorum ve sonrasında da, çok küçükken geçirdiğim kısa bir süre haricinde beni daha ahlaklı kılacak, daha yumuşak ve ince bir yapıya sahip olmamı sağlayabilecek kadınların yanında hiç bulunmadım. Bayan Marx’la tanışmadan önce Goethe’nin şu sözlerindeki doğruluğu anlayamamıştım:

*Willst Du genau erfahren was sich ziemt,
So frage nur bei edlen Frauen an!
(Bilmek istiyorsan gerçekten neyin uygun olduğunu,
Sormalısın asil kadınlara ne düşündüklerini!'¹⁵)*

Bayan Marx benim açımdan bazen bir barbarı yumuşatıp eğiten Iphigenia, bazen de kendinden memnun olmayan ve kendine güvenmeyen adama huzur veren Eleanore’du: bir anne, dost, sırdaş, rehber. O benim için ideal bir kadındı ve halen de öyle... Ve burada, Londra’da ruhen ve bedenen kendimi kaybetmediysem bunu büyük ölçüde, sürgünlüğün çalkantılı denizinde batacağımı düşünürken, gemisi batmış Odisseas’a yardım eden Leukothea gibi imdadıma yetişen ve beni yeniden yüzmek için cesaretlendiren Bayan Marx’a borçlu olduğumu bir kez daha yineliyorum.

Çekişmeli bir satranç maçı

Marx müthiş bir dama oyuncusuydu. Bu oyunda öylesine yetenekliydi ki ondan tek bir oyun bile almak son derece zordu. Satranç oynamayı da seviyordu, ama bu konuda aynı ölçüde becerikli değildi. Eksikliğini heves, atılganlık ve şaşırtmacayla gidermeye çalışırdı.

1850'lerin başlarında kaçak topluluğumuz içinde sık sık satranç oynanırdı; o dönemde, "vakit nakittir" deyişinin aksine nakdimiz razı olabileceğimizin çok altında olsa da vaktimiz vardı ve Paris'teki en seçkin satranç oyuncularından oluşan bir çevreyle bağlantıları olan Kızıl Wolff oyun hakkında bir şeyler öğrenmiş, böylece hepimiz büyük bir coşkuyla kendimizi bu "Akıl Oyununa" kaptırmıştık. Aramızda çekişmeli geçen satranç mücadeleleri eksik olmazdı. Kaybedenle alay edilmez, hatta müsabaka daha devam ederken büyük bir şamata kopardı. Marx çok sıkıştırıldığında tepesi atardı ve bir maçı kaybettiği zaman çok öfkelenirdi. Bazılarımızın bir süre için haftalık üç şilin altı peni karşılığında kaldığı Old Compton Sokağındaki pansiyonda, her zaman etrafımızda oyunumuzu büyük bir dikkatle izleyen İngilizler olurdu – satranç İngiltere'de, özellikle de işçiler arasında çok rağbet görüyor – ve neşeli, gürültülü tavırlarımız hoşlarına giderdi. Zira iki Alman altı düzine İngiliz'den daha çok gürültü çıkarır.

Bir gün Marx zafer kazanmış bir edayla, hepimizi köşeye sıkıştırarak yeni bir hamle keşfettiğini söyledi. Bu meydan okuma kabul edildi. Ve gerçekten de hepimizi birbiri ardına yendi. Ancak bir süre sonra yenilgimizden ders çıkarttık ve ben Marx'ı mat etmeyi başardım. Saat çok geç olmuştu ve asık bir suratla ertesi sabah, evinde rövanş maçı yapmayı teklif etti.

Londra için çok erken bir saatte, tam olarak 11'de randevu yerindeydim. Marx odasında değildi ama birazdan gelecekti. Bayan Marx da ortalarda görünmüyordu ve Lenchen bana pek de dostane bir ifadeyle bakmıyordu. Daha bir şey olup olmadığını soramadan Marx içeri girdi, el sıkıştık ve hemen satranç tahtasını aldı. Ve mücadele başladı. Marx, gece boyunca oyununu geliştirmek üzere çalışmıştı ve fazla zaman geçmeden kendimi artık kaçamayacağım bir pozisyonda buldum. Mat olmuşum ve Marx çok sevinçliydi; neşesi aniden yerine gelmiş, bize içecek bir şeyler ve birkaç sandviç getirmelerini istemişti. Ardından yeni bir mücadele başladı; bu defa kazanan ben oldum. Ve bu şekilde talihimiz ve neşemiz değişirken, yemek yemeye bile zaman ayırmayıp, Lenchen'in getirdiği et, peynir ve ekmek tabağından aceleyle bir şeyler alıp açlığımızı bastırarak devam ettik. Bayan Marx halen ortalıkta yoktu; çocuklar da içeri girmeye cesaret edemiyordu ve böylece

mücadele yükselip alçalarak, ben Marx'ı art arda iki kez mat edene kadar devam etti. Artık gece yarısı olmuştu. Marx oynamaya devam etmemiz konusunda ısrar etti, ancak Bayan Marx'ın egemenliği altındaki evin diktatörü olan Lenchen kesin bir şekilde, "Artık bırakın!" dedi. Böylece evden ayrıldım.

Ertesi sabah yataktan henüz kalkmışken kapım çalındı; gelen Lenchen'di.

"Kütüphane," – çocuklar bana bu lakabı takmış, Lenchen de aramızda "Bey" unvanını kullanmadığımızdan bu unvanı benimsemişti – "Bayan Marx, bir daha Mohr'la akşamları satranç oynamamı rica ediyor. Oyunu kaybettiği zaman çok huysuzlaşıyor." Ve bana keyfinin nasıl Bayan Marx'ın sabrının taşmasına neden olacak ölçüde kaçtığını anlattı.

O günden itibaren bir daha Marx'ın akşam satranç oynama davetlerini kabul etmedim. Dahası satranç oynamak artık gündelik işlerimizin yoğunlaşması nedeniyle geri plana düşmüştü. Küçük topluluğumuzda oyunumla belirli bir şöhret kazanan bense zamanla Lessing'in satranca ilişkin eleştirisini benimsemeye başladım: "Bir oyun için fazla ağırbaşlı, ağırbaşlı olanlar için fazlaca oyun." Önemli oyuncuların davetleri aldım ve kısa bir süre içinde profesyonellerin yanında icat ettiğim ve bunun için de kendimle gurur duyduğum hamlelerin aslında yüzyıllar önce keşfedilmiş olduğunu fark ettim; böylece kendimi Louis Phillippe döneminde, dört yüzyıl önce keşfedilmiş olan saat kulelerini keşfeden Pirene köylüsünün konumunda buldum. Satranç hakkında devasa bir külliyat olduğunu ve kendimi geliştirmek istiyorsam bu külliyat üzerine çalışıp hayatımı satranca adamam gerektiğini öğrendim. Böylece oynamayı bıraktım. O zamandan beri tek bir satranç maçı bile yapmadım, ama fırsat olduğunda iyi oyuncuları izlemekten hâlâ büyük keyif alıyorum.

Lenchen'in bu diplomatik görevinden söz etmişken, öfkeli aile reisinin verdiği görevler başta olmak üzere sık sık aileyle ilgili bu tür görevleri yerine getirdiğini belirtelim. Marx ailesi kurulduğundan beri Lenchen, evin kızlarından birinin ifadesiyle, hanenin ruhu haline gelmiş ve kelimenin en yüce anlamıyla "her işin peşinde koşan" kişi olmuştu. Yapmak zorunda olmadığı bir şey var

mıydı? İçten bir şekilde yapmadığı herhangi bir şey var mıydı? Bu konuda size yalnızca o gizemli, hayli nefret edilen ve yine de büyük bir gayretle gönlü hoş tutulmaya çalışılan cömert akrabaya, üç küreli¹⁶ “amcaya” yaptığı pek çok ziyareti hatırlatmakla yetineceğim. Ve daima içten, daima yardıma hazır, daima güler yüzlüydü. Ama hayır! Lenchen tahrik de oluyordu ve Mohr’un düşmanlarından amansız bir şekilde nefret ediyordu.

Bayan Marx hasta veya rahatsız olduğunda anne rolünü Lenchen üstleniyor ve her zaman çocuklara ikinci bir anne gibi davranıyordu. Güçlü, çok sağlam bir iradesi vardı. Zorunlu olduğunu düşündüğü bir şey varsa o yapılırdı.

Dediğim gibi Lenchen bir tür diktatörlük kurmuştu. Bu ilişkiyi daha doğru bir şekilde tarif edebilmem için şunu söylemeliyim: Lenchen evin diktatörü, Bayan Marx ise hâkimiydi. Ve Marx, kuzu gibi bu diktatörlüğe teslim olmuştu. Hiç kimse uşağının kahramanı değildir diye bir söz vardır. Lenchen için de Marx kesinlikle müthiş biri değildi. Onun için kendisini feda edebilirdi ama Marx ona korkuyla karışık ilham veren biri değildi. Marx’ı eğlenmeli ve zayıf yönleriyle tanıyor ve onu parmağında oynatıyordu. Marx aniden çileden çıkabilir, sık sık esip gürleyebilir, herkesi belirli bir mesafede tutabilirdi; ama Lenchen aslanın yuvasına girer ve eğer kükrüyorsa ona öyle bir ders verirdi ki aslan uysal bir kuzuya dönüşürdü.

Kırda

Ah o Hampstead Çayırı’na yaptığımız geziler! Bin yaşına bile gelsem bu gezileri unutamam. Londra dışında yaşayanların daha çok Dickens’ın *Pickwick Papers*’ından bildiği Primrose tepesinin ötesindeki Hampstead “Çayırı”, bugün de büyük ölçüde bir çalılık: Fundalıklarla ve ağaç kümeleriyle kaplı, herkesin tutuklanmaktan ve kutsal özel mülkiyetin bir bekçisi tarafından araziye izinsiz girdiği için cezalandırılmaktan korkmaksızın dolaşabileceği ve istediği gibi hoplayıp zıplayabileceği minyatür dağları

¹⁶ En büyük sekiz mason locasından en eskisi olan “Üç Küre” kastedilmektedir. – ç.n.

ve vadileri olan, inişli çıkışlı, ekilmemiş bir arazi. Günümüzde Hampstead Çayırı halen Londralıların sevdiği bir gezinti yeri ve pazar günleri insan kavminin erkeği nedeniyle her tarafı siyaha, kadını nedeniyle de çeşit çeşit renklere boyanmakta; özellikle kadınlar, hakikaten çok sabırlı olan binek atları ve eşeklerin sabrını sınamaktadır. Kırk yıl önce Hampstead Çayırı bugün olduğundan daha geniş, daha doğal ve daha el değmemiş bir yerdi. Ve Hampstead Çayırı'nda geçirilen pazar günleri bizim için en büyük mutluluktuk. Çocuklar tüm hafta bundan bahseder, genç, yaşlı, biz yetişkinler de keyifle gideceğimiz günü beklerdik. Yolculuğun kendisi de bir şölendi. Kediler kadar uyanık ve yorulmak nedir bilmez olan kızlar iyi yürürlerdi. Benim demir attığım Church Sokağı'ndan kısa bir mesafede olan Marx'ın yaşadığı Dean Sokağı'ndan Hampstead Çayırı'na gidiş en az bir saat on beş dakika sürüyordu ve kural olarak en geç saat 11'de yola çıkıyorduk. Kabul etmek gerekir ki, Londra'da erken kalkma alışkanlığı olmadığından çoğunlukla daha geç yola çıkar ve daima çocukların önemseydiği her şeyi hazır etmek ve piknik sepetini gerektiği gibi hazırlamak için biraz zaman harcardık.

Ah o sepet! Onu tüm canlılığı, gerçekliği, kışkırtıcılığı ve iştah açıcılığıyla sanki daha dün Lenchen'in kolunda asılı görmüşüm gibi zihnimde canlandırabiliyorum. Kumanyamız buydu ve özellikle de güçlü bir iştaha sahip olup da çoğu zaman bunun gerektirdiği bozukluğa (bundan daha büyük meblağlar elimize zaten geçmiyordu) sahip değilseniz, erzak sorunu son derece önemli bir rol oynardı. Sevgili Lenchen de bunu biliyordu ve bizim gibi çoğunlukla yarı sefil, dolayısıyla daima aç olan konuklara karşı yufka yürekliydi. Hampstead Çayırı'ndaki pazar günlerini taçlandıran en önemli öge, muazzam bir dana rosto olurdu. Lenchen'in Treves'de geçirdiği günlerden sakladığı, Londra'da görülmemiş denli hacimli bir sepet, işte bu Yücelerin Yücesini taşımak için kullanılır, tabir caizse bir tür tapınak işlevi görürdü. Bunu şekerli çay ve bazen de biraz meyve izlerdi. Ekmek ve peynir, Berlin'in çay bahçelerine benzer şekilde, kişinin ihtiyacına ve alım gücüne göre ekmek, tereyağı, bölgeden çıkan karides, tere ve deniz salyan-gozunun yanı sıra başka yiyecekler, sıcak su ve süt de temin edebileceği kırdan satın alınabiliyordu; halen de öyle... Evlerinde ve

kulüplerinde akla gelebilecek her türlü alkollü içkiyi depolayan ve her günleri bir pazar ya da tatil günü gibi geçen aristokrat madrabazların pazar günleri bira satışını yasaklayarak halk üzerinde pek erdemli ve ahlaklı bir izlenim bırakmaya çalıştıkları kısa bir dönem haricinde bira da bulunabiliyordu. Ama Londra halkı midesine yönelik bir saldırı söz konusu olduğunda pek de şaka kaldırmaz; bu nedenle söz konusu tasarı geçtikten sonra, bir pazar günü yüz binlerce kişi Hyde Park'ta yürüyüşe geçerek, arabalarında ve at sırtındaki gezintilerinin keyfini çıkarmakta olan mütedeyyin aristokrat bay ve bayanların kulağına alaycı bir şekilde "Kiliseye gidin!" diye haykırmak suretiyle bu bay ve bayanların dehşete kapılmalarına neden oldu. Çeyrek milyon kişiye ulaşan kalabalığın sayısı bir sonraki pazar günü yarım milyona çıktı ve "Kiliseye gidin!" haykırışı daha da güçlü ve ciddi bir hal aldı. Ve üçüncü pazar, söz konusu tedbir geri alındı.

Biz kaçaklar da bu "Kiliseye gidin!" devrimine elimizden geldiğince destek olduk ve bu tür durumlarda fazlaca heyecanlanabilen Marx, bir polis memuru tarafından enselenip sulh hâkiminin önüne çıkarılmanın eşiğine geldi; ancak neyse ki bu cesur kanun bekçisinin susuzluğunu gidermeye yönelik samimi girişimlerimiz en sonunda olumlu sonuç verdi.

Fakat dediğim gibi ikiyüzlülüğün zaferi uzun sürmedi ve bu kısa aralık dışında, Hampstead Çayırı'na neredeyse tamamen gölgesiz bir yoldan yaptığımız yürüyüşün sonunda bileğimizin hakkıyla kazandığımız buz gibi bir içkiye ulaşacak olmamızla kendimizi avutmaya devam edebildik.

Yürüyüşün kendisiyse genellikle şu düzende gerçekleşirdi: Ben, üstünde iki kızın olduğu yük arabasını çekip, bazen onlara öyküler anlatır, bazen beden eğitimi yaptırır, bazen de onlarla birlikte, şimdi olduğu gibi o zaman da pek nadir olmayan kır çiçekleri toplardım. Bizi ordunun ana gövdesi izlerdi: Eşiyle birlikte Marx ve özel ihtimam gerektiren bazı pazar günü misafirleri. Ve onların ardından da, sepeti taşımaya yardımcı olan en aç konuklarla birlikte Lenchen gelirdi. Eğer bundan daha fazla ziyaretçi varsa ordunun tümenleri arasında farklı konumlarda yer alırlardı. Bu savaş ve yürüyüş düzeni, şimdi ayrıntısına girmeyeceğim mizah ve ihtiyaç düzeyine göre değişiklik gösterirdi.

Çayıra ulaştığımızda önce, hem çadırımızı kurabileceğimiz hem de kolayca çay ve bira alma olanağı bulabileceğimiz bir yer seçerdik.

Ancak erkek ve kadın yoldaşlar yiyip içtikten sonra, Homeros'un yaptığı gibi, oturmak veya uzanmak için en konforlu yeri ararlar ve böyle bir yer bulduklarında da, bir süre kestirmeyi tercih etmiyorlarsa, çabucak arkadaş olan çocuklar çalılıkların arasında saklambaç oynarken, yoldan aldıkları pazar gazetelerini çıkarıp okumaya ve siyasi tartışmalar yapmaya başlardı.

Fakat bu rahat hayatı bazı başka meşgalelerle de renklendirmek gerekirdi; bunun için koşu yarışı yapar, bazen güreşir, bazen gülle (taş) atar, bazen de başka bir spor yapardık. Bir pazar günü, yakınlarda meyveleri olgunlaşmış bir kestane ağacı keşfetmiştik: "Bakalım kim en çok sayıda kestaneyi vurup indirebilecek!" diye bağırdı biri ve büyük bir gürültüyle hep birlikte işe koyulduk. Mohr delirmiş gibiydi ve kestane vurmanın onun güçlü tarafı olmadığı kesindi. Ama hepimiz gibi o da yorulmak nedir bilmiyordu. Ve bombardıman, çılgınca zafer çılgınlıkları arasında en son kestane de ele geçirildiğinde sona erdi. Marx, sonraki sekiz gün boyunca sağ kolunu kıpırdatamadı. Ben de daha iyi durumda değildim.

En sevdiğimiz faaliyetse hep beraber eşeğe binmekti. Çılgın gibi kahkaha atıyor, bağırp çağırıyorduk! O komik sahneleri görmeliydiniz! Ve Marx'ın hem kendisini hem de bizi nasıl eğlendirdiğini... Bizi iki şekilde eğlendiriyordu: ilkel olmaktan hallice olan binicilik becerisiyle ve bu sanattaki becerisinden fanatik bir coşkununla söz etmesiyle. Sözü ettiği beceri, öğrenciyken bir ara binicilik dersleri almasından ibaretti. Engels, üçüncü dersin ve Manchester ziyaretlerinden birinde, Engels'le birlikte yıllardan sonra, belki de "yaşlı Fritz" in zamanında sevgili Gellert'e verdiği kuzu gibi kısrağın üçüncü kuşaktan torunu olan mütevazı bir Rosinante'ye binmenin ötesine geçmediğini iddia ediyordu.

Keyfini sürdüğümüz bu eğlence, kural olarak beklediğimiz kadar hoş duygular uyandırmasa bile Hampstead Çayı'ndan eve dönüş yolculuğu her zaman neşeli geçerdi. Melakonliye kapılmak için çok fazla nedenimiz olsa da buna karşı bastırılamaz bir mizah duygusuyla kuşanmıştık. Sürgünde olmanın perişanlığı bizim için geçerli değildi. Birisi şikâyet etmeye başladığında ona derhal en etkili şekilde toplumsal görevlerini hatırlatırdık.

Eve dönüş sırasında yürüyüş düzeni, gidiştekinden farklı olurdu. Koşturmaktan yorulmuş çocuklar, sepet boşaldıktan sonra yükü hafiflediği için onlara göz kulak olabilen Lenchen'le birlikte arka bölümü oluştururdu. Genellikle birisi bir şarkı söylemeye başlardı. Siyasi şarkılar nadiren söylenir, genelde popüler, özellikle de duygusal ve – bu palavra değil – “anavatandan”, “*Oh Strassburg, Oh Strassburg, Du wunderschöne Stadt*” (“Ah Strasburg, Ah Strasburg, muhteşem şehir”) gibi “yurtsever” şarkılar söylenirdi. Bahsettiğim şarkı özellikle çok seviliyordu. Ya da çocuklar bizim için zenci şarkıları söyler ve bacaklarında halen biraz derman varsa şarkı eşliğinde dans ederlerdi. Yürüyüş sırasında siyasi konularda ya da sürgün olmanın sefaleti hakkında konuşmak yasaktı. Ancak sanat ve edebiyat üzerine çokça tartışılırdı ve Marx muazzam hafızasını gösterme fırsatı bulurdu. Neredeyse tamamını ezbere bildiği *Divina Commedia*'dan (İlahi Komedi) uzun parçalar ve kendisi de mükemmel bir Shakespeare öğrencisi olan eşinin de yardımıyla Shakespeare'den sahneler aktarırdı. Keyfi çok yerinde olduğunda Mefistofeles olup Seidelmann'ı takdim ederdi. Berlin'de öğrenciyken görüp dinlediği Seidelmann'ı çok severdi ve Marx'ın en sevdiği Alman şiiri Faust'tu. Marx'ın çok iyi şiir okuduğunu söyleyemem – epey abartılı okurdu – ama hiçbir zaman esas noktayı kaçırmaz ve daima duyguyu doğru bir şekilde ifade ederdi. Kısacası etkiliydi ve karakterin ruhuna derinlemesine nüfuz ettiği, karakteri çok iyi kavradığı ve rolü çok iyi çalıştığı anlaşılınca, ilk kelimelerin ağzından şiddetle patlıyormuş gibi çıkmasının yarattığı gülünç izlenim kaybolup giderdi.

İki kızdan büyük olanı (Tussy, yani Bayan Eleanor Marx-Aveling o zamanlar henüz doğmamıştı), Küçük Jenny, adeta babasının kopyasıydı: aynı küçük kara gözler, aynı alın ve zaman zaman geleceği görmüşçesine Pythiyen kendinden geçişleri; Pythia'da¹⁷ olduğu gibi “ruh onu da bazen teslim alır”, gözleri ısl ısl olur ve

¹⁷ Pythia, Delfi'deki Apollon Tapınağı'nın aynı zamanda kâhin olarak kabul edilen baş rahibelerine verilen addı. Adlandırma Apollon'un öldürdüğü Python'un çürüyen bedeninin yaydığı kokudan geliyor. Bu kokunun baş rahibenin tanrı Apollon'la bağ kurmasını sağladığına inanılıyordu. Pythia'nın “kehânetlerinin” kaynağında tapınağın bulunduğu bölgede yayılan halüsinojenik gazların olduğu düşünülüyor. – ç.n.

çoğunlukla en olmadık şeyler hakkında nutuk atmaya başlardı. Bir defasında Hampstead Çayırı'ndan eve dönerken böyle bir nöbet geçirip yıldızlardaki hayattan ve bu hayatın şiir biçimini aldığından bahsetmeye başlamıştı. Birkaç çocuğunu kaybetmiş bir anne olan Bayan Marx endişelenmiş ve şöyle demişti: "Onun yaşındaki hiçbir çocuk böyle konuşmamalı; zamanından önce ortaya çıkan bu gelişkinlik sağlık göstergesi değil." Ancak Mohr ona çıkmış, bense Küçük Jenny'nin Pythia'sının uykudan uyanıp, kahkahalar atarak oyun oynamaya başlamasının sağlık göstergesi olduğuna işaret etmiştim. Küçük Jenny'nin genç yaşta öldüğü bir gerçek, ama hiç değilse annesi sağken onun ölümünün acısını yaşamak zorunda kalmadı.

Kızlar büyüdükçe bu pazar yürüyüşlerinin niteliği de değişmeye başladı, ancak bu yeni kuşağın gelişiyse yürüyüşlerdeki gençlik unsuru hiçbir zaman eksik olmadı.

Bazı çocuklar öldü; aralarında Marx'ın biri Londra'da doğup çok küçükken, diğeryse Paris'te doğup müzmin bir hastalıktan ölen iki oğlu da vardı. Umutsuz hastalıkla ilgili o üzücü haberi aldığımız zamanı hatırlıyorum. Oğlanın ölümü Marx açısından kaygı uyandırıcı bir darbe olmuştu. Aslında amcası Edgar'ın adını taşıyan ama bizim "Moosh" (küçük sakal, olta sineği) dediğimiz bu oğlan, son derece yetenekli, muhteşem gözleri ve zayıf vücudu için fazlaca ağır ama çok iyi çalışan bir kafası olan, esaslı bir çocuktur. Zavallı "Moosh" taşrada veya deniz kıyısında bir yerde olsa ve sakin bir ortamda, devamlı bir bakım görmüş olsaydı belki de hayatı kurtulurdu. Ama şefkatli ebeveynlerin sevgisine ve bu küçük, hassas çiçeği varoluşunu devam ettirme mücadelesi için yeterince güçlü kılmak için elinden geleni yapan annesine karşın, bu sürgün yaşamında, bu hayhuy içinde, Londra'nın sefaletinde imkansızdı. "Moosh" öldü; o sahneyi asla unutamam, ölmüş çocuğun önünde eğilmiş sessizce ağlayan anne, onun yanında ağlayan Lenchen, sirişirli, neredeyse galeyan içinde olan, her türlü teselli çabasını geri çeviren Marx, anneleri onlara kasılmış bir şekilde, sanki tutmak ve kendisinden oğlunu çalan ölüme karşı onları korumak istermiş gibi kenetlenmişken sessizce ağlayarak ona yapışmış iki kız...

Ve defin işlemi bundan iki gün sonra gerçekleşti. Lessner, Pfänder, Lochner, Conrad Schramm, Kızıl Wolff ve ben de

cenazeye katıldık; ben Marx'la birlikte arabadaydım. Marx, kafasını ellerinin arasına almış, suskun bir şekilde oturuyordu. Alnına vurdum: "Mohr, halen karın, kızların ve bizler yanındayız ve hepimiz seni çok seviyoruz!"

"Oğlumu bana geri veremezsiniz!" diye sızlandı ve Tottenham Court Caddesindeki mezarlığa kadar sessiz bir şekilde devam ettik. Daha önce yaşına göre gelişimi geri olan oğlan hastalığı sırasında şaşırtıcı bir biçimde geliştiğinden tuhaf bir şekilde büyük olan tabut mezara indirilirken Marx öylesine heyecanlanmıştı ki tabutun arkasından mezara atlayabileceğinden endişe ederek yanına gitmiştim.

Otuz yıl sonra sadık eşi Highgate Mezarlığı'na defnedilirken de, eşiyle birlikte kendi benliğinin, yaşamının yarısını da yitiren Marx, Engels'in bana sonradan anlattığına göre, çabucak kolundan tutmasa yine mezara düşecekti.

Bundan on beş ay sonra o da eşini izledi.

Sonradan bir top gibi yuvarlak, süt ve kan gibi, minik, güler yüzlü Tussy doğdu; ben Almanya'ya döndüğümde en büyük kızımın yarısı kadar, yani altı yaşındaydı ve son iki yılımızda önce bebek arabasında, daha sonra da kucakta ya da düşe kalka yanımızda yürüyerek Hampstead Çayırı'na yaptığımız pazar gezintilerine bizimle birlikte gelmişti.

Artık Bayan Eleanor Marx-Aveling adını taşıyan Tussy süt ve kan gibiydi, halen de öyle... Ve Tussy'nin, bilgisi birçok insana faydalı olabilecek "süt ve kan" gibi olmasının pek çok iyi nedeni vardı.

Bayan Marx, Londra'da doğan bütün çocuklarını kaybetmişti. Tussy'nin gelişi belli olduğunda büyük bir toplantı yapıldı ve Marx'ın tam anlamıyla güvendiği mükemmel bir adam olan aile doktoru Dr. Allan çocuğu sağ ve sağlıklı tutmanın tek bir yolu olduğunu açıkladı: onu beş yaşına kadar yalnızca, on yaşına kadar sağırlıklı olarak sütle beslemek. Ve öyle de yapıldı. Dolayısıyla Tussy'nin süt ve kan gibi olmasında şaşılacak bir şey yoktu; zira süt kan demektir. Ve pek çok insan onun gibi duyarlı ebeveynlere sahip olsa onun gibi olabilir.

1850'lerin başlarından itibaren Londra'nın kuzeyinde, Kentish Town ve Haverstock Hill'de yaşadığımız dönemde en gözde yürüyüş güzergâhımız Hampstead'le Highgate arasında uzanan çayır-liklar ve tepelerdi. Burada çiçekler aranır, bitkiler analiz edilirdi ki bu da büyükşehrin soğuk, inişli çıkışlı, böğüren taş denizinin tam anlamıyla bir yeşil açlığı yarattığı bir ortamda şehir çocukları için çift yönlü bir hoşluktu. Gezintilerimizde ağaçların gölgesinde küçük bir göl keşfetmek ve çocuklara ilk kez canlı bir "unutma-beni" çiçeği gösterebilmek ne büyük bir keyifti; bundan daha da keyiflisi, arazinin dikkatli bir incelemesini yaptıktan sonra izinsiz girmeme uyarılarına rağmen geçtiğimiz zengin çayır-lığın kadifemsi yeşilliğindeki kuytu bir yerde, diğer bahar çiçeklerinin arasında sümbül bulmak olmuştu. Gözlerime inanmamıştım. Sümbüllerin yalnızca güney ülkelerinde, İsviçre'de Lemman Gölü'nde, İtalya'da, Yunanistan'da yabancı olarak yetiştiğini, daha kuzeydeyse olmadıklarını sanıyordum. Ama işte burada bunun doğru olmadığını ve İngiltere'nin bitkiler âlemi açısından İtalyan iklimine sahip olduğunu savunan İngiliz görüşünün doğruluğunun kanıtı gözlerimin önünde duruyordu. Tek bir sapta bahçe sümbüllerinde olduğu kadar çok ve o kadar büyük çiçekleri olmasa da basit mavi-gri çiçekleriyle ve bahçe sümbüllerine benzeyen ama biraz daha hafif olan kokularıyla bunların sümbül olduğuna hiç şüphe yoktu.

Homeros sayesinde ölmüş kahramanların yürüyüş yaptıkları Asphodel Çayırının¹⁸ bir nergis ve sümbül çayırı olduğunu öğrenmiştim. Böylece Highgate'le Hampstead arasındaki çayırımız da artık bir Asphodel Çayırına dönüşmüştü ve bizler de sümbüllerin arasında kutsal kahramanlar kadar mutlu bir şekilde dolaşmış, hayatta olduğumuz için ve Hektor'un ölmüş katili, bilgili ve çok yer görmüş kurban Odiseas'un dirilişiyle ilgili kederli bir ağırbaşlılıkla şöyle haykırdığı için kendimizi Aşil'den daha talihli saymıştık:

*Gölgelerin saltanatında ölülerin kralı olmaktansa,
Yeryüzünde çiftçi olup başkaları için çalışmak daha iyidir.*

¹⁸ Yunan mitolojisinde sıradan insanların öldükten sonra yaşamaya devam ettiklerine inanılan, mitolojik yeraltında bulunan çiçeklerle kaplı çayır. Homeros, Odiseas'ta Asphodel Çayırını anlatır. – ç.n.

Hayattaydık ve yukarıdaki dünyaya hasretle bakmak durumunda değildik. Muazzam, ucu bucağı olmayan metropoldeki hoş kokulu Asphodel Çayırı'mızdan önümüzde uzanan, çirkin, gizemli bir sis perdesiyle kaplanmış olan dünyaya gururla bakıyorduk.

Kötü bir çeyrek saat

Rabelais'nin kötü bir çeyrek saatini,¹⁹ hesapların kapatılmak zorunda olduğu, hatta daha da kötüsünün gerçekleşmesi tehdidinin bulunduğu çeyrek saati bilmeyen var mı? Ve kimin kötü bir çeyrek saati olmamıştır ki? Benim başıma birçok kez geldi. Sınavdan önce, ilk konuşmamdan önce; ilk kez hapishane kapısında gardiyanların şaşkın sorularına acımasız bir dürüstlikle yanıt vererek, intihar edip sıkıyönetimden kaçamayayım diye istediklerini söyledikleri pantolon askılarımı ve kravatımı teslim etmemi emrettiklerinde; bunlar ve daha pek çoğu kuşkusuz geçirdiğim kötü çeyrek saatlerden bazılarıydı. Ancak size birazdan aktaracağım çeyrek saatin yanında bunların hepsi hoş zamanlar gibi kalıyor. Anlatacağım bir çeyrek saat bile değildi; en fazla bir saatin sekizde biri idi. Belki de beş dakika... Zaman tutmamıştım. Buna vaktim yoktu. Vaktim olsaydı bile saatim yoktu. Bir kaçak ve bir saat! Tek bildiğim, bu sürenin bana sonsuzluk gibi geldiği.

Tarih 18 Kasım 1852'ydi ve Londra'daydık. İngiliz halkının reform döneminde bir biçimde uysallaştırıp evcilleştirdiği "Demir Dük" ve "yüz savaşın galibi" Lord Wellington 14 Eylül'de Walmer Kalesi'nde ölmüştü ve "milli kahraman", 18 Kasım'da yapılacak şatafatlı bir "milli törenle" St. Paul Kilisesi'ndeki diğer "milli kahramanların" yanına defnedilecekti. Lord Wellington'ın yaklaşık iki ay önce gerçekleşen ölümünden beri bu tören İngiltere'nin, özellikle de tüm Londra'nın gündemindeydi; zira İngilizlerin fikrine göre törenin odak noktasındaki adam daha önceki tüm kahramanlardan daha büyük bir kahraman olduğundan törenin de önceki tüm törenlerden daha gösterişli ve haşmetli olması gerekiyordu. Ve gün işte o gündü. Bütün İngiltere hareket halindeydi;

¹⁹ Burada atıf yapılan Fransızca "le quart d'heur de Rabelais" deyişi, kişinin eylemlerinin neden olduğu hoş olmayan sonuçlarla yüzleşmek durumunda kalması anlamını taşıyor. – ç.n.

tüm Londra ayaktaydı. Diğer kentlerden gelen yüz binler, yabancı ülkelerden gelen binlerce insanla buluşmuştu. Ve de metropoldeki milyonlarla...

Böyle merasimlerden nefret ederim ve büyük kalabalıkların oluşturduğu kitlelerden de hep korkmuşumdur; kaçak dostlarımın çoğunluğu gibi benim de niyetim o gün evde kalmak veya James Parkı'na gitmekti. Ancak iki hanım arkadaşım, biri yalnızca altı diğeri yedi yaşında olmalarına karşın, bu muazzam kararlılığı bozmuştu; que femme veut, Dieu le veut (kadınların isteği Tanrı'nın isteğidir). Babası gibi kara saçlı, kara gözlü olan ve Mohr'un kafasının tıpatıp aynısı bir kafaya sahip olan Jenny Marx'la, yaramaz bakışlı zarif sarışın – sürgünde olmanın getirdiği acı vakara rağmen yine de zaman zaman, hep güler yüzlü “Lörchen” gibi afacan afacan gülümseyebilen güzel annesinin neşeli bir kopyası olan – Laura çok iyi arkadaşlarımdı; tekrar ediyorum, iki kızla ben çok yakın dosttuk.

Ve tanıştığımız ilk günden itibaren bana sıkı sıkıya bağlanan, beni daima kendilerinden biri olarak kabul eden bu iki kız, Londra sürgününde hayatımı borçlu olduğum neşeye hiç de azımsanmayacak bir katkıda bulunmuşlardı. Böylesi kritik dönemlerde çocuklarla bağ kurmak kadar insanı keyiflendiren ve güçlendiren bir şey yoktur. Pek çok kez elim ayağım dolaşmış bir haldeyken küçük dostlarımın yanına kaçıp onlarla sokaklarda, parklarda aylak aylak gezinmişimdir. Böylece kasvetli düşünceler çabucak dağılır ve hem keyfim yerine gelir hem de varoluşum veya başka şeyler için mücadeleye etme gücümü geri kazanırdım.

Genellikle onlara hikâye anlatmam gerekirdi. Birkaç günün ardından, daima coşkuyla karşılanan seçilmiş “hikâye anlatıcısı” haline gelmiştim. Neyse ki pek çok masal biliyordum; stokum tükenmişindeyse yeni masallar kurgulamam gerekmişti. Ancak bu çok uzun süre böyle devam etmedi, çünkü bu iki akıllı kız, onlara eski hikâyelerden parçalar sunduğumu kısa süre içinde çözdü ve en sonunda yeni masallar icat etmem gerekti. Böylece zorunluluktan ötürü şair olamasam bile, “hikâyelerin” yerini tarih alana kadar, en azından masalcı olmuşum. Ve hiç kimsenin böylesine minnettar, kadirbilir bir izleyici kitlesi olmamıştır. Neyse, ne anlatıyordum ben? Kötü ve ondan da beter çeyrek saatimi anlatacaktım.

Yerlerinde duramayan kızlarla birlikte “gösteriye” gitmek için yola çıkmadan önce Bayan Marx bizi, “Yalnızca çocuklara iyi bak! Kalabalığa karışmayın!” diye uyardı. Ve aşağıda, holdeyken aceleyle bize yetişen Lenchen endişeli bir şekilde, “Sevgili Kütüphane, lütfen dikkatli ol!” diye seslendi. Genellikle geç kalkan Mohr ortalıkta görünmüyordu.

Planımı yapmıştım; bir pencere önü veya stantta yer tutacak paramız yoktu; geçit alayı önce Strand, ardından Thames boyunca ilerleyecekti. Kuzeyden Strand’e çıkan, nehre doğru hafif bir meyil yapan sokaklardan birine gitmemiz gerekecekti.

İki elimde birer kız ceplerim öğle yemekleriyle dolu bir halde, Westminster’ı şehirden ayıran eski kapının, Temple Bar’ın yakınlığında bizim için seçtiğim seyir yerimize doğru yöneldik. Sabahın erken saatlerinden beri olağanüstü hareketli olan sokaklar insanla doluydu; ancak milyonlar ortalığa yayılmışken geçit alayı devasa şehrin geniş semtlerinden ilerlemek durumundaydı ve böylece fazla kalabalığa girmeden seçtiğim noktaya ulaştık. Bu, hayli tatmin edici bir yerdi. Bir merdivenin üzerine yerleştim; kızlar da birbirlerine tutunup, ben ikisinin de ellerini tutarken daha üstteki bir basamağın üzerinde durdular.

Dinleyin! Coşkulu bir insan denizi; uzaktan gelen, giderek artan bir gürültü, denizin gürlemesi gibi gitgide yaklaşıyordu. On binlerce gırtlaktan yükselen bir “Ah!” sesi... Geçit alayı artık burada ve bulunduğumuz konumdan onu, sanki bir tiyatrodaysınız gibi mükemmel bir şekilde izleyebiliyoruz. Çocuklar mest olmuş durumda. Sıkışıklık yok; tüm korkularım dağılıp gitti...

Üzerinde “Napoleon’un fatihi” yazan devasa, gösterişli katafalkla birlikte sirmalarla süslenmiş geçit alayının mezara ulaşması uzun, çok uzun bir zaman aldı. Her şey bitene kadar sürekli ama sürekli yeni bir şeyler vardı. Ama artık en son sırmalı şeritle süslenmiş atlı da gözden kaybolmuştu.

Ve işte tam bu anda bir şok yaşadık: kitlelerin arka taraftan öne doğru ani bir hamle yapmasıyla bulunduğumuz yerde sıkışıp kaldık. Herkes geçit alayını takip etmek istiyordu. Bu insan seli onlara dokunmadan geçip gitsin diye çocukları korumaya çalışarak tüm gücümle direndim. Ama nafile... Dizginlerinden boşanan kitlelerin gücü karşısında hiçbir insanın kuvveti çare olmaz. Bu tıpkı

ufacık bir kayıkla, çetin bir kış sonrasında dondurucu denize göğüs germeye çalışmak gibi. Yol vermek zorundaydım ve çocukları kendime yakın tutarak ana akımdan kaçmaya çalıştım. Tam bunu başarıp, rahat bir nefes alacakken, aniden sağ taraftan gelen yeni ve daha da güçlü bir insan seli bize doğru akın etti; Strand'e doğru itildik ve bu büyük suyolunun kenarında toplanan yüz binler, bu muazzam gösteriyi bir kez daha görebilmek için geçit alayının peşinden koşturuyordu. Dişimi sıkıp çocukları omuzlarıma almaya çalıştım, ama fena halde sıkışmış durumdaydım. Kasılmış bir şekilde çocukları kollarından yakaladım; girdap bizi sürüklerken aniden çocuklarla benim arama girmeye çalışan bir güç hissettim. Her iki elimle çocukların birer bileğini yakaladım, ama benimle çocuklar arasına giren bu güç bir kama gibi bizi ayırıverdi. Çocuklar benden koptu ve buna direnmenin hiçbir faydası olmadı. Ya kollarını bırakacaktım ya da kolların kırılmasına veya çıkmasına neden olacaktım. Berbat bir andı.

Peki şimdi ne yapacağım? Önümde, üç geçidiyle Temple Bar Kapısı yükseliyor: Ortadaki geçit atlı arabalar ve atlar, yanlardakilerse yayalar için. Kapının duvarları boyunca, bir köprü'nün ayaklarında biriken su gibi insan seli birikmiş durumda. Geçmek zorundayım! Çocuklar henüz ezilmemişlerse – ki her yönden gelen korku dolu yakarışlar tehlikeyi tüm boyutlarıyla görmemi sağlıyordu – onları basıncın azalabileceği diğer tarafta bulabilirdim. Böyle ummuştum! Göğsümü ve dirseklerimi kullanarak deli gibi yolumu açmaya çalıştım. Ama böyle bir kargaşada tek bir kişinin girdaba sürüklenen bir saman çöpünden farkı yok; uğraşıp durdum. Belki on defa geçidin içinde olduğumu sandım ve kenara savruldu. En sonunda bir şok daha; ürkütücü bir sıkışma ve bir anda kendimi diğer tarafta, en yoğun izdihamın dışında buldum. Etrafa bakındım, bir ileri bir geri koşturdum. Hiçbir şey yok! Kalbim yerinden çıkacak sanki. Ardından net bir şekilde duyulan iki çocuksu ses: "Kütüphane!" Rüya görüyorum sandım. Bu meleklerin müziği olmalıydı. Ve kızlar gülümseyerek ve sapsağlam bir halde önümde duruyorlardı. Onları öpüp bağıma bastım. Bir an için nutkum tutulmuştu. Ve bana, onları benden kopartan insan dalgasının, onları nasıl güvenli bir şekilde kapıdan geçirip bir kenara, diğer taraftaki basınca neden olan duvarların altına

bıraktığını anlattılar. Orada, herhangi bir gezimizde beni kaybettikleri takdirde kayboldukları noktada veya mümkün olduğunca yakın bir yerde durmaları gerektiğiyle ilgili talimatımı hatırlayarak, duvarın bir çıkıntısının arkasına sığınmışlar.

Eve zafer kazanmış bir halde döndük. Bayan Marx, Mohr ve Lenchen fazlasıyla kaygılı olduklarından bizi büyük bir sevinçle karşıladılar; muazzam bir kalabalığın toplandığını ve pek çok kişinin yaralandığını ve öldüğünü duymuşlardı. Yaşadığımız tehlikeye hakkında hiçbir fikri olmayan çocuklarsa çok eğlenmişlerdi. Bense o akşam ne denli korkutucu bir çeyrek saat yaşadığımdan söz etmedim.

Çocukların benden koparıldıkları yerde bazı kadınlar hayatlarını kaybetmişlerdi ve o öğleden sonra yaşanan ürkütücü manzarlara Temple Bar'ın, trafiği engelleyen o nefret edilesi kapının, yıkılması kararı alınmasında önem taşımıştı.

Benim açımdansa o kötü çeyrek saat, daha dün yaşanmışçasına canlı.

Ve o zamandan beri izdiham beklenen hiçbir yere çocuklarla birlikte gitmedim. Hiçbir zaman da gitmeyeceğim.

Vatanseverlik ve sonuçları

Sürgünün en kötü dönemlerinde bile, elbette açlıktan ölmeyecek kadar şanslıydık ve sık sık keyifli zaman geçirirdik. Bunalıma girmedik. Ve önümüzdeki dünya sanki ahşap bir duvarla çevrelenmiş gibi görünse bile Sheffieldli işçilerin taktiğine başvururduk: kısa ama keyifli bir hayat sürmek... Ama kim ölüm hakkında düşünüyordu ki? Hiçbir zaman ölümden bahsetmeyin! Ve çoğu zaman delicesine, ne kadar kötü durumdaysak o kadar umursamaz olan âlemler yapardık. İnsanı öğüten sefaletin tek bir çaresi vardı: kahkaha! Kasvetli düşüncelere kapılan her kim olursa olsun hastalığa tutulup tükenir. Oysa kahkahanın çınlayan, neşeli gü-rültüsü karşısında sefalet, şeytanın bir horozun ötüşünden kaçması gibi uçup gider.

İyi olduğu ve dünya dönmeye devam ettiği sürece de iyi olmaya devam edeceği için herkese tavsiye ettiğim çare de bu. Hiçbir zaman en kötü şartlar altında olduğumuzdaki kadar çok kahkaha atmamışızdır.

Ve bu pervasız neşemizle neler yapmadık ki!

Bazen öğrenciliğimizin eşek şakalarını tekrar ettiğimiz bile olurdu. Marx'ın Berlin'den tanıdığı ve o zamanlar Kutsal Aile'ye rağmen onun düşmanı olmayan Edgar Bauer bir akşam "bira yolculuğu" yapmak üzere Highgate'teki evinden şehre gelmişti. Me-sele Oxford Caddesiyle Hampstead Sokağı arasındaki tüm birahanelerden "bir şeyler almak" ve kentin o bölgesindeki birahanelerin muazzam sayısı düşünüldüğünde, kendinizi en azla sınırlandırarak bu "şeyi" çok zor bir görev haline getirmektir. Buna karşın gözü pek bir biçimde işe koyulup herhangi bir kazaya uğramadan Tottenham Court Sokağına kadar ulaşmayı başardık. Oradaki bir meyhanede yüksek sesle şarkı söylendiğini duyduk; içeri girdik ve Tuhaf Dostlar adlı bir kulübün bir festival kutlaması yaptığını öğrendik. "Partiden" birkaç adamla tanıştık ve onlar da gerçek bir İngiliz konukseverliği göstererek hemen biz "yabancıları" kendileriyle birlikte odalardan birinde oturmaya davet ettiler. İyi bir ruh hali içinde peşlerinden gittik ve sohbet, doğal olarak siyasete geldi; Alman kaçaklar olduğumuz hemen anlaşılıyordu ve bizi birazcık eğlendirmek isteyen eski kafalı iyi adamlar olan bu İngilizler, Alman prenslere ve Rus soylulara güzelce bir sövmeyi görev addetmişlerdi. "Rus"tan kastettikleri Prusyalı soylulardı. İngiltere'de Rusya ve Prusya sık sık birbirine karıştırılır ve bu yalnızca isimlerinin benzemesinden de kaynaklanmaz. Bir süre için her şey yolunda gitti. Pek çok kişinin sağlığına içmek ve pek çok kişinin şerefine kadeh kaldırmak durumunda kaldık.

Sonra birdenbire beklenmedik bir şey oldu.

Vatanseverlik, akli başında bir insanın yalnızca yabancı ülkeler-deyken yakalanabileceği bir iletir; çünkü insanın ülkesindeyken, şovenizm veya aşırı milliyetçilik de denen ve en çok da pençesine düşen kişi, mütedeyyin bir şekilde gözlerini yukarı çevirip Tanrı'nın adını dilinden düşürmediğinde tehlikeli olan bu siyasi hezeyana neden olan mikroba yakalanmasına engel olan sefil uygunsuzluklar o kadar fazladır ki beyin felci ya da omurilik menenjitinden mustarip olmayan hiç kimse bu illete tutulmaz.

"Saksonya'da Prusya'yı, Prusya'da Saksonya'yı överim" diyordu Lessing. Ve bu ev sahibi ülkenin vatanseverliğinin kusurlarını, yabancı ülkelerdeki gerçek veya hayali iyiliklerin sunduğu örnekler

üzerinden tedavi etmeye çalışan akli başında bir vatanseverlik türü. Erken bir dönemde Lessing'in bu sözünden faydalanmıştım ve gençliğimden itibaren bu konuda yediğim tek dayak, yurtdışındayken vatanseverlik illetine tutulmamdan kaynaklanmıştı. Olay İsviçre'de gerçekleşmişti. Bir vesileyle Zürih'teki "Haifelei" deyken Almanya çok ağır bir hakarete uğramıştı. Ayağa sıçramış ve oradaki beylere şöyle demiştim: "Almanya'ya hakaret edeceğinize Almanya'nın sefaletinden memnuniyet duymalısınız, çünkü İsviçre varlığını yalnızca buna borçlu. Almanya'da, İtalya'da ve Fransa'da masanın üstü bir kez temizlendiğinde İsviçre'nin varlığı da sona erecek: Alman İsviçre kendiliğinden Almanya'ya dönecek. Fransız İsviçre Fransa'ya, İtalyan İsviçre de İtalya'ya..." Öne sürdüğüm bu siyasi tahmin gerçekten aptalcaydı ancak "çılğın" yılda bu tahminde bulunmuştum; üstelik vatanseverliğim kabarmıştı. Dinleyicilerimin asık suratlarından anlayabildiğim kadarıyla konuşmama bariz bir destek gelmemişti. Şiddetli bir muhalefetle karşı karşıya kaldım, ancak sohbet zamanla gevşemiş ve vakit de hayli ilerlemişti; böylece eve döndüm. Kaldığım yerin yakınlarında indiğimde, aniden önümde birkaç gölge belirdi ve daha ne olduğunu anlayamadan yere düştüm ve ayağa kalkma fırsatı bulamadan da hasımlarımın topuklarından oldukça sert birkaç darbe aldım. Saldıranların kim olduklarını hiçbir zaman bulamadım, ancak bu isimsiz kişilerden dayak yememe neden olanın "Haefelei" da yaptığım vatansever konuşma olduğundan bir an bile kuşku duymadım.

Ve işte şimdi Londra'da Tuhaf Dostların yanında, "vatanı olmayan" iki arkadaşım ve ben kendimizi buna hayli benzer bir durumda bulmuştuk. Öylesine edilmiş bazı sözlerden incinen Edgar Bauer, birden durumu tersine çevirmiş ve bu kendini beğenmiş İngilizlerle dalga geçmişti. Marx ise coşkulu bir şekilde Alman bilimi ve müziğini övmeye başlamıştı: Başka hiçbir ülke, dedi, Beethoven, Mozart, Händel ve Haydn gibi müzik ustaları çıkarmayı başaramamıştır ve müziği olmayan İngilizler aslında, bugüne değin yalnızca trajik siyasi ve iktisadi koşulların büyük pratik işler başarmaktan alıkoyduğu, buna karşın diğer tüm uluslara üstün gelebilecek Almanların çok gerisindedir. Onu hiç bu kadar akıcı İngilizce konuşurken görmemiştim. Kendi adıma ben de

tumturaklı sözlerle İngiltere'deki siyasi koşulların Almanya'dan hiç de iyi olmadığını (bu noktada Urquhart'ın basmakalıp lafları çok işime yaramıştı), tek farkın biz Almanların devlet işlerimizin berbat bir halde olduğunu bilmemiz, İngilizlerinse bunu bilmesi olduğunu, dolayısıyla bizim siyasi akıl konusunda İngilizlerden önde olduğumuzu savundum. Ev sahiplerimizin yüzleri, tıpkı geçmişte "Haifelei" da olduğu gibi asılmaya başlamıştı ve Edgar Bauer daha da ağır topları çıkarıp İngiliz yapmacıklığını taşlamaya başladığında yavaş yavaş "allahın belası yabancılar" sözü duyulmaya başlamış, ardından da giderek yüksek sesle tekrar edilmeye başlanmıştı. Tehdit sözleri edilmeye, kafalar kızmaya, yumruklar havada savrulmaya başlamıştı, ama yiğitliğin yarından fazlasını seçecek ve çok kolay olmasa da idare eder denilebilecek kadar onurlu bir geri çekilişi başaracak denli aklımız başındaydı.

Artık "bira yolculuğumuz" kabak tadı vermişti ve ısınan kanımızı soğutmak üzere, Edgar Bauer bir taş yığınına takılıp tökezleyene kadar hızlı bir yürüyüşe geçmiştik. "Yaşasın, bir fikir!" Ve çılgın öğrenci şakaları anısına bir taş alıp fırlattı: şangır! Bir gaz lambası tuzla buz olmuştu. Saçmalamak bulaşıcıdır; Marx ve ben de geride kalmadık ve dört veya beş sokak lambası kırdık. Saat belki de gecenin ikisiydi, dolayısıyla sokaklar bomboştu. Ama yine de gürültü, ani bir kararla aynı devriyedeki meslektaşlarına sinyal veren bir polisin dikkatini çekmiş ve anında karşı sinyaller verilmişti. Durum kritik bir hal aldı. Neyse ki vaziyeti hemen kavradık ve yine neyse ki o bölgeyi iyi biliyorduk. Üç veya dört polis hemen arkamızdayken anında tabanları yağladık. Marx, kendisinden beklemediğim ölçüde çevikti. Ve birkaç dakika süren bu amansız kovalamacanın ardından bir yan yola, oradan da bir ara sokağa sapıp, iki sokak arasındaki bir arka bahçeden geçmeyi ve böylece izimizi kaybeden polislerin arkasına dolanmayı başardık. Artık güvendedik. Ellerinde eşkâllerimiz yoktu; böylece başka bir macera yaşamadan evlerimize ulaştık.

Marburg'da buna benzer bir macera yoldaşlarım açısından aynı ölçüde sorunsuz geçmemiş ve hemen yakalanmayan benim açımdan da bazı dezavantajlar yaratmıştı. Alman öğrenci şakalarına hiç sempati beslenmeyen burada, Londra'da ise, mesele Marburg, Berlin veya Bonn'da olduğundan daha büyük bir ciddiyetle

karşılanabilirdi ve itiraf etmeliyim ki ertesi sabah – yok, aynı günün öğleninde – “Kutsal Aile” üyesi Edgar Bauer ve *Kapital*’in gelecekteki yaratıcısı Karl Marx’la birlikte Londra’daki bir hapisane hücrelerinde olmaksızın odamda olduğum için memnundum. Ama o gece yaşadığımız macerayı ne zaman hatırlasak, hep kahkahalarla güldük.

Tütün

Marx, tutkulu bir tütün tüketicisiydi. Diğer her şeyde olduğu gibi tütün tüketimini de coşkuyla gerçekleştirirdi. İngiliz tütünü ona çok sert geldiğinden fırsatını her bulduğunda kendisine, aldığı keyfi daha da artırmak ya da hazzı iki katına çıkarmak üzere yarı yarıya çiğnediği purolar temin ederdi. İngiltere’de puro hayli pahalı olduğundan sürekli olarak ucuz markaların peşinde koşardı. Ve bu yolla ne tür mallar temin edebildiğini tahmin edebilirsiniz; puroları İngilizlerin deyişiyle “ucuz ve kalitesizdi” ve sonuç olarak dostları Marx’ın purolarından nefret etmeye başlamıştı. Bu berbat purolarla hem tütün zevkini hem de kokusunu tamamen mahvetmişti. Yine de tam bir puro uzmanı olduğuna inanıyordu; ta ki bir akşam ona dikkatsizce düştüğü bir tuzak hazırlamamıza kadar... Almanya’dan gelen bir ziyaretçi 1851 fuarına beraberinde bir miktar kaliteli ithal puro getirmişti; Marx içeri girdiğinde bu fiyakalı puroları yakmış, büyük bir zevkle tütürüyorduk. Bu olağandışı aroma Marx’ın burnunu gıdıklamıştı. “Ah, bu muhteşem kokuyor!” “Eh, bunlar X’in getirdiği hakiki Havana puroları! Al, dene bir tane...” Ve konuşan kişi saf Marx’a, Batı yakasının en feci durumdaki proleter mahallesi St. Giles’ta bulabildiğimiz, şekli ve rengi hakiki puroya benzeyen en berbat puro markalarından bir tane ikram ettiğinde bunu memnuniyetle kabul etti. Marx puroların bu “yüz karasını” yakıp, yüzünde müthiş keyifli bir ifadeyle dumanını havaya üfledi. “Başlangıçta biraz şüphelenmiştim; genelde Almanya’dan rezalet mahsuller getiriyorlar, ama bu hakikaten iyi!” Kendimizi gülmek için zor tutsak da vakur bir ifadeyle söylediklerini onayladık. Birkaç gün sonra meselenin aslını öğrendi. Öfkelenmek yerine inatla içtiği puronun gerçek bir Havana olduğunu ve asıl şimdi onu işletmeye çalıştığımızı savundu. Onu bunun aksine ikna etmek mümkün olmadı.

Marx'ın puroya düşkünlüğü teoride olmasa da pratikte siyasal iktisada yönelik yeteneğini harekete geçiren bir etkiye de sahipti. Daha da ucuz bir marka olan Holborn'u buluncaya kadar uzun bir süre İngilizlere göre ucuz – ve aynı nispette kalitesiz – bir puro markasını kullanmıştı. Sanıyorum Holborn'un kutusu diğerinden bir şilin altı peni daha ucuzdu. Bu da Marx'ın tasarrufla ilgili ekonomi politik maharetini açığa çıkarmıştı: tükettiği her paket başına, bir şilin altı peni “tasarruf ediyordu”. Böylece ne kadar çok puro tüketirse o kadar çok “tasarruf etmiş” oluyordu. Günde bir paket tüketmeyi başarırca, icabında sadece “tasarruflarını” harca-yarak devam edebilirdi. Ve bir gece yaptığımız neşeli bir sohbette bize anlattığı, kendisini hararetle ve fedakârca adadığı bu tasarruf sistemi, birkaç ay sonra aile doktoru müdahale etmek durumunda kalıp, Marx'a kesin bir şekilde böyle bir “tasarruf” sistemiyle kendisini zengin etmeye devam etmesini yasakladığında kesintiye uğradı.

Bu Marx'çı tasarruf teorisini hatırlayıp güldüğümüz çok olmuştur. En az bunun kadar pratik tasarruf teorilerine inanılabileceği ve bunların yıllar boyunca ciddi ciddi “düşünürler ulusunun” toplumsal sorununa çözüm olarak görülebileceği o zamanlar hiç aklımıza gelmemişti. Böyle bir gerçeğin farkına ancak Almanya'ya döndükten sonra vardım. İngiltere'deyken, İngiliz gazetelerinde ne zaman buna benzer göndermeler yapılırsa bunları hep uydurma olarak görürdüm.

Hastalık ve ölüm

Marx'ın son yıllarına ve birtakım aile meselelerine tamamen aşına olmadığım ve bazı hususlarla ilgili olarak hafızamı tazelemek zorunda olduğum için, bilgi almak üzere her zaman yardıma hazır dostum “Tussy”ye, yani Bayan Eleanor Marx-Aveling'e başvurup, bazı soruları yanıtlamasını rica ettim. Yanıt geldi. Sonra başka sorular sordum ve yeni yanıtlar aldım.

Aşağıdaki notlarda, Tussy'nin anadili anne ve babasınıninkiyle aynı olmadığından, İngilizce verilen bilgileri yeniden düzenledim. İngiltere'de doğan tüm Alman çocuklar gibi o da, son derece zor olan Almanca yerine daha kolay olan İngilizceyi tercih etmişti. Bildiğim tüm diller içinde Almanca en zor, İngilizce ise en kolay

olanı ve bu nedenle, özellikle de en zengin, en güçlü, ifade kabiliyeti en yüksek ve en güzel dillerden biri olma ayrıcalığına sahip olduğu ve bugün bile uygar halkların yarısından fazlası tarafından konuşulduğu için – hiç şüphe yok ki Almanca ve Fransızca'nın toplamından daha fazla insan tarafından – İngilizce bir dünya dili olmaya en uygun dil.

Londra'da doğan kızımın oradaki geçici ikameti sırasında evde öğrendiği Almancayı unutmamasını sağlamanın ne denli zor olduğunu biliyorum. Ve bazı ünlü Alman "vatanseverler" yurtdışındayken aile içinde Almanca konuşmayı bırakırken, Marx çocuklarının Almancayı iyi öğrenmelerini sağlamak için elinden geleni yapmıştı.

Ama İngiltere'deki çocukların çok daha zor olan Almancadan ziyade İngilizceden daha fazla hoşlanmaları hayli doğal; dolayısıyla en katı disiplinle bile onların İngilizceyi tercih etmelerini önlemek mümkün değil. Bu nedenle Eleanor Marx-Aveling, mükemmel, akıcı ve doğru bir şekilde Almanca konuşmasına karşın ancak istisnai olarak ve mecbur olduğunda Almanca yazıyor.

Mohr'un Mustafa'daki (Cezayir) ikameti konusunda havanın felaket olduğu, orada çok becerikli ve dost canlısı bir doktor bulduğu ve herkesin ona karşı nazik ve iyi davrandığı bir otelde kaldığı haricinde söyleyebileceğim fazla bir şey yok.

1881-82 sonbaharı ve kışında Mohr önce Paris yakınlarında, Argenteuil'de Jenny'yle beraberdi. Burada bizimle buluştular ve birkaç hafta birlikte kaldık. Daha sonra Güney Fransa'ya, oradan da Cezayir'e gitti, ama döndüğünde çok hastaydı. 1882 sonbaharı ve kışını Ventnor'de (Wight Adası) geçirdikten sonra Ocak 1883'te, Jenny'nin ölümünden sonra – 8 Ocak – geri döndü.

Bu kez Carlsbad'a... Carlsbad'a ilk kez 1874'te gitmiştik. Mohr karaciğerindeki bir rahatsızlık ve uykusuzluk sorunu nedeniyle oraya gönderilmişti. Sonraki yıl, yani 1875'te – oradaki ilk kalışından büyük fayda görmüştü – tek başına gitti.

Ondan sonraki yıl, 1876'da, önceki yıl beni çok özlediğini söylediği için bir kez daha ona eşlik ettim. Carlsbad'da tam bir sorumluluk duygusuyla tedavisinden yararlanmış ve kendisine tavsiye edilen her şeyi dakikası dakikasına yapmıştı. Orada pek çok arkadaş edinmiştik. Mohr, çok iyi bir yol arkadaşıydı. Keyfi hep yerindeydi, her zaman her şeyin, güzel bir manzaranın yanı sıra bir bardak biranın da tadını çıkarmaya hazırdı. Ve muazzam tarih bilgisiyle dokunduğumuz her yeri capcanlı kılıyor, geçmişini bugünden bile daha gerçek hale getiriyordu.

Bazı yazarların "Mohr'un" Carlsbad'da geçirdiği günler hakkında yazdığını sanıyorum. Başkalarının yanı sıra uzun bir makale yazıldığını duymuştum, ama yayının adını hatırlamıyorum; belki D.'deki M.O. sana bu konuda daha fazla şey söyleyebilir. Bana çok iyi bir makaleden bahsetmişti.

1874'te sizinle Leipzig'de buluştuk. O zaman eve dönüş yolculuğumuzda, balayında annemle birlikte gittikleri için Mohr'un bana göstermek istediği Bingen'e uğramıştık. Dahası bu iki yolculuk sırasında Dresden, Berlin, Prag, Hamburg ve Nürnberg'e de uğradık.

1877'de Marx'ın bir kez daha Carlsbad'a gitmesi gerekti, ancak Alman ve Avusturya yönetimlerinin onu sınır dışı etme niyetinde olduklarını duymuştuk ve yolculuk, sınır dışı edilme riskini göze almak için fazla uzun ve pahalı olduğundan, orada gördüğü tedaviden sonra hep yeniden doğmuş gibi hissetmesine karşın bir daha Carlsbad'a gitmedi.

Berlin'e bilhassa babamın sadık dostu, sevgili dayım Edgar von Westphalen'i görmek için gittik. Orada üç gün kaldık. Kaldığımız otelden ayrılmamızdan yalnızca bir saat sonra polis otele geldiğini öğrenmek "Mohr'u" çok keyiflendirmişti.

1880 güzünde sevgili “Mömchen”imiz (annecik) öylesine hastaydı ki, acı çektiği koltuktan nadiren kalkabiliyordu. Mohr, ağır bir zatürre geçirdi. Hastalık tehlikeli bir hal aldı çünkü sorununu hep görmezden geldi. Doktor (mükemmel dostumuz Donkin) vakanın neredeyse ümitsiz olduğunu düşünüyordu. Çok kötü günlerdi. Öndeki geniş odada anneciğimiz yatıyorken, onun yanındaki küçük odada da Mohr yattıktan çıkamaz bir haldeydi. Ve birbirlerine çok düşkün, çok yakın olan bu ikili artık aynı odada bulunamıyordu.

Sevgili Lenchen’imiz (bizim için ne ifade ettiğini biliyorsun) ve ben, ikisine birden bakmak zorundaydık. Doktor, bakımımızın “Mohr’un” hayatını kurtardığını söylemişti. Bu doğru mu değil mi bilmiyorum ama ne Lenchen’in ne de benim üç hafta boyunca yatağa girmediğimizi biliyorum. Gece gündüz ayaktaydık ve çok yorgun düştüğümüzde birer saatliğine nöbetleşe dinleniyorduk.

Mohr bu defa hastalığı atlattı. Kendisini sevgili annemizin odasına gidecek kadar güçlü hissettiği sabahı hiçbir zaman unutamam. Sanki ikisi de bir kez daha gençliklerine dönmüştü; birbirlerinin hayatından çıkmak üzere olan, hastalığın harap ettiği yaşlı bir adamla ölmekte olan yaşlı bir kadın değil, ortak hayatlarına yeni başlamakta olan sevgi dolu bir kızla ona aşkla bağlı bir genç gibiydiler.

Mohr gitgide iyileşti ve henüz yeterince güçlü olmasa da gücünü topluyor gibi görünüyordu.

Ama sonra – 2 Aralık 1882’de – sevgili annem öldü; son sözleri, ne garip ki İngilizce olarak, “Karl”ına hitap ediyordu.

Sevgili generalimiz (Engels) geldiğinde – o zaman neredeyse gücenmeme neden olacak şekilde – “Mohr da öldü” dedi.

Ve gerçekten de öyle oldu.

Sevgili annemin hayatıyla birlikte Mohr'un hayatı da yitip gitti. Ayakta kalmak için çok mücadele etti, ama yıkılmıştı. Genel sağlık durumu giderek kötüleşti. Daha bencil biri olsaydı hayatın öylece akıp gitmesine izin verirdi. Ama onun için her şeyin önünde duran bir şey vardı: davaya olan adanmışlığı. Büyük eserini tamamlamak için uğraştı ve bu nedenle bir kez daha dinlenmek üzere bir yolculuğa çıkmaya razı oldu.

Daha önce söylediğim gibi 1882 baharında Paris'e ve onunla buluştuğum, Jenny'yle ve çocuklarıyla da birlikte çok mutlu birkaç gün geçirdiğimiz Argenteuil'e gitti. Mohr daha sonra Güney Fransa'ya ve en sonunda da Cezayir'e geçti.

Cezayir, Nizza ve Cannes'da kaldığı süre boyunca kötü hava onu rahatsız etmişti. Cezayir'den bana uzun mektuplar yazdı. Mektupların çoğunu kaybettim, çünkü onları istediği için Jenny'ye gönderdim ve ancak birkaçını geri alabildim.

Mohr en sonunda eve döndüğünde çok hastaydı ve artık en kötüsünün olacağından korkmaya başlamıştık. Bir doktorun tavsiyesi üzerine sonbahar ve kışı Wight Adası'ndaki Ventnor'de geçirdi. 1883 baharında, Mohr'un tüm torunları arasında ayrıca sevdiği Johnny'yi de yanıma alarak ona gittim. Sonra verdiğim derslere devam etmek durumunda olduğum için geri dönmek zorunda kaldım.

Ardından da en kötü darbe geldi: Jenny'nin ölüm haberi. Marx'ın ilk çocuğu ve en sevdiği kızı Jenny, 8 Ocak'ta aniden ölmüştü. Mohr'dan Jenny'nin sağlığının iyiye gittiğini ve (Helen ve bana) endişelenmememizi söyleyen mektuplar almıştık; şimdi önümde duruyorlar. Ölüm haberini bildiren telgraf Mohr'un bize bunları yazdığı mektuptan bir saat sonra geldi. Hemen Ventnor'a gitmek üzere yola çıktım. Hayatım boyunca pek çok üzücü an yaşadım, ama hiçbiri bu denli yıkıcı değildi. Babama idam fermanını götürüyor gibi hissetmiştim. O uzun, korkutucu yol boyunca haberi nasıl vereceğime kafa yorup durdum. Ama haberi vermem gerekmedi çünkü yüzüm

bana ihanet etti. Mohr beni görür görmez, "Küçük Jenny'miz öldü!" dedi ve benden hemen Paris'e gidip çocuklarla ilgilenmemi rica etti. Ona yardım etmek istedim ama itiraz kabul etmiyordu. Ventnor'da onunla yalnızca yarım saat geçirebildim. Mohr'un çocuklar için yapılmasını istediğini yaptım.

Dönüş yolculuğumu geçiyorum; o süreci, o endişeyi, o işkenceyi yalnızca korkuyla anımsıyorum; o nedenle bırak hiç sözünü etmeyeyim. Her neyse, geri döndüm ve Mohr ölmek üzere eve geldi.

Ve şimdi sevgili annemle ilgili son bir söz... Aylardır yavaş yavaş ölmekte ve kansere özgü tüm o korkunç işkencelere katlanmaktaydı. Ve buna rağmen hoş mizacı, bitmek bilmez nüktedanlığı onu bir an için bile terk etmedi. Bir çocuk gibi sabırsızlanarak Almanya'daki son seçimlerin (1881) sonuçlarını soruyordu; kazanılan zaferler onu nasıl da sevindirmişti! Ölene kadar neşesini kaybetmedi ve yaptığı şakalarla korkularımızı dağıtmaya çalıştı. Evet, korkunç bir ıstırap çeken annem şaka yapıyor, kahkaha atıyor, çok kasvetli olduğumuz için hem bize hem de doktora gülüyordu. Neredeyse son anına kadar bilinci tamamen yerindeydi ve artık konuşmamaya başlamadan hemen önceki son sözleri "Karl"a hitap ediyordu; elimizi sıkmış ve gülümsemeye çalışmıştı.

Mohr'a gelince, bildiğiniz gibi Maitland Park'taki yatak odasından çalışma odasına geçmiş, koltuğuna oturmuş ve sessizce uykuya dalmıştı.

Bu koltuk, ölümüne kadar "General"de kaldı; şimdiyse bende.

Mohr hakkında yazarken, ne olursa olsun Lenchen'i unutma. Sevgili annemi unutmayacağını biliyorum. Helen, evdeki her şeyin etrafında döndüğü eksen gibiydi; insanın sahip olabileceği en iyi ve en sadık dost... Bu yüzden Mohr hakkında yazarken Helen'i unutma.

Gelelim sevgili Helen'imiz ya da Johnny Longuet'nin (neden bilmiyorum) bebekken ona taktığı ve bizim de son olarak kullandığımız adıyla "Nymy" hakkındaki soruna. Lenchen sekiz ya da dokuz yaşında bir çocukken anneannem von Westphalen'e gelmiş ve Mohr, sevgili annem ve Edgar von Westphalen'le birlikte büyümüş. Lenchen yaşlı Westphalen'lerden hep büyük bir sevgiyle bahsetmiştir. Mohr da öyle... Bize yaşlı Baron von Westphalen'i anlatmaktan ve Shakespeare ve Homeros'la ilgili muazzam bilgisinden bahsetmekten hiç yorulmazdı. Yaşlı Baron, Homeros'un rapsodilerinin tamamını başından sonuna ezbere okuyabilir ve Shakespeare'in oyunlarının büyük bir bölümünü hem İngilizce hem de Almanca olarak bilirmiş. Mohr'un babasıysa – Mohr babasına büyük bir hayranlık duyardı – tam bir 18. yüzyıl Fransız beyefendisiydi. Yaşlı Westphalen'in Homeros ve Shakespeare'i bilmesi gibi o da Voltaire ve Rousseau'yu ezbere bilirdi. Ve Marx'ın elde ettiği başarılardaki o şaşılacak çeşitlilik kuşkusuz önemli ölçüde bu "kalıtsal" etkilere bağlıydı.

Ama biz Helen'e dönelim. Annemle babam Paris'e gitmeden önce mi sonra mı (evlendikten çok kısa bir süre sonra gitmişler) onlara geldi bilemiyorum. Anneannemin sevgili Lenchen'i anneme "gönderebileceği en iyi, en sadık dost" olduğu için yolladığını biliyorum yalnızca. Ve bu sadık, sevgili Lenchen, hep annemle ve babamla kaldı; kız kardeşi Marianne de sonradan onu izledi. Onu zar zor hatırlarsın, çünkü senin ayrılmandan sonraydı.

Şimdi de gelelim İskoç kökenimize. Bu öyle karmaşık bir mesele ki hiçbir zaman aslını tam olarak öğrenmeyi başaramadım. Büyük büyükanmemiz üzerinden Argyle ailesiyle yakın akraba olduğumuzu biliyorum. Argyle'lerle ilgili Mohr hakkında daha önce hiç yayımlanmamış bir anekdottan bahsedebilirsin. Londra'daki ilk yıllarında rehinciye

gitmek durumunda kalmış; bu, sürgündeyken pek de nadir sayılamayacak bir olay. Annemin en güzel ve en değerli gümüş çatal bıçak takımlarından bazılarını rehinciye götürmüş. Özellikle farklı desenlere sahip 300-400 yıllık ve hepsi de Argyle'ların armasını ve aile nişanını, "İlkem doğruluktur", – bu arada bu aşağılık Campbell'lar (Argyle'lar da onlara bağlıydı) düşünüldüğünde hoş bir nişan – taşıyan ağır gümüşten bazı kaşıklar varmış. Rehinci bu garip görünümlü, kara sakallı yabancıнын bu denli nadir ve kıymetli gümüşler getirmesine öylesine şaşırmış ki Mohr'u tutuklatmaya çalışmış, ama Mohr bin bir zahmetle, kıl payı tutuklanmaktan kurtulmuş. Adresi dikkatli bir şekilde not edilmiş ve polis de gerekli soruşturmaları yapmış. Her nasılsa bu soruşturmalar yolunda gitmiş olmalı ki aynı armaya sahip gümüş kaşıklar bir daha aynı yoldan ne kadar sık geçerse geçsin, başka bir zorlukla karşılaşmamışlar.

Dedemin Mohr'u doğumunda vaftiz ettirip ettirmediğini sormuşsun. Ettirdiğini sanıyorum ama bunu doğrulama olanağım yok. Voltaire'in 18. yüzyıldan kalma bu müridinin böyle bir törene teslim olmasının nedeni, bunu yapmamış olması halinde avukat olarak çalışmasına izin verilmeyecek olması. Ve o ikinci çocuğu olan Mohr doğduğunda bir avukattı. Mohr'un, kızlık soyadı Pressburg olan annesinin Hollanda Yahudisi olduğunu da biliyorsun. Erkek çocukları yüzyıllar boyunca hahamlık yapan Pressburg'lar 16. yüzyılın başında Pressburg kentinin adını alıp Hollanda'ya göç etmiş. Mohr'un annesi Flamanca konuşurdu; ölene değin Almanca'yı zar zor ve hatalı bir biçimde konuştu.

Bir keşif gezisi

Bu yılın (1896) Mayıs ayında İngiltere'ye gittiğimde, bir ajitatör olarak görevlerimi yerine getirdikten sonra, geri dönmeden önce kentin bir zamanlar kaçak olarak ikamet ettiğimiz yerlerine bir keşif gezisi düzenlemeye ve özellikle de Marx ailesinin kaldığı daireleri aramaya karar verdim.

Tussy Marx-Aveling'le birlikte demiryolu, taksi ve omnibüsle Soho Meydanı'nın yakınlarındaki Tottenham Court Sokağı'nın köşesine ulaşmak üzere sabah Sydenham'dan yola çıktığımızda günlerden 8 Haziran Pazartesi'ydi. Keşif çalışmamız burada başladı ve Truva'yı açığa çıkarmaya çalışan Schliemann²⁰ gibi biz de sistematik bir çalışma yürütmeye gitmiştik. Zira çalışmamız benzer bir kerte de sayılırdı ve gerçekten de pek kolay değildi. Schliemann, Priam ve Hektor'un Truva'sını, bizse 1840'ların sonundan 1850'lere ve 1860'lara uzanan kaçakların Londra'sını keşfedecektik.

Schliemann'ın aradığı Truva üç bin yıldır yerin altındayken bizim aradığımız Londra yarım yüzyıldan daha kısa bir süredir oradaydı. Ancak çocuksu cinayet ve yıkım aletleriyle Truva atının Yunanlıları, eskiden yıllar, hatta on yıllar içinde yıkılıp yapılamayanı artık birkaç gün içinde yıkıp yapabilen modern mimarların, mühendislerin ve spekülâtorlerin yanında zararsız, çelimsiz cüceler sayılırdı.

Modern büyük şehirlerde gerçekleşen devrimci dönüşümlere bir bakın. Bu, siyasal devrimlerdeki gibi her yerde, tüm parçalarda olmasa da sürekli gerçekleşen bir altüst oluş. Ve günümüzde dünyanın herhangi bir modern büyük şehrini gezmeye başlayan biri, aynı kente geri döndüğünde pek çok semtte yol bulmayı başaramayacaktır. 1878'de, on altı yıldan sonra ilk kez Londra'ya döndüğümde kendi başımdan geçenleri anımsıyorum. Gözlerimi ovuşturmuştum; neredeyse yarım kuşak boyunca yaşadığım ve o zamanlar her sokağını, her köşesini bildiğim şehir bu muydu? Bazı şeyler halen eskisi gibiydi, ama o kadar çok şey yeni ve yabancıydı ki! Ve tanıdık nesnelere bile bu yabancı ortam tarafından değiştirilmişti. Sokaklar gitmiş, mahalleler yok olmuş, yeni sokaklar, yeni binalar ve genel çehre öylesine değişmişti ki, eskiden gözü kapalı yol bulabildiğim bir yerde hedefime ulaşabilmek için bir taksiye sığınmak zorunda kalmıştım.

²⁰ Alman arkeolog Heinrich Schliemann, Çanakkale'deki Truva kazısına 1871'de başlayıp 1873'te antik kenti açığa çıkardı. Schliemann, bu kazılar sırasında bulunan altın ziynet eşyaları, bronz, gümüş ve altın kaplar gibi değerli eşyalar içeren Priam hazinesini de Türkiye dışına kaçırdı. – ç.n.

Her neyse, işte şimdi Alman ve Fransız kaçakların yalnızlıktan beslenen bir dayanışma duygusuyla bir arada yaşadıkları Soho Meydanı ile Leicester Meydanı'nın hemen yakınındaki Tottenham Court Sokağı'nın köşesindeydik.

Önce Soho Meydanı'nda dolaştık. Hiçbir şey değişmemişti. Aynı evler, evlerin üzerinde aynı is; hatta bazı tabelalarda halen aynı isimler duruyordu. Sanki bir rüya gibiydi. Gözlerimin önüne gençliğim gelmişti; kırk, kırk beş yıl rüzgârla savrulup giden bir sis gibi dağılmış ve meydanı yirmi beş yaşında bir kaçak olarak bir baştan bir başa geçerek eskiden en iyi bilinen ara sokaklardan birine, Frith ya da Yunan Sokağı'na sapmış, oradan da bir buçuk kuşak önce öylesine taşkın, patırtılı ve çaresiz dönemler geçirdiğimiz eski model pansiyonun halen yerli yerinde durduğu Old Compton Sokağı'na varmıştık. Kızıl Wolff'un hızla geçip gittiği yer şurası değil miydi; orada duran Conrad Schramm mı yoksa?

Her şey sanki daha dün buradaymışım gibiydi. Bu olağanüstü bir şey! Londra denilen bu ev denizinde zamanın hiçbir iz bırakmadan geçtiği, ilerlemenin azgın dalgalarının dokunmadığı sokaklar ve mahalleler vardı. Tıpkı bir zamanlar Fransız Devrimi ortalığı kasıp kavururken halkın geniş katmanları açısından yaprak kırıdamaması, tek bir saç telinin dahi titrememesi gibi dışarıdaki fırtınalar buralara da etki etmiyordu.

Her şey eskisi gibiydi! Zaman durmuştu. Bir firavunun mezarının açılmasına tanık olurken tecrübe edilen duygular da buna benziyor olmalı. Geçmiş bugün, bugünse geçmiş olmuştu.

Ama yolumuza devam edelim!

Marx burada, Dean Sokağı'nda yaşamıştı.

Henüz bu sokağa girmedik. Önce Church Sokağı'na, ardından da Macclesfield Sokağı'na gidiyoruz.

Sağ tarafta Church Sokağı'na adını veren kilise aynen duruyor. Kilisenin karşısındaki, uğramadan edemeyeceğiniz meyhane de hiç değişmemiş. Ve işte ön cephesinde iki penceresi olan üç katlı, gri-siyah evler de aynen duruyor. İstemsizce kapı anahtarımı yokladım. Ama kapı hafif aralıktı. Ve işte, sekiz yıl boyunca yaşadığım 14 numara da burada; hiç değişmemiş.

Antreye girdim, merdivenlerden yukarı, daha önce kaldığım ikinci ve üçüncü katlara baktıktan sonra aşağı, pek çok kez kira

borcum fazlasıyla yüksek bir meblağa ulaştığında nazik ev sahibimiz ve kızlarından bir lütufta bulunmalarını rica etmek için gitmişim mutfığa baktım.

Ama artık gitmeliyiz! Londra çok büyük ve biz daha yolun başındayız; evet, daha yalnızca başlangıcın da başındayız.

Geri dönüp tekrar sokağın köşesinden döndük: İşte Macclesfield Sokağı. Yalnızca birkaç ev var; 1, 2, 3, 4 ve 5 numaralar. İyi de 6 numara nerede? Burası gerçekten Macclesfield Sokağı mı? Hem öyle hem de değil. Ev, burada duruyor olmalıydı. Boş yere arayıp duruyoruz. Burada yeni bir sokak var; Engels'in Londra sürgününün başında, katı ebeveyni tarafından aile işinde çalışmak üzere Manchester'a gönderilene kadar yurt edindiği ev, yeni sokak tarafından yutulmuş. Ve bir defasında Engels ve Conrad Schramm'la, bizi büyük bir alkışla ödüllendiren İngiliz müdavimlerin çok hoşuna giden bir şarkı söylediğimiz pub da koca bir meyhaneye dönüşmüş. Sadece, bugün bile bazı bıçaklarımın üstünde ismine rastlayabildiğim sevgili Bay Tozer'ın hırdavatçı dükkânı pek değişmeden kalmış. Dükkânı işleten şirketse başka.

Şimdi de etrafıma bakıyorum: yeni sokaklar, yeni sokak adları... Her şey darmadağın olmuş ve yeniler eskilerden hem daha büyük hem de daha güzel. Sefaletin kol gezdiği Dudley Sokağı ve St. Giles yok olmuş. Kenar mahalleler, batakhaneler ve harap binaların hepsi gitmiş. Ve yerlerine temiz, düzenli sokaklar gelmiş. Faziletli ve "saygın" sosyete, nezaketinden değil "ahlaki bunalımından" ötürü bir saldırı başlatmış ve bu saldırıda kendi kendisinden utanarak günahlarını hep burnunun dibinde görmek zorunda kalmaktan kaçınmak için pisliği temizlemiş; tembel hizmetçilerin zaman zaman yaptığı gibi, tüm döküntü ve pislikleri bir odada istifledikten sonra itinayla yatağın altına ya da gözden uzak bir köşeye süpürmüş. Yalnızca gözden uzak bir yere!

Lord Shaftesbury Londra'yı daha dün "temizlememiş", ahlaksızlığın ve sefaletin kol gezdiği batakhaneleri kaldırıp talihsiz terzi kadınların koşullarını "kalıcı bir şekilde" iyileştirmemiş miydi?

Bu daha dün değil miydi?

Dün mü? Ben en son ne zaman buraya gelmişim? İsviçre ve Fransa'dan ne zaman gelmişim? Evet, tahıl vergilerini kaldıran Robert Peel daha yeni attan düşüp boynunu kırmıştı. Takvimler

Haziran 1850'yi gösteriyordu. Kırk altı yıl... Ya bugün? Kenar mahalleler, batakhaneler ve harabeler ortadan kaldırılmış durumda mı? Bir yerde evet, kaldırılmış; ama başka bir yere taşınmışlar. En az eskisi kadar kötü, eskisi kadar berbat bir haldeler.

Peki ya "toplumsal kötülük"? "Toplumsal kötülük", fuhuşa sağduyulu bir şekilde böyle deniyor. Ortadan kalktı mı? Hiç de değil. Azaldı mı? O zamanlar olduğundan yirmi bin fazla fahişe var.

Ya kadın terziler? Koşulları iyileşti mi? Sömürü düzeninin büyümesi durdu mu? Hayır, hayır! Kurbanların sayısı arttı ve [Thomas] Hood mezarından kalkıp gelse Gömleğin Şarkısı'na²¹ birkaç dize daha eklerdi. Ağır sömürü, her zaman olduğundan daha da fazla gündemde. Ve sömürü düzeni, bir zamanlar üç renkli bayrağın yayıldığı gibi tüm dünyaya yayılmış durumda.

Başka bir şey beklenebilir miydi? İnsanlar deri değiştirmez. Toplumlar da öyle... Kapitalist bir toplumdaki yapamayacağı bir şeyi isteyemezsiniz ve kapitalist toplum doğası gereği kendi yarattığı sefaleti ve kötülüğü ortadan kaldırma kabiliyetine sahip değildir. Kendi kendisini kandırdığı bazı anlarda son derece iyi niyetli olabilir ve Lord Shaftesbury'nin de hem iyi niyetli hem de varlıklı, nüfuzlu ve güçlü olduğuna kuşku yok. Ama kapitalist toplum

²¹ Thomas Hood'un 1843'te, dışarıya iş verme (putting-out) sistemi mağduru terzi Bayan Bidell için yazdığı şiir. Şiirin ilk dördlüğü şu şekilde:

With fingers weary and worn,
With eyelids heavy and red,
A woman sat in unwomanly rags,
Plying her needle and thread –
Stitch! Stitch! Stitch!
In poverty, hunger, and dirt,
And still with a voice of dolorous pitch
She sang 'The Song of the Shirt!'

(Yorgun ve yıpranmış parmaklarıyla,
Ağırlaşmış ve kızarmış göz kapaklarıyla,
Oturuyor bir kadın hiç de kadınca olmayan paçavralar içinde,
Elinde iğnesi ve ipliğiyle –
Dik! Dik! Dik!
Yoksulluk, açlık ve pislik içinde,
Ama yine de yanık bir sesle
Söylüyor 'Gömleğin Şarkısını') – ç.n.

iyi niyetin ötesine geçmez ya da bu niyetler eylemlere dönüşürse bunlar yalnızca içi boş eylemlerdir. İyi niyet, Buckle'ın da ortaya koyduğu gibi, hiçbir şeydir. Ve 'neden' varlığını sürdürdüğü sürece sonuçların da varlığını sürdüreceği gerçeği karşısında hiçbir birey, hiçbir insan topluluğu ve sınıfı başarılı bir mücadele veremez.

Ahlaksızlık ve sefaletin kol gezdiği batakhaneler toplum tarafından yıkılabilir; bu parayla ve duvarcı ustalarıyla ilgili bir meseledir, ancak ahlaksızlık ve sefalet var olduğu sürece, bir batakhanelen kovulsa bile hemen kendisine bir yenisini arayacak ve mutlaka bulacaktır.

Yalnızca şarlatanca çareler! Yalnızca göstermelik işler! İngilizlerin deyişiyle "sabanla denizi sürmek".²² Suyu sürmekten daha kolay bir iş yoktur. Ama su, açtığınız izi anında geri kapatır; aslında yaptığınız iş tamamen boşunadır.

Devam! Şimdi de Dean Sokağı'ndayız. Marx ve ailesinin yıllarca yaşadığı evi arıyoruz. Daha önce de evi bulmaya çalışmış ama tam olarak yerini tespit edememiştim ve Engels daha sonra bana evlerin numaralarının değiştirildiğini söylemişti. Buradaki evler tıpkı yumurtalar gibi birbirlerine benziyor ve daha önceki Londra ziyaretlerimde daha uzun bir araştırma yapmak için gereken zamanım hiç olmamıştı. Ölümünden kısa bir süre önce bu konu hakkında konuştuğum Lenchen de evin yerini kesin olarak belirleyememişti. Ve Dean Sokağı'ndan Kentish Town'a taşındıklarında yalnızca bir yaşında olan Tussy de elbette hiçbir şey hatırlamıyordu.

Sistemli bir şekilde ilerlememiz gerekiyordu. Sokakta değişen çok az şey vardı. Old Compton Sokağı'ndan başlayarak sayıldığında sağ taraftaki evler arasında dıştan bakıldığında birbirlerine tıpatıp benzeyen bir dizi ev vardı; bunlar arasında yapılan bir seçimin kuşkuya yer bırakmaması mümkün değildi. Elimdeki tek sabit yapı, Old Compton Sokağı'nın karşı çaprazındaki bir tiyatroydu. Tiyatro o zamandan beri yeniden inşa edilmişti. Artık adı Royalty Tiyatrosu'ydu ve daha büyük ve genişti; dolayısıyla, genişlemenin sağa doğru mu, yoksa sola doğru mu olduğunu bilmediğim için elimdeki tek sabit nokta da bir işe yaramıyordu.

²² Orijinali "ploughing the sea" olan deyiş, "havanda su dövmek" şeklinde Türkçeleştirilebilir. – ç.n.

Yine de en sonunda yalnızca iki ev arasında tereddütte kalacak kadar seçenekleri daraltmayı başarmıştım. Ama artık evlerin dış görünüşleri yeterli değildi; içeriye girmek zorundaydım. Evlerden birinin kapısı aralıktı. Girdim: merdivenler tanıdık geldi; zemin kattan görebildiğim kadarıyla tüm bina düzenlemesi hatırladıklarımaya uyuyordu. Ama Londra'daki evlerin çoğunluğu belirli bir yapıya ve fabrikaya benzeyen bir plana göre yapılmıştır ve hususiyet ve orijinallikten tamamen yoksundur. İlk kata çıktığımda artık kendimi evde hissetmiyordum; her şey bana yabancı göründü.

Bu arada Marx'ın kızı ve kocası sokakta başka incelemeler yaptılar. Onlara gözlemlerinden çıkardığım şüpheli sonuçları aktardım.

O halde bir sonraki eve! Üzerinde 28 numara yazıyor. Hafızam beni yanıltıyor mu? Marx'ın evi de bu numara değil miydi? Evet, birden Londra'ya ilk geldiğim dönemde bu numarayı, kendi numaramın iki katı olması üzerinden ezberlediğimi hatırladım. Öyleyse Engels numaraların değiştiğini söylerken yanılıyor olmalıydı. Yoksa sadece bir eğilimden mi söz etmişti? Kapıyı çaldık. Genç bir kadın açtı. Bu evde daha önce yaşayanları ve evin sahiplerini hatırlayıp hatırlamadığını sorduk.

Tabii ki, ama yalnızca dokuz yıl öncesine kadar.

Bizim zamanımızda ev sahibesi olan Bayan Kavenagh'ı (ünlü kadının yazarın annesi) duyup duymadığını sorduk.

Hayır!

Evi incelemek üzere içeri girmeme izin verir miydi?

Tabii ki!

Ve üst katları bize kendisi gezdirdi.

Merdivenler olması gerektiği gibiydi. Evin tüm planı da öyle ve ilerledikçe, içerisi bana daha da tanıdık görünmeye başlamıştı. Arka odaya açılan basamaklar; her şey yerli yerindeydi.

Ne yazık ki Marx'ın kaldığı ikinci kattaki odalar kapalıydı. Ancak görebildiğim kadarıyla her şey olması gerektiği gibiydi. Tüm kuşkularım dağılmıştı, Marx'ın burada yaşadığından artık emindim.

Ve aşağı indiğimde, "Bulduk! Ev bu!" diye bağırdım.

Evet, ev buydu! Bin kez geldiğim, Marx'ın sürgünde olmanın sefaletiyle ve iftira üstüne iftira atan kalpsiz düşmanlarının azgın

nefretiyle cebelleştiği, On Sekiz Brumaire'i, *Herr Vogt*'u, artık en sonunda *Devrim ve Karşı Devrim* başlığı altında toplanan *New York Tribune*'a mektuplarını yazdığı ve *Kapital* için muazzam ön hazırlıklarını gerçekleştirdiği ev, işte burasıydı.

Bayan Marx'ın, Londra'da doğan çocuklarından birinin, küçük "Föxchen" in 1852'deki ölümü üzerine, bir parça kâğıt üzerine yüreği kan ağlayarak şunları yazdığı yer burasıydı:

"İstirabım çok büyük. Bu kaybettiğim ilk çocuğum."

Ve birkaç yıl sonra aynı kâğıdın üzerine şunları yazacaktı:

"Eyvah! O zaman, her şeyin hiçliğe gömülmesinden önce, beni nelerin beklediğinden kuşkulanamıyordum!"

Zavallı "Moosh" un ölümünden bahsediyordu.

Foxy'nin ölümünden birkaç ay sonra küçük Franciska da ölmüştü. Ve daha kısa bir süre önce kâğıtları karıştırırken bulduğumuz bu hatıra defterinin gevşemiş yapraklarından birinde şunlar yazıyordu:

Aynı yılın, 1852, Paskalyasında küçük Franciska ağır bronşit nedeniyle öldü. Zavallı çocuk üç gün boyunca ölümle mücadele etti. Çok acı çekti. Ufacık ölü bedeni arkadaki küçük odada yatarken biz ön odaya geçtik ve gece yaklaştığında yataklarımızı yere serdik. Yaşayan üç çocuğumuz yanımızda yatıyordu ve biz, ötemizde cansız bir şekilde, buz gibi yatan küçük meleğimiz için ağlıyorduk. Sevgili çocuğumuzun ölümü yoksulluğun en acısını yaşadığımız bir döneme denk gelmişti... (Çocuğun defnedilmesi için gereken para yoktu.) Kısa bir süre önce bizi ziyaret eden, yakınlarda yaşayan bir Fransız mülteciye gittim.

Bana son derece dostane bir tavırla hemen iki pound verdi. Bu parayla, zavallı çocuğumun artık huzur içinde yattığı o küçük tabut alındı. Dünyaya geldiğinde de beşiği yoktu ve bu ufacık son ikametgâhından da uzun bir süre mahrum kalmıştı. Son istirahatgâhına taşınırken çektiğimiz acıyı tarif edemem!

Bu Niobe kederinin ve sürgün olmanın getirdiği bu yürek parçalayıcı bedbahtlığının karşısında söyleyecek sözümüz yoktu.

Kelimeler kifayetsiz kalır, evet, ne desek saygısızlık olurdu.

Bu günlük notlarından birini *Devrim ve Karşı Devrim*'in İngilizce baskılarından birinin önsözünde yayımlayan kızından, Bayan Eleanor Marx-Aveling'den özel olarak izin almamış olsaydım acı içindeki bir anne yüreğinin bu kederli yakarışından herkesin haberdar olmasına izin vermezdim.

Üstelik bunu yapmamın başka bir nedeni daha var. Bu, Marx hakkında uydurulan sayısız yalanlardan biriyle ilgili: Sıradan mülteciler açlıktan sürünürken Marx çok şatafatlı bir hayat yaşamış. Burada kendimde daha fazla ayrıntıya girme hakkı görmüyorum ama şunu söyleyebilirim: Bu günlük yapraklarının bir kez daha son derece canlı bir biçimde gözümün önüne getirdiği şey herkesin, özellikle de yardım alınabilecek kaynakların kıt olduğu yabancı bir ülkedeyken karşılaşılabileceği türden münferit bir ihtiyaç değil; Marx ve ailesi açısından sürgünde olmanın sefaleti en şiddetli haliyle yıllarca devam etti. Üstelik gelirin arttığı ve daha düzenli bir hal aldığı sonraki yıllarda bile Marx ailesi geçim derdinden kurtulmuş değildi. Yıllar boyunca – ve en kötü dönemler sona erdiğinde – Marx'ın *New York Tribune*'a yazdığı makaleler karşılığında aldığı haftalık, ailenin tek geçim kaynağı oldu.

Dean Sokağı'ndaki evden ayrılmadan önce Marx'ın Haziran 1849'da Londra'ya geldiğinde, önce Camberwell'de bir pansiyonda kaldığını, ama meselenin aslını tam olarak öğrenemediğimi belirtmeliyim. Orada kalırken ev sahibinin iflas etmesi üzerine İngiliz yasalarına göre alacaklıların kiracıların eşyalarına el koyması üzerine bazı sorunlar yaşamış ve Marx ailesi daha sonra, yaklaşık olarak benim Londra'ya geldiğim tarihte, Haziran 1850'de, kısa bir süre Leicester Meydanı'ndaki bir aile otelinde kaldıktan sonra Dean Sokağı'na taşınmış; Londra'nın kuzeyindeki nispeten kırsal Kentish Town'a taşınana kadar, yani yaklaşık yedi yıl boyunca da Dean Sokağı'nda kaldılar.

Dean Sokağı'nda artık bir işimiz kalmadı. Tottenham Court Sokağı'nın köşesinden döndük ve Kentish Town'a giden bir omnibüsteki yerimizi aldık.

Tottenham Court Sokağı'nda yalnızca birkaç değişiklik olmuştu.

Çoğunlukla aynı dükkânların ve şirketlerin durduğu sokağın karakteri halen aynıydı.

Sol tarafımızda küçük bir kilise, Quaker Whitfield'in tapınağı, olduğu gibi duruyordu. Yalnızca artık kilisenin avlusu kapanmış. Zavallı Moosh ve sanıyorum bebekken ölen diğer iki çocuk da bu taşların altında yatıyor.

Kentish Town'a yaklaşıyoruz. Burada, bir pub bana tanıdık geliyor. Sağ tarafta, üzerindeki kırmızı başlıklı bir kız resmi (Kırmızı Başlıklı Kız) olduğu için böyle adlandırılan, eski Red Cap²³ var. Burada eli darda olan bir Küçük Hanım'ı hayali sıkıntısından kurtarmaya yönelik romantik çabamız nedeniyle pek de romantik olmayan bir dayak yemenin eşiğine gelmiştik.

Bir büyücü kadının adını taşıyan başka bir pub olan "Mother Shipton" da Prince of Wales Caddesi üzerindeydi. Ve Mother Shipton'ın karşısında olan benim eski pansiyonum, sanki Roxburgh Terrace 3 numaradan daha dün ayrılmışım gibi neredeyse hiç değişmeden kalmıştı. Ama sokağın adı değişmişti. Artık bu ev grubunun Prince of Wales Caddesi üzerinde sayıldığını ve benim kaldığım evin numarasının da değiştiğini sanıyorum.

Omnibüs bizi buraya kadar getirdi. Maldon Caddesi'nde artık yaya olarak ilerliyoruz. Burada kendimi nasıl da evde hissediyorum! Ama yalnızca kısa bir süreliğine; birazdan ben Londra'dan ayrıldığımda orada olmayan sokaklar görüyorum. Eskiden kısmen boş arsa olan yerlerde artık bir sürü ev yükseliyor.

Ve aniden Tussy kolunu kaldırıp, Londra banliyölerindeki evlere göre bir nebze geniş olan bir eve işaret ediyor: "İşte orada!"

Evet, kuşkusuz orada; bu Marx'ın ölmeden on yıl öncesine kadar yaşadığı Grafton Terrace'taki ev, daha doğrusu kır evi. Bayan Marx'ın çiçek hastalığının nekahet döneminde, hastalığı süresince benim evimde kalan üç kızına el salladığı küçük balkon da burada.

O zamanlar kır evinin numarası 9'du; şimdiyse 46.

Maitland Park Caddesi 41 numara buradan fazla uzakta değil. Dokuz yıl öncesine kadar evin numarası 1'di. Karl Marx burada öldü. En büyük iki kızı evlendikten sonra artık evi çok büyük bulan aile, 1872 veya 1873'te diğer eve taşındı.

Bu bölgede neredeyse her şey bana farklı gelmişti. Eskiden şehir burada biterdi ve benim burada geçirdiğim dönemden bu yana geçen otuz dört yılda milyonlara ev sahipliği yapan bu şehrin sınırları misliyle genişlemişti.

Sessizce pek çok şeyin değiştiği ancak halen eski özelliğini koruyan Hampstead Çayırı'na doğru yürüdük. Eski yerleri ziyaret ettik ve en sonunda uzun, zahmetli eve dönüş yolculuğu için – İngiltere'nin bütünü boyunca yapacağınız bir seyahat, Londra boyunca yapacağınız bir yolculuğun yarısı kadar bile yorucu değildir – güç toplamak üzere, ismini İngiliz çocuk kitabında Jack Straw'un kendisi için yaptığı kaleden alan Jack Straw'un Kalesi'nden içecek bir şeyler aldık.

Jack Straw'un Kalesi! Kim bilir kaç yüz kere buraya gelmişizdir! Ve çok ama çok uzun zaman önce, bugün oturduğumuz odada Marx'la, Bayan Marx'la, çocuklarla, Lenchen'le ve başkalarıyla oturuyordum.

Ve geçmiş geri dönmüştü.

"Bilim insanı Marx'la siyasetçi Marx'ı ele almamalı ya da bu konuda en çok geçerken birkaç söz etmeliyim. Bilim insanı veya siyasetçi Marx, herkesin gayet iyi bildiği bir resim; ben, tanıdığım Marx'ın insanlığını anlatmaya çalışmalıyım."

Wilhelm Liebknecht, yazdığı bu kısa biyografinin amacını böyle özetliyor. Alman sosyalist hareketinin önemli önderleri arasında olan Liebknecht, Marx'la çok yakın çalışmış ve onun yaşamını çok yakından gözlemlemişti. Bu kitapta bize, Marx'ın yaşamından ilginç bir kesit sunuyor.